

Vilniaus Universiteto
Teisės fakulteto
Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedra

Julijos Synanovič,
Teisės fakulteto, baudžiamosios justicijos
studijų atšakos laisvosios klausytojos

Magistro darbas
Viešumo principas baudžiamajame procese.

(The principle of publicity in Criminal Procedure)

Vadovas: asist.. A. Meška
Recenzentas: asist.. V. Dovydaitis

Vilnius
2008

TURINYS

IŽANGA	3
1. VIEŠUMO PRINCIPAS. BENDROSIOS NUOSTATOS	5
1.1. VIEŠUMO PRINCIPŲ SAMPRATA.	5
1.2. ATSKIRI VIEŠUMO PRINCIPŲ ASPEKTAI.	12
1.3. VIEŠUMAS – ASMENINĖ AR INSTITUCINĖ GARANTIJA?.....	23
2. VIEŠUMO PRINCIPŲ RYŠYS SU KITAIŠ PRINCIPAIŠ	25
2.1. VIEŠUMO PRINCIPŲ IŠIMTYS. BENDROSIOS NUOSTATOS.....	34
2.2. VIEŠUMO PRINCIPŲ IŠIMTYS, ĮPAREIGOJANČIOS TEISMĄ VISAIŠ ATVEJAIŠ RENGTI UŽDARĄ TEISMINĮ NAGRINĖJIMĄ.	35
2.3. VIEŠUMO PRINCIPŲ IŠIMTYS, KAI TEISMA TURI TEIŠĘ RENGTI NEVIEŠUŠ TEISMO POŠĖDŽIUŠ.	39
3. VIEŠUMO PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMAS IR VEIKIMAS BAUDŽIAMOJO PROCESO STADIJOŠE.	50
IŠVADOS	66
LITERATŪROŠ ŠARAIŠAS	68
SANTRAIKA	72
SUMMARY	73

IŽANGA

Principai turi būti įgyvendinami. Kitaip jie nieko neverti.

(Johann Wolfgang fon Goethe)

Spaudoje spausdinami straipsniai apie teismo nagrinėjimo detales, aplinkybes bei sprendimus, per televiziją ir radiją rodomos bei transliuojamos laidos apie valstybėje vykstančius teismo procesus tampa prieinamos plačiajai visuomenei, jos vienaip ar kitaip įtakoja piliečius, formuoja teigiamą arba neigiamą visuomenės požiūrį apie valstybės valdžios institucijų darbą. Šis valstybės valdžios institucijų veiklos viešumas atlieka labai svarbų socialinį vaidmenį, kuris pasireiškia socialiniu viešumu – pastarasis yra neatsiejama procesinio viešumo dalis.

Viešumas – procesinis principas, kuris būdingas visoms procesinėms teisės šakoms, o kartu ir baudžiamojo proceso teisei. Proceso viešumo principas savo reikšme priskiriamas bendriesiems, tai yra taikomiems visoje teisės sistemoje teisės principams. Šio principo reikšmingumą bei svarbą atskleidžia ne tik šio principo įtvirtinimas tarptautinės teisės reikšmingiausiuose dokumentuose, tokiuose kaip 1948 metų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, 1950 metų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, 1966 metų Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, Europos žmogaus Teisių Teismas priėmė ne vieną sprendimą, susijusį su viešumo principu, galima teigti, kad Konvencijos 6 straipsnis įtvirtinantis kartu su kitais ir viešumo principą, yra kertinis Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. Šio principo svarbą pripažįsta ir nacionalinė teisė, įtvirtindama jį ne tik aukščiausią teisinę galią turinčiame akte – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, bet ir kituose įstatymuose Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse, Lietuvos Respublikos teismų įstatyme.

Pastebėtina, kad baudžiamojo proceso principai sudaro darnią sistemą, todėl teigti, kad viešumo principas veikia tik pats savaime būtų klaidinga. Pažeidus proceso viešumo principą, tai iš karto turėtų įtakos ir proceso teisingumui, teisingumą vykdo tik teismai, teismo nepriklausomumo ir nešališkumo, proceso rungtyniškumo, žodiškumo principų pažeidimui, tai atskleidžia kaip svarbu praktikoje teisingai bei atidžiai interpretuoti principus bei juos taikyti. Pastebėtina, kad viešumo principas yra daugialypis, jį galima skirstyti daugeliu aspektų, tačiau pirmiausiai galima būtų išskirti viešumą, atskirtą nuo proceso bei proceso viešumą. Tam, kad teisė galėtų egzistuoti, ji turi būti žinoma atitinkamiems teisinių santykių, kuriems reguliuoti siekiama taikyti teisę, subjektams. Tam teisės normos turi būti paskelbtos viešai ir normų turinys turi būti pasiekiamas atitinkamiems santykių dalyviams. Taip pat viešumas išplaukia iš visuomeninės valstybės institucijų kontrolės principo. Jis taip pat

taikytinas teisminių institucijų veiklai: visuomenei turi būti užtikrinama galimybė kontroliuoti organizacijų, taikančių teisinę prievartą, teikiančių paslaugas ir atliekančių atitinkamas valstybines funkcijas veiklą. Viešumo principas - taip pat pagrindas užtikrinti valstybinėms institucijoms suteikiamų išteklių kontrolę, kadangi didžiąją dalį valstybinių funkcijų kaip tik ir apmoka mokesčių mokėtojai. Proceso viešumo principas išplaukia iš bendrojo viešumo, teisminių institucijų vykdoma veikla turi būti vieša, taip užtikrinama ne tik teismo kontrolė, kad bus priimtas teisingas bei bylos aplinkybes atitinkantis sprendimas, bet kartu garantuojama, kad asmenys bus apsaugoti nuo slapto susidorojimo teismo proceso keliu, kartu bus įgyvendinta ir visuomenės teisė gauti informaciją, realizuotas ir visuomenės požiūris į teismų vykdomą veiklą bei nekils visuomenės pasitikėjimo teismais problemų, tai vienas iš būdų išlaikyti pasitikėjimą teismais¹.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad proceso viešumo reikalavimas nėra absoliutus, tokią nuostatą įtvirtina ir tarptautinė, ir nacionalinė teisė, kur numatyti tam tikri atvejai, kuriais gali būti kėsinamasi į svarbesnius gėrius nei tik visuomenės teisė žinoti, šio principo išimtyms galimos, kai viešumas gali pakenkti valstybės interesams, o taip pat privačiam asmenų gyvenimui, tačiau svarbu nepervertinti privataus gyvenimo sąvokos, kad viešumo principo išimtyms nepaverstų šio principo teismo proceso uždarumo principu.

Magistro darbe pamėginsiu atskleisti gausų ratą būtent proceso viešumo principo aspektų, kadangi prieš tai paminėtieji aspektai yra tik labai maža dalis to, kuri iš tikrųjų sudaro viešumo principą baudžiamajame procese. Baudžiamojo proceso kodekso straipsnis įtvirtinantis viešumo principą yra tik labai siaura šio principo interpretacija, nors iš tikrųjų ši principą reikėtų suvokti žymiai plačiau bei įvairiapusiškiau, jo reikšmė baudžiamajam procesui yra nepalyginamai didesnė negu tik negausus šio principo apibūdinimas teisės aktuose, tai yra darbo tikslas atskleisti tikrąją viešumo principo prasmę bei reikšmę baudžiamajam procesui. Darbe išskirsiu lyginamąjį aspektą, ar nacionaliniai teisės aktai, įtvirtinantys viešumo principą, neprieštarauja ši principą reglamentuojantiems tarptautiniams aktams, taip pat istorinį aspektą, palyginsiu 1961 metų ir 2002 metų Baudžiamojo proceso įstatymų nuostatas, panagrinėsiu ligvistinį viešumo principo interpretavimą, analizuosiu, ar Lietuvos Respublikos įstatymai užtikrina viešumo principo egzistavimą praktikoje. Tik teisingas viešumo principo supratimas bei taikymo sferos suvokimas leis pagrįsti pačioje įžangos pradžioje paminėtą tezę.

¹ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 68;

1. VIEŠUMO PRINCIPAS. BENDROSIOS NUOSTATOS.

1.1. VIEŠUMO PRINCIPO SAMPRATA.

Principas – pamatinė kokios nors idėjos, koncepcijos dalis, turintis esminės reikšmės teiginys, tai kreipiantis pradas, grindžiantis tam tikro reiškinių turinį, jo konkrečias apraiškas ar atskirus elementus². Šis principo apibūdinimas labai tiktų ir teisės principams apibūdinti, kurie yra pamatinės teisės nuostatos, abstrahuotos taisyklės, be kurių egzistavimo negali būti įsivaizduojamas nė vienos teisės šakos, o kartu ir baudžiamojo proceso teisės egzistavimas. Be pamatinių baudžiamojo proceso teisės nuostatų negalėtų būti kuriamos teisės normos, tiriamos bei nagrinėjamos baudžiamosios bylos, priimami teisėti sprendimai bei užtikrinamos žmogaus teisės. Kalbant apie baudžiamojo proceso teisės principus, reikia pastebėti, kad jie procese atsispindi įvairiapusiškai: principai atskleidžia proceso esmę, jo charakteringus bruožus, bendrais bruožais atspindi valstybės teisės sistemoje įtvirtintas teisės normas, jų pažeidimas gali būti rimtas pagrindas naikinant priimtus sprendimus³. Taip pat negalima teigti, kad principai veikia kiekvienas atskirai, priešingai visi baudžiamojo proceso teisės šakos principai sudaro darnią visumą ir tą geriausiai pagrįstų tai, kad pažeidus vieną baudžiamojo proceso principą, tai turi įtakos ir kitų teisės principų paneigimui.

Principai atspindi baudžiamojo proceso esmę, apibūdina pačius svarbiausius proceso bruožus bei procesinio reguliavimo būdą, dalyką ir metodą. Vienas iš tokių žmogaus teisės bei laisvės įtvirtinančių baudžiamojo proceso principų yra viešumo principas, kuris tiek savo prasme, tiek turiniu gali būti suvokiamas keliomis prasmėmis. Viešumo principo apibūdinimą įtvirtinantys Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau baudžiamojo proceso kodeksas) straipsniai yra tik labai negausi dalis to, ką iš tikrųjų šis principas reiškia ir tik teisės normų visuma, jų analizavimas bei aiškinimas leis suprasti šio principo tikrąją prasmę.

Analizuojant viešumo principo esmę, pirmiausia reikėtų aptarti jo ištakas. Viešo teismo posėdžio teisė buvo viena iš pradinių teismo posėdžio garantijų. Ši garantija tarptautiniu mastu įtvirtinta žmogaus teisių apsaugai užtikrinti. Viešo teismo posėdžio teisė buvo ilgo diskusinio proceso rezultatas, vėliau bandant ją įtvirtinti raštiškai. Argentinos delegacija 16-osios Sesijos metu iškėlė klausimą, ar viešumo principas turi būti numatytas tolygiai ir baudžiamosioms byloms. Pagrindinis argumentas buvo tas, kad Lotynų Amerikoje rašytiniai procesai buvo numatyti teisės normomis. Tai stebino tuo, kad dar iki šios Sesijos pradžios Teisėjų Komitetas, jungiantis Lotynų Amerikos bei Jungtinių Amerikos Valstijų teisėjus,

² T. Birmontienė. E. Jarašiūnas. E. Kūris ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius, 2001 m. P. 202;

³ П. А. Мупинская. Уголовно - процессуальное право Российской Федерации Москва. Юрист, 1998 г. P. 117;

pasiūlė tekstą, kuris numatė teisę į viešą teismo procesą. Deja, įrašai apie šias diskusijas neleidžia teigti, kad projekto autoriai būtų įtvirtinę kokias nors konkrečias išvadas, apie kurias taip įnirtingai buvo diskutuojama, kai buvo pristatytas viešumo principas žmogaus teisių projekte. Diskusijų objektas susitelkė ties šio principo išimtimis. Šio principo išimtys buvo pasiūlytos numatyti nemoralumo byloms ir siekiant apsaugoti slaptą informaciją. Projekto sudarymo komitete Didžioji Britanija pasiūlė neviešus teismo posėdžius numatyti ir tais atvejais, kai bylos susijusios su visuomenės saugumu, morale, padorumu ir nepilnamečių nusikaltimais. Panašius atvejus išskyrė ir Filipinai bei Jungtinės Amerikos Valstijos, Egipto delegacija buvo pirmoji pasiūliusi, kad teismo sprendimas privalo būti paskelbiamas viešai ir šis pasiūlymas vėliau buvo paremtas ir Belgijos, tuo tarpu Izraelis laikėsi nuomonės, kad neviešų teismo posėdžių sprendimai turi būti taip pat nevieši⁴.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ir Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje viešumo principo samprata istoriniu aspektu kito. Nors dabartinis Baudžiamojo proceso kodekso straipsnis savo lingvistine prasme nedaug skiriasi nuo senajame 1961 metų Baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintos viešumo principo sąvokos bei tiek dabar, tiek ankščiau šiam principui buvo ir yra teikiama ypatinga reikšmė, tačiau galima teigti, kad pagal 1961 metų Baudžiamojo proceso įstatymą, viešumo principas turėjo ir kitokią reikšmę. Baudžiamosios bylos teismuose buvo nagrinėjamos dalyvaujant platesniems visuomenės sluoksniams nei tai daroma dabar. Baudžiamojo proceso kodeksas numatė ir liaudies tarėjų dalyvavimą, lyginant su užsienio valstybių praktika, jie galėtų būti prilyginti prisiekusiųjų institutui. Liaudies tarėjų instituto tikslas buvo užtikrinti dar glaudesnę „tarybinio teismo ir plačiųjų liaudies masių ryšį“. Tai buvo viena iš „lenininio“ principo, kuo plačiau įtraukti į valstybės valdymą darbo žmones, išraiškų. 1961 metų Proceso kodekso 13 – asis straipsnis nustatė, kad visuose teismuose baudžiamosios bylos pirmojoje instancijoje nagrinėjamos teisėjo ir dviejų liaudies tarėjų sudėtimi. Liaudies tarėjai turėjo priartinti teismo veiklą prie visuomenės, daryti ją prieinamą ir suprantamą, didinti priimamo nuosprendžio autoritetą ir įtikinamumą. Tarėjo vaidmuo buvo lygia greta su teisėju užduoti klausimus ir teisiamesiems, ir advokatams, o po posėdžio trise pasitardami skirdavo bausmę. Pasak buvusio tarėjo, teisėjas daugiau žiūrėjo įstatymo paragrafo ir raidės, o liaudies tarėjai – įstatymo dvasios, kuri buvo pamatuojama tų teisėjui patariančių žmonių gyvenimiška išmintimi, sveiku protu ir visuomenės nuotaikomis. Buvo tikimasi, kad būtent liaudies tarėjų gyvenimiškas patyrimas papildys profesionalaus teisėjo patirtį, o tai ir bus teisėto ir pagrįsto nuosprendžio priėmimo garantija⁵.

⁴ St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 119;

⁵ P. Danisevičius. M. Kazlauskas. E. Palskys. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso vadovėlis. Vilnius, 1978 m. P. 58 – 59;

Liaudies tarėjų institutą Lietuvos teisėje palaikančių visuomenės atstovų yra ir šiandien. Šio instituto reikalingumą akcentavo buvęs Seimo Pirmininkas Artūras Paulauskas, kai į nepagirtinus ir nepageidautinus ryšius įsipainiojo teisėjai. Seimo Pirmininkas prasarė, jog, ko gero, reikėtų pagalvoti apie buvusius tarėjus arba net įkurti prisiekusiųjų teismą, tačiau vienas iš prisiekusiųjų instituto neigiamų aspektų, kad, remiantis ankstesne patirtimi, teismų praktikoje dažnas atvejis, nors teisėjo balsas buvo lemiamas, bet neretai ir mažas nesutarimas tarp teisėjo ir tarėjų sukeldavo nemenkų nesutarimų. Šiuolaikiniai jaunieji teisininkai nepripažįsta šitos tarėjų institucijos, argumentuodami tai tuo, kad teisiant pirmiausia reikia išmanyti įstatymus, taigi, galima teigti, kad Lietuvos baudžiamojo proceso teisė laikosi siauresnio viešumo principo interpretavimo.

Aptarus viešumo principo ištakas bei interpretavimą istoriniu aspektu, reikėtų akcentuoti šio principo svarbą. Vienas iš aspektų pagrindžiančių viešumo principo reikšmingumą, jo įtvirtinimas aukščiausiu tarptautiniu bei nacionaliniu lygiu. Tarptautiniu lygiu reikšmingiausi dokumentai, kuriuos vertėtų panagrinėti bei palyginti su nacionalinės teisės aktais, įtvirtinančiais viešumo principą būtų 1948 metų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kurios 10 straipsnis įtvirtina: „Kiekvienas turi visiškai lygią teisę, kad, nustatant jo teises ir pareigas ir jam pareiškus baudžiamąjį kaltinimą, jo byla teisingai ir *viešai* išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas“⁶. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis įtvirtina: „Nustatant kiekvieno asmens pilietines teises ir pareigas ar jam pareišką baudžiamąjį kaltinimą, jis turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir *viešumo* sąlygomis pagal įstatymą sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo. Teismo sprendimas turi būti paskelbtas viešai, tačiau spaudai ir publikai gali būti neleidžiama dalyvauti per visą teisminį nagrinėjimą ar jo dalį tiek, kiek to reikalauja visuomenės moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesai demokratinėje visuomenėje arba nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo interesai, ar tada, kai, teismo nuomone, būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pažeistų teisingumo interesus.“⁷. Dar vienas tarptautinės teisės dokumentas įtvirtinantis viešumo principą yra 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, kurio 14 straipsnio I dalis numato: „<...> Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir *viešumo* sąlygomis pagal įstatymą sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir nešališko teismo <...>. Spauda ir visuomenė gali būti neįleidžiami per visą teisminį nagrinėjimą ar tik per jo dalį tuomet, kai tai reikalinga demokratinės visuomenės dorovės, viešosios tvarkos arba valstybės saugumo interesais, taip pat bylos šalių privataus gyvenimo interesais, arba kai tai, teismo

⁶ 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497);

⁷ 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Valstybės žinios, 1995-05-16, Nr. 40-987);

nuomone, būtinai reikalinga esant ypatingoms aplinkybėms, jei viešumas pažeistų teisingumo interesus; tačiau kiekvienas teismo sprendimas baudžiamojoje ar civilinėje byloje turi būti viešas, išskyrus tuos atvejus, kai nepilnamečių interesų labai turi būti kitaip arba kai byla yra susijusi su santuokiniais ginčais ar su vaikų globa“⁸.

Iš visų cituotų tarptautinių dokumentų siauriausiai viešumo principą apibūdina Visuotinė žmogaus teisių deklaracija nurodanti tik tiek, kad bylos nagrinėjamos laikantis viešumo, tačiau ši formuluotė net nedetalizuoja paties viešumo sąvokos, o sieja jį su kitais principais – teismų bei teisėjų nepriklausomumo, nešališkumo, proceso sąžiningumo, nediskriminavimo. Šis dokumentas nepateikia jokių galimų šio principo išimčių. Kiti du cituoti tarptautiniai teisės aktai viešumo principą apibrėžia plačiau, siedami viešumo principą ne tik su kitais principais, akcentuodami ne tik teismo posėdžio viešą pobūdį, bet išskirdami ir viešą teismo sprendimo paskelbimą, tai yra viešumo principas yra suvokiamas dvejopai. Be to, pastarieji dokumentai taip pat numato, kad viešumo principas negali būti taikomas absoliučiai. Išskiriami viešosios tvarkos, visuomenės moralės, valstybės saugumo interesai, taip pat šalių privataus gyvenimo interesai, kurių egzistavimas gali įtakoti neviešą bylos nagrinėjimą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, atskirai išskiria ir nepilnamečių interesus, tai galima būtų paaiškinti šios socialinės visuomenės grupės interesų prioritetine apsauga bei pažeidžiamumu. Taip pat svarbu pastebėti, kad pastarieji du tarptautinės teisės aktai, tai yra Konvencija bei Paktas suteikia teismams dispozityvią teisę rengti uždarus teismo posėdžius esant ypatingoms aplinkybėms, šių aplinkybių sąrašo nedetalizuojant, o paliekant tai teismo jurisdikcijai. Įdomus pastebėjimas skiriantis šiuos du teisės aktus, kad nors teismo sprendimas ir turi būti paskelbiamas viešai ir Konvencija viešą teismo sprendimo paskelbimą formuluoja imperatyviai, vis dėlto Paktas įtvirtina galimybę neskelbti net teismo sprendimo viešai, kai „<...> išskyrus tuos atvejus, kai nepilnamečių interesų labai turi būti kitaip arba kai byla yra susijusi su santuokiniais ginčais ar su vaikų globa“⁹.

Reikėtų atkreipti dėmesį tai, kokią didelę reikšmę būtent Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija teikia 6 – ajam straipsniui, kuris garantuoja teisę į objektyvų teisminį nagrinėjimą nustatant asmens pilietines teises ir pareigas ar jam pareikštą baudžiamąjį kaltinimą. Žmogaus Teisių Komisija ir Teismas plečiamai interpretuoja šį straipsnį dėl ypatingos jo reikšmės demokratijai. 1970 metais Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Delcourt prieš Belgiją* pareiškė: „Teisė į objektyvų bylos nagrinėjimą Konvencijos prasme yra tokia svarbi demokratinėje visuomenėje, kad 6 straipsnio 1 punkto glaustas aiškinimas neatitiktų minėtos nuostatos tikslo“. 6 straipsnio 1 punktas išvardina kai

⁸ 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288);

⁹ 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288);

kuriuos objektyvaus teismo nagrinėjimo elementus, kurių pagrindinis – procedūra, apimanti visus teisminės kontrolės atributus, šis punktas taikomas tiek civilinių, tiek baudžiamųjų bylų atžvilgiu, tuo tarpu antrasis ir trečiasis punktai – tik baudžiamųjų¹⁰.

Lyginant visus pacituotus tarptautinės teisės aktus didžiausią įtaką viešumo principo apibūdinimui nacionalinėje teisėje turėjo būtent 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, kurią derėtų panagrinėti detaliau. Europos žmogaus Teisių Komisijos ir Teismo nuomone, galimybė kreiptis į teismines instancijas turi būti reali, o ne formali, institucijos, priimančios pirminį sprendimą, turi laikytis procesinių reikalavimų, numatytų Konvencijos Šeštojo straipsnio 1 punkte, arba tokios institucijos sprendimai turi būti peržiūrėti teismo organo, kuris jų laikosi¹¹. Įdomu tai, kad Konvencijos Šeštasis straipsnis turi skirtingas reikšmes, bet pagrindinis šio straipsnio tikslas yra užtikrinti sąžiningą teismo procesą. Pati Konvencijos Šeštojo straipsnio I dalies tezė „sąžiningas teismo procesas“ (angl. *fair trial*) sukėlė diskusijų laviną Jungtinėse Amerikos Valstijose. Teismai dažnai laikosi nuostatos, kad perteikiant atvirą, viešą teisingumą bei administravimą, tai prisideda prie tikslo, įtvirtinto Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, pasiekimo, - sąžiningo proceso, kuris yra esminis kiekvienos demokratinės visuomenės principas laikantis Konvencijos nuostatų. Diskusiją lėmė tai, kaip viešas teismo posėdis gali įtakoti teismo posėdžio sąžiningumą. Žodžių suformulavimas nurodo, kad viešumo principas nėra sudedamasis sąžiningumo elementas, viešumas tik prisideda prie jo, vis dėlto nėra ir nurodymo, kaip tai turėtų nutikti. Manoma, kad galimybė visuomenei dalyvauti teismo posėdžiuose paskatina teismus atidžiau žvelgti į savo veiklą bei gerbti sąžiningo proceso principus. Bet kokiu atveju sąžiningumas ir viešumas yra dvi skirtingos vertybės, tačiau teismui nėra kliūčių nustatyti, kad viešumo principo reikalavimas ir reikalavimas, kad procesas vyktų sąžiningai buvo pažeisti¹².

Įžanginė Konvencijos Šeštojo straipsnio tezė, kuri taikoma taip pat ir civilinėse bylose, užtikrina tris savarankiškas teises – teisę sąžiningam bei viešam teismo procesui, teismo procesui per protingą laiką ir nepriklausomą bei nešališką teisimą. Strasbūro teismas pažymėjo, kad tezė „asmuo, kuriam pareikštas baudžiamasis kaltinimas“ turi savarankišką prasmę, tuo pačiu valstybėms narėms išplečiant straipsnio taikymo ribas ir nepritaikant jo tik civilinėms byloms¹³. Kalbant apie Konvencijos inkorporavimą į Lietuvos teisės sistemą, jis nebuvo toks lengvas, kokio galima buvo tikėtis. 1995 metų sausio 24 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių

¹⁰ D. Gomien. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. Vilnius, 1995 m. P. 27;

¹¹ Ibid. P. 27;

¹² St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 120-121;

¹³ Ashworth. M. Redmayer. The criminal process. Third edition. Oxford, 2005 m. P. 33;

apsaugos konvencijos“ sukėlė nemažai sumaišties: „Baudžiamojoje teisenoje <...> tiesiogiai taikomi Lietuvos Respublikos baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai, o tarptautinės sutartys taikomos tik specialiais šių įstatymų nustatytais atvejais. Konvencijoje įtvirtintos žmogaus teisės negali būti realizuotos tiesiogiai netaikant vidaus teisės aktų. Kitaip tariant, pripažinus tik tiesioginį Konvencijos taikymą, minimos teisės negali būti garantuotos, nes pačioje Konvencijoje nėra nustatyta nei šių teisių realizavimo būdų ją ratifikavusiose valstybėse, nei pažeidėjų teisinės atsakomybės, nei reikiamų procedūrų ir valstybių teisinių institucijų specialios jurisdikcijos. <...> Priemonės valstybės teisinėje sistemoje nustatomosios valstybės įstatymais. Konvencija nustato šias priemones tik tiems atvejams, kada ginčas dėl joje įtvirtintų žmogaus teisių gynimo tampa tarptautinės jurisdikcijos objektu“¹⁴. Konvencija yra vertinama kaip turinti įstatymo galią. Minėtoje išvadoje Konstitucinis Teismas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją apibūdino kaip „ypatingą tarptautinės teisės šaltinį, kurio tikslas kitoks, negu daugumos tarptautinės teisės aktų, šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises bei pagrindines laisves<...>“¹⁵. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija buvo ratifikuota Lietuvos Respublikos Seimo 1995 metų balandžio 27 dienos priimtu įstatymu „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“, kuri Lietuvai įsigaliojo 1995 metų birželio 20 dieną. Lietuvos Respublika norėdama išvengti įstatymų ir tokio Konvencijos aiškinimo nesuderinamumo problemų, tiesiog inkorporavo Konvencijos nuostatas į Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą. Todėl kalbant apie viešumo principą, jis yra įtvirtintas dviejuose Kodekso straipsniuose Baudžiamojo proceso kodekso 9 bei 44 straipsnio V dalyje, kurios formuluotė yra perkelta iš Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos. Tačiau kalbėti apie viešumo principą tik šių dviejų Kodekso straipsnių kontekste yra pernelyg siaura, nes kaip jau minėta, darbo įžangoje viešumo principas yra daugialypis:

1. Viešumo principas neveikia atsietai teisės sistemoje, o su kitais teisės principais sudaro darnią visumą.

¹⁴ 1995 metų sausio 24 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos“ (Valstybės žinios, 1995-01-27, Nr. 9-199);

¹⁵ J. Riepšas. Liudytojų apsaugos nuo neteisėto poveikio ir teisės į gynybą problemos baudžiamajame procese. Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995 m. P. 321 – 322;

2. Viešumo principą sudaro keletas aspektų, tokių kaip teismo posėdžio viešumas, viešas sprendimo paskelbimas teismo posėdyje, baudžiamųjų bylų medžiagos viešumas bei prieinamumas, teismo sprendimų paskelbimas informavimo priemonėse.

3. Viešumo principas gali būti suvokiamas kaip byloje dalyvaujančių asmenų teisė bei visuomenės teisė dalyvauti bylos nagrinėjime.

Viešas teismo procesas, galimybė dalyvauti bylos nagrinėjime įstatyme numatyto amžiaus sulaukusiems asmenims, užtikrina kokybiškesnį teismo darbą, įpareigoja jį atsakingiau išspręsti kylančius klausimus, turi įtakos visuomenės informavimui bei prevencijai. Viešumo principas galėtų būti apibūdinamas kaip šalių ar kitų procese dalyvaujančių asmenų teisė asmeniškai ir tiesiogiai dalyvauti procese nagrinėjant bylą, tai yra dalyvauti byloje teismui atliekant visus procesinius veiksmus, išskyrus sprendimo ar nutarties priėmimo slaptumą, taip pat teisę susipažinti su visa bylos medžiaga, o viešumas visuomenės atžvilgiu reiškia teisę dalyvauti teismo posėdyje, gauti ir skelbti informaciją apie bylos nagrinėjimą tiek bylą nagrinėjant, tiek ją išnagrinėjus¹⁶.

Kiekvieną iš aukščiau paminėtų aspektų reikėtų panagrinėti detaliau - tai padės ne tik suvokti tikrąją viešumo principo esmę, šio principo įvairiapusiškumą, bet kartu pagrįs ir šio principo reikšmingumą.

¹⁶ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 61;

1.2. ATSKIRI VIEŠUMO PRINCIPO ASPEKTAI.

Teismo posėdžio viešumas.

Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą yra nurodęs, kad viešo proceso tikslas – apsaugoti besibylinėjančias šalis nuo slapto teisingumo vykdymo, kurio negalėtų stebėti visuomenė. Šis principas – vienas iš būdų, teikiančių galimybę išlaikyti pasitikėjimą teismais. Teisingumo vykdymą padarydamas matomą visuomenei, viešumas prisideda prie Konvencijos Šeštojo straipsnio tikslo – teisingo proceso – pasiekimo, kurio laidavimas yra ir vienas demokratinės visuomenės fundamentaliųjų principų. Iš kitos pusės Jungtinėse Amerikos Valstijose yra iškilusi diskusija: „Ar viešas teismo posėdis iš tikrųjų gali kaip nors įtakoti teismą?“. Praktika atskleidžia tai, kad visuomenės dalyvavimas teismo posėdžiuose yra greičiau išimtis nei taisyklė. Vis dar egzistuoja galimybė, kad visuomenės narių dalyvavimas teismo posėdyje turi teigiamos įtakos kaltintojams ir teismui bei paskatina juos vienaip ar kitaip elgtis. Šiuo atveju yra kalbama apie prisiekusiųjų teismą bei jų teikiamą naudą. Šio instituto šalininkai teigia, kad prisiekusieji yra būtent ta grandis, kuri padeda dar labiau kontroliuoti teismą ir saugo visuomenę nuo neteisingų teismų sprendimų. Vis dėlto yra naivu tikėtis, kad visuomenės dalyvavimas yra prielaida teismo sąžiningumui. Iš tikrųjų negalima tikėtis, kad dalyvaujanti teismo posėdžiuose visuomenė yra teisininkai ir supranta, ką reiškia sąvoka „sąžiningas procesas“, galbūt dalyvaujantys visai nenori teisingo proceso. Galima įsivaizduoti realią situaciją, kuri įvyko Šveicarijoje 2003 metais, kai teismo metu buvo įrodinėjamas asmens aplaidžiais veiksmais sukėlusio lėktuvo katastrofą kaltumas – šiuo atveju mažai tikėtina, kad teismo veiksmai, jei įtariamas asmuo būtų išteisintas vien dėl to, jog teismo proceso metu nebuvo paisoma proceso sąžiningumo principo ar kitais vien techniniais pagrindais, nesukeltų visuomenės priešiško. Šioje situacijoje tampa aišku, kad kyla pavojus atsirasti teismui daromam spaudimui. Taigi atsiranda būtinybė pašalinti visuomenę tam, kad būtų išsaugotas proceso teisingumas¹⁷. Pastebėtina tai, kad Lietuvoje atsiranda vis daugiau šalininkų, kurie paremtų idėjos įkurti prisiekusiųjų institutą arba atgaivinti jau minėtąjį, pagal senąjį Baudžiamojo proceso kodeksą egzistavusį liaudies tarėjų dalyvavimą teismo posėdžiuose, taip užtikrinant tiek teismo priimamų sprendimų teisingumą, tiek dar labiau priartinant visuomenę prie teismo veiklos bei darant jai dar didesnę prevencinę įtaką. Tačiau žiūrint į ankstesnį pavyzdį šios idėjos realizavimas atrodo truputį gąsdinančiai, kadangi tai dar labiau paaštrintų kalbas apie teismui daromą spaudimą, pailgintų bylų nagrinėjimo laiką, o be to, tokio instituto priešininkų nuomone, kokių rezultatų galėtume laukti iš asmenų neišmanančių įstatymų, o besiremiančių tik moraline nuojauta. Mano nuomone, prisiekusiųjų

¹⁷ A. Šumskas. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Justitia. Vilnius, 2000 m. P. 121;

instituto įvedimo Lietuvoje dar ilgai neturėtume svarstyti ne tik dėl to argumento, kad tokiems asmenis trūksta teisinio išsilavinimo bei žinių, bet ir dėl materialinės šio instituto įgyvendinimo galimybės. Valstybė nebūtų pajėgi išlaikyti tokios finansinės naštos, nors ir kalbant apie tokio instituto aprūpinimą.

Dar vienas aspektas, kalbant apie teismo posėdžio viešumą, tai galima teigti, kad jis prisideda prie visuomeninės teisėjų darbo kontrolės. Viešas posėdis, kurio metu yra tikrinama visa bylos medžiaga bei faktai, leidžia teismo posėdyje dalyvaujantiesiems visuomenei pačiai spręsti apie bylos aplinkybes, įtariamojo, kaltinamojo, teisiamojo asmenybę, vertinti teismo priimamus sprendimus ir tokiu būdu formuoti visuomenės nuomonę apie patį procesą. Iš kitos pusės viešas posėdis sudaro teisėjui pareigą elgtis apdairiai bei atsakingai, užtikrinti visų baudžiamojo proceso principų įgyvendinimą, stiprina garantijas, kad nebūtų pažeistos asmenų teisės ir laisvės, tai yra būtų maksimaliai paisoma proceso reikalavimų¹⁸.

Dar vienas klausimas, kurį vertėtų paanalizuoti prie teismo posėdžio viešumo yra, kaip turėtų vykti procesas – slaptai, ar viešai. Įstatymų leidėjai turėtų vadovautis viena iš dviejų logikų: viena, slaptumo logika vietoj atvirumo, gerbiant gyvenimo privatumą, atitinkamai renkant įrodymus ir ypač laikantis nekaltumo prezumpcijos, antra, viešumo, taigi informavimo spaudoje, logika, kurią, suprantama, labai gina žurnalistai, šiandien dažnai yra įtvirtinta konstitucijose. Susidūrus nekaltumo prezumpcijai ir spaudos laisvei daugybėje valstybių randamos keliariopos išeitys. Labai apibendrintai galima pasakyti, kad teismo posėdžio procedūra yra ne tokia slapta kaip parengiamosios stadijos. Tačiau ši taisyklė kinta priklausomai nuo teisės sistemos: šalia slaptumui labai palankių teisės sistemų, pavyzdžiui Anglijos, veikia uždarumą mažiau palaikantys įstatymai, pavyzdžiui Prancūzijos, o yra slaptumą menkai remiančių teisės sistemų, pavyzdžiui Jungtinių Valstijų. Valstybė, teikianti pirmenybę slaptumui, yra Anglija. Kai policija atlieka tyrimą, į spaudos laisvę tiesiogiai nesikėsinama, tačiau atsakomybėn patrauktų asmenų pavardės paprastai neskelbiamos, per teismo posėdį, kuriame siekiama nustatyti, ar surinkta pakankamai įrodymų, kad parengtą bylą būtų galima perduoti teismui, viešumas yra ribojamas. Priėmus sprendimą parengtą bylą perduoti teismui ir per teismo posėdį, jis iš esmės yra viešas, visuomenės informavimas teisiškai yra dar labai ribotas. Įdomu tai, kad Anglijoje teisėjai pagal 1981 metų Contempt of Court aktą turi teisę atidėti bet kokios publikacijos išspausdinimą, jeigu to reikia teisingumui. Kalbant apie Prancūzijos baudžiamajame procese įtvirtintą viešumo principą, reikia atskirti parengiamąją ir sprendimo priėmimo stadiją. Tyrimas Prancūzijoje nėra slaptas – saugoma tik profesinė paslaptis. Teisės požiūriu bylos netiriantys asmenys ir teisme bylos nenagrinėjantys

¹⁸ Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Москва. Юристъ, 1998 г. Р. 106;

asmenys neprivalo saugoti paslapties, todėl įtariamasis, nukentėjęsysis arba liudytojas gali informuoti žurnalistus, tuo tarpu teismo policijos pareigūnai, tardytojai, tarnautojai ir ekspertai yra įpareigoti užtikrinti slaptumą. Kalbant jau apie sprendimo priėmimo stadiją, viešumas, taigi ir spaudos dalyvavimas, yra teismo ir teismų praktikos patvirtintas bendras principas. Be to, proceso viešumas yra ir padidintas, ir sumažintas. Pirmiausia padidintas, tačiau netiesiogiai, ir tai reiškiasi tuo, kad teisminiai ginčai gali būti rodomi per televiziją, tačiau tik po 20 metų, arba, sumažintas, ir tiesiogiai, taip, kad teisėjas gali nuspręsti visą bylą ar jos dalį nagrinėti uždareme teisiama jame posėdyje, jeigu teismo nagrinėjimo viešumas pasirodytų esąs pavojingas tvarkai ir dorovei. Jungtinėse Valstijose galioja bendras viešumo principas. Kai policija pabaigia tyrimą, kuris atliekamas slapta, įtariamasis perduodamas teisėjui, kuris įvertina įrodymus, o pateikus kaltinimą – kitam teisėjui, kuriam kaltinamasis gali prisipažinti arba neprisipažinti esąs kaltas. Abu šie stojimai prieš teismą yra vieši. Vienintelė neviešumo hipotezė yra didžiojo žiuri posėdis, kurio pabaigoje gali būti priimamas apkaltinamasis verdiktas. Teisiama jame posėdis yra visiškai atviras ir teisminis bylos nagrinėjimas gali būti net transliuojamas per televiziją¹⁹. Palyginus trijų skirtingų teisės sistemų požiūrį į viešumo principo taikymą, galima teigti, kad, nors teismo posėdžiai ir vyksta viešai, bei kai kuriose valstybėse juos galima net filmuoti, vis dėl to laikomasi nuostatos, kad parengtinės bylos stadijos turėtų riboti šį principą, tokios nuostatos laikosi ir Lietuvos baudžiamojo proceso kodeksas, vadinasi atsakant į klausimą, kaip turėtų vykti teismo procesas viešai ar slapta, remiantis pasauline patirtimi, prioritetas vis dėl to yra teikiamas viešumui.

Viešas sprendimo paskelbimas teismo posėdyje.

Labiausiai ginčijamas viešumo principo klausimas yra reikalavimas, kad teismų sprendimai turėtų būti skelbiami viešai. Galima būtų pastebėti, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos sudarytojai įvėlė klaidą, kurią ištaisė tik vėlesniu susitarimu. Yra pažymėta, kad teismo sprendimai turėtų būti vieši, tačiau formuluotė „turėtų“ nėra tinkama, jie privalo būti vieši (angl. *shall be* nėra tinkama, turėtų būti *must be*). Dabar interpretuojant Konvencijos tekstą, visi teismo priimami sprendimai turi būti skelbiami viešai. Kai teismas Jungtinėse Valstijose pirmą kartą susidūrė su šia situacija, jis neišsisukinėjo, o pabrėžė, kad pakankamai daug Valstijų šią problemą išsprendė skirtingai ir nesukeldami didelių diskusijų, vienas pavyzdžių būtų, kad teismai savo veiklos dokumentuose įtvirtino teismo sprendimų viešumo reikalavimą. Kai kurių autorių nuomone, Konvencijos sudarytojai, nepadarė klaidos įtvirtindami tokį teismo sprendimo paskelbimo suvokimą, jie įtvirtino šiek tiek paslėptą formuluotę, vis dėlto praėjo laiko, kol teismo sprendimai iš tikrųjų tapo vieši. Tokią viešo

¹⁹ J. Pradel. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Eugrimas. Vilnius, 2001 m. P.347 – 352;

teismo paskelbimo grėsmę pastebėjo mokslininkai, tačiau iš kitos pusės, žiūrint labai plačiai anoniminiai, tai yra tik teismo posėdyje paskelbti teismų sprendimai vis tiek tampa žinomi visiems teismo posėdyje dalyvaujantiems asmenims. Tačiau Europos Žmogaus Teisių Teismas konstatavo pažeidimą bylose prieš Austriją, nes teismų sprendimai buvo prieinami tik asmenims, kurie galėjo pateikti pagrįstą norą susipažinti su jais ir tai priklausė tik nuo teismo diskrecijos. Kitoje byloje, *Sutter prieš Šveicariją* Teismas tuo pačiu klausimu pateikė jau priešingą nuomonę, tai yra pateisino tokį teismo sprendimų prieinamumą. Galiausiai, byloje *Lamanna prieš Austriją* teismo sprendimas kompensuoti neteisėtą įkalinimą buvo paskelbtas viešai tik praėjus šešiams metams pateisinant tai laukimu, kol išteisinimas tapo galutinis. Teismo nuomone, kurią jis pateikė *Crociani ir kiti prieš Italiją* byloje, tik lemiamą teismo sprendimo dalis ir priežasčių santrauka turi būti paskelbiama viešai, likusi dalis ir argumentai gali būti pateikiami vėliau raštu²⁰.

Lietuvos Respublikos Teismų įstatymo pakeitimo įstatymas įsigaliojo dar prieš naująjį Baudžiamojo proceso kodeksą, įstatymo 7 straipsnio II dalis įtvirtino nuostatą, kad „Bylose priimti teismų sprendimai skelbiami viešai“²¹, tai yra neišskiriant nei administracinių, nei civilinių, nei baudžiamųjų bylų, tuo tarpu Baudžiamojo proceso kodeksas neįtvirtino tokios nuostatos, tačiau akcentavo tik tai, kad „Teismų nuosprendžių, priimtų neviešai išnagrinėjus bylą, rezoliucinės dalys visais atvejais paskelbiamos viešai“²². Taip pasielgęs įstatymų leidėjas nepadarė klaidos praleidęs tokios svarbios nuostatos, kadangi įstatymai Lietuvos Respublikoje turi vienodą teisinę galią, tai tokiu būdu buvo bandoma išvengti nereikalingų nuostatų kartojimosi bei atskirų įstatymo normų perrašinėjimo į taip jau gausų Baudžiamojo proceso kodeksą, tik nurodant išimtis, kurių nenumatė Teismų įstatymas. Viešas teismo sprendimo paskelbimas suteikia galimybę asmenims nedalyvavusiems teismo posėdyje pamatyti ir suprasti, suvokti, kaip teismai aiškina bei taiko įvairias teisės normas, leidžia suprasti, kokia yra taikomų teisės normų ir įstatymų reikšmė²³. Nors Lietuvos Respublikoje teismų praktika ir nevaizduoja tokio svarbaus vaidmens kaip bendrosios teisės teisinės sistemos valstybėse, kur teismų sprendimai yra priskiriami prie pirminės teisės šaltinių, vis dėlto vieši teismo sprendimai baudžiamosiose bylose, kurie yra priskiriami prie antrinės teisės šaltinių, prisideda prie vienodos teismų praktikos formavimo, tą yra įtvirtinęs ir Teismų įstatymo 23 straipsnio II dalis: „<...> Aukščiausiasis Teismas formuoja vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus <...> Į Aukščiausiojo Teismo biuletenyje paskelbtose nutartyse esančius įstatymų ir kitų teisės aktų taikymo išaiškinimus *atsižvelgia teismai,*

²⁰ A. Šumskas. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Justitia. Vilnius, 2000 m. P. 131-132;

²¹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2002-02-20, Nr. 17-649);

²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341);

²³ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 64;

valstybės ir kitos institucijos, taip pat kiti asmenys, taikydami tuos pačius įstatymus ir kitus teisės aktus. ²⁴. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas Romualdas Kęstutis Urbaitis darydamas pranešimą 2006 metais konferencijoje „Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje“ pažymėjo Konstitucinio Teismo nutarimų poveikį bendrosios ir specialiosios kompetencijos teismams, teigdamas, kad šios prielaidos kyla iš pačios Konstitucijos ir įstatymų²⁵. Tuo yra akcentuojamas tiesioginis viešo teismo posėdžio ir teismų praktikos ryšys bei tai dar kartą paliudija viešumo principo baudžiamajame procese svarbą.

Baudžiamosios bylos medžiagos viešumas bei prieinamumas.

Dar vienas, tačiau ne mažiau svarbus daugialypio viešumo principo aspektas yra baudžiamosios bylos ir teismo medžiagos viešumas bei prieinamumas. Dar 1998 metais Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas V. Greičius, kalbėdamas apie teismų reformą, kaip vieną iš svarbiausių sričių nurodė „teismų veiklos viešumą, pasireiškiantį priimamų sprendimų viešu publikavimu. <...> Ypač svarbu publikuoti kasacinio teismo sprendimus, kurie neabejotinai tampa antriniu teisės šaltiniu, tikėtina, kad ši priemonė yra efektyvi ir turėtų duoti keleriopos naudos – toks publikavimas paskatintų patį teisėją didesnei savikontrolei ir optimaliai atvertų galimybę kiekvienam pageidaujantiems susipažinti su vienu ar kitu sprendimu. Kartu tai galėtų tapti pirmu žingsniu į teismų darbo viešumą“²⁶. Šie Aukščiausiojo Teismo pirmininko žodžiai leidžia padaryti tik dar tvirtesnę išvadą, kad ne tik vieši teismo posėdžiai, galimybė juos stebėti, bet ir pačios teismo medžiagos viešumas tik dar labiau prisideda prie skaidresnės teismų veiklos, dar labiau priartina teismų sistemą prie visuomenės bei kartu didina pasitikėjimą teismais. Baudžiamosios bylos kodekso 237 straipsnis numato galimybę proceso dalyviams susipažinti su baudžiamąja byla, ši tvarka realizuojama susipažįstant su bylos medžiaga bei darant joje esančių dokumentų išrašus bei kopijas. Šiuo atveju kalbama apie proceso dalyvių teisę susipažinti su teismo medžiaga, tačiau Baudžiamosios bylos kodeksas numato galimybę susipažinti ir su ikiteisminio tyrimo medžiaga, taip dar labiau išplečiant šį viešumo principo aspektą. Kodekso 48 straipsnis įtvirtina gynėjo teisę „ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su proceso veiksmų dokumentais šio Kodekso nustatytais atvejais ir tvarka“, remiantis Kodekso 110, 111 bei 181 straipsniais tokiomis pat

²⁴ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2002-02-20, Nr. 17-649);

²⁵ R. K. Urbaitis. Konstitucinio Teismo nutarimų poveikis bylų nagrinėjimo teismuose praktikai. Konferencijos medžiaga, 2006 m.;

²⁶ V. Greičius. Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos. Teisės problemos nr. 3-4, 1998 m. P. 18;

teisėmis ikiteisminio tyrimo metu gali pasinaudoti civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, įtariamasis ir jo gynėjas, nukentėjęsysis ir jo atstovas²⁷.

Prieš tai minėtieji atvejai kalba tik apie proceso dalyvių teisę susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga, ne proceso dalyviai tokią galimybę turėjo iki naujojo Baudžiamojo proceso kodekso įsigaliojimo 2002 metais. 1999 metų sausio 14 dieną Civilinio ir Baudžiamojo proceso kodeksai buvo papildyti nuostatomis apie bylos medžiagos viešumą, kurios suteikė visuomenei teisę susipažinti su bylos medžiaga. Iki šių papildymų teisę susipažinti su bylos medžiaga bei daryti jos išrašus turėjo tik dalyvaujantys byloje asmenys, įvedus pakeitimus ši teisė buvo praplėsta – dabar šia teise galėjo pasinaudoti kiekvienas to norintis asmuo. Ši teisė turėjo tam tikras ypatybes. 1961 metų Baudžiamojo proceso kodekso 16(1) straipsnis įtvirtino nuostatas, kad nedalyvaujantys byloje asmenys galimybę susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga įgyja tik tada, kai įsiteisėja teismo nuosprendis ar nutartis nutraukti baudžiamąją bylą, o jeigu byla gali būti apskundžiama kasacine tvarka – ją išnagrinėjus kasacine tvarka ar pasibaigus apskundimo kasacine tvarka terminui. Tačiau galimybė susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga nebuvo absoliuti, minėtas Baudžiamojo proceso kodekso straipsnis įtvirtino ir šios teisės išimtis. Procese nedalyvaujantys asmenys negalėdavo pasinaudoti galimybe susipažinti su baudžiamąja byla, jei byla buvo nagrinėjama neviešame teismo posėdyje, taip pat, jei pirmosios instancijos teismas priimdamas viešame teismo posėdyje nuosprendį ar nutartį nutraukti baudžiamąją bylą, proceso dalyvių prašymu ar savo iniciatyva motyvuota nutartimi nusprendžia, kad bylos medžiaga ar jos dalis yra nevieša, kai reikia apsaugoti žmogaus asmens, jo privataus asmens ir nuosavybės slaptumą, žmogaus sveikatos informacijos konfidencialumą, taip pat jei yra rimto pagrindo manyti, kad bus atskleista valstybės, profesinė ar komercinė paslaptis. Norėdamas susipažinti su išnagrinėtos bylos medžiaga, asmuo turi pateikti nustatytos formos prašymą, kuriame nurodo savo vardą, pavardę, gyvenamąją vietą ir asmens kodą²⁸. Šios visos minėtos ne proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga nuostatos buvo taikomos galiojant senajam Baudžiamojo proceso kodeksui ir jų neliko įsigaliojus naujajam.

Dabar galiojantis Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 10 straipsnis įtvirtina galimybę pasinaudoti byloje nedalyvaujantiems asmenims teise susipažinti su civilinės ir vykdomosios bylos medžiaga. Civilinio proceso kodeksas įtvirtina susipažinimo su bylos medžiaga tvarką: „Norėdamas susipažinti su išnagrinėtos bylos medžiaga, asmuo atitinkamo teismo pirmininkui turi pateikti nustatytos formos prašymą, kuriame nurodo savo vardą, pavardę, gyvenamąją vietą ir asmens kodą bei susipažinimo su išnagrinėtos bylos medžiaga

²⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

²⁸ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 56;

tikslą <...>²⁹. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors ir vyko viešas teismo posėdis, teismas byloje dalyvaujančių asmenų prašymu arba savo iniciatyva gali pripažinti, kad dalis bylos medžiagos yra nevieša, to pagrindas būtų žmogaus asmens, jo privataus gyvenimo, sveikatos ir nuosavybės slaptumas, tai pat kai gresia pavojus atskleisti valstybės, profesinę ar komercinę paslaptį. Kaip jau minėta, galimybė susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga byloje nedalyvaujantiems asmenims yra taikoma tik civilinėms ir vykdomosios byloms ir nebetaikoma baudžiamosioms. Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos 2004 metų rugsėjo 24 dienos išvadoje yra išskiriama tam tikra su tuo susijusi viešumo principo problema, tai yra per siauras šio principo vertinimas, nes įstatymas nebeįnumato galimybės po bylos išnagrinėjimo susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga asmenims, neturėjusiems suinteresuotumo toje byloje³⁰.

Apie svarbą susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga yra savo nuomonę išreiškęs ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Galimybė susipažinti su baudžiamosios bylos medžiaga turi būti ne formali, o reali, nes priešingu atveju galima būtų kalbėti apie proceso teisingumo bei teisės į gynybą principų pažeidimą. Teismas turi savo poziciją šiuo klausimu ir praktika ragina neperžengti galimybių ribojančių teisės susipažinti su teismo dokumentais. 2007 metais *Matyjekas prieš Lenkiją* byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatė, kad buvo pažeistos Konvencijos 6 straipsnio I dalies nuostatos. Ši byla yra susijusi su iliustracijos procesu bei pareiškėjo ginčais, tvirtinant iliustracijos proceso nesąžiningumą, nelygiateisiškumą, negalimumą susipažinti su slaptais dokumentais. Dalis bylos dokumentų buvo pažymėti slaptumo žyma. Saugumo tarnybos, gavusios leidimus, panaikino slaptumą ir *Matyjekas* po nurodytos dienos galėjo susipažinti su bylos medžiaga, tačiau slaptumas ir toliau galiojo vėliau prie bylos prijungtiems dokumentams, kurių prijungimą prie bylos pripažino paties pareiškėjo valstybės Vyriausybė. Ikiteisminiu laikotarpiu viešųjų interesų komisaras galėjo susipažinti su visa buvusių saugumo tarnybų surinkta medžiaga apie pareiškėją. Procesui prasidėjus pareiškėjas galėjo susipažinti su byla, tačiau dokumentai buvo prieinami tik teismo slaptajame registre. Buvo draudžiama kopijuoti bylos dokumentus, visi užrašai, daromi iš bylos ar posėdžio metu galėjo būti rašomi specialiuose bloknotuose, kurie antspauduojami bei laikomi slaptajame registre. Tokie patys ribojimai buvo taikomi ir advokatui. Pareiškėjas galėjo remtis tik savo atmintimi, nes užrašais neleista naudotis net ir ginantis teisme, juo labiau rodyti juos ekspertui nuomonei gauti. Atsižvelgdamas į tai, kad iliustracijos procese

²⁹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2002-02-28, Nr. 36-1340);

³⁰ 2004 metų rugsėjo 28 dienos Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos išvada „Dėl kai kurių teisės saugos institucijų pareigūnų dalyvavimo politinėje veikloje bei galimų piktnaudžiavimų vykdančios operatyvinę veiklą ir skelbiančios operatyvinės veiklos metu surinktą informaciją“ (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5.show?p_r=3025&p_d=36923);

pareiškėjui kilo grėsmė prarasti gerą vardą ir vietą parlamente, buvo uždrausta 10 metų eiti viešas pareigas, Teismas nusprendė, kad pareiškėjui buvo labai svarbu turėti neribotą priėjimą prie bylos ir daryti iš jos išrašus, taip pat dokumentų kopijas. Teismas pabrėžė, kad pareiškėjas buvo informuojamas tik apie rezoliucinę sprendimo dalį bei akcentavo, kad, kad tam tikrais atvejais gali būti įtikinamų priešasčių saugoti dokumentų slaptumą, net ir tų, kurie buvo sukurti esant ankstesniam režimui, tačiau tokios situacijos yra išimtis, o ne taisyklė. Europos Žmogaus Teisių Teismas nusprendė, kad pareiškėjo galimybės įrodyti savo nekaltumą dėl sąmoningo ir slapto bendradarbiavimo su komunistų laikotarpio tarnybomis buvo reikšmingai sumažintos ir jo atžvilgiu buvo uždėta neįvykdoma našta, pažeistas gynybos priemonių lygybės principas, pasireiškęs galimybe susipažinti su teismo dokumentais. Šioje Europos Žmogaus Teisių Teismo byloje, kaip ir *Turek prieš Slovakiją* byloje Teismas akcentavo, kad visuomenės interesų neatitinka tolesnis buvusio režimo medžiagos ribojimas, asmenys, kurių atžvilgiu vykdomas procesas turi turėti visas Konvencijos suteikiamas procesines garantijas. Neleidžiant susipažinti su asmens byla liustracijos procese labai apribojamos asmens galimybės paneigti saugumo tarnybų teiginius³¹.

Iš to, kas čia buvo aptarta, galima būtų padaryti tokią išvadą, kad Baudžiamojo proceso įstatymas suteikia proceso dalyviams galimybę susipažinti su ikiteisminio tyrimo bei bylos nagrinėjimo teisme medžiaga su tam tikromis išimtimis. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija rekomenduoja neperžengti ribų varžant proceso dalyvių teisę susipažinti su bylos medžiaga. Galiojant 1961 metų Baudžiamojo proceso kodeksui tokia teise galėjo su tam tikromis išimtimis naudotis ir byloje nedalyvavę asmenys, tačiau įsigaliojus naujajam Baudžiamojo proceso kodeksui byloje nedalyvaujantys asmenys neteko galimybės susipažinti su bylos medžiaga, kai kurių autorių nuomone tai tam tikra viešumo principo problema, nes šis principas yra platesnio veikimo, kurią galima būtų išspręsti įtraukus į baudžiamojo proceso kodeksą nuostatą apie galimybę susipažinti su baudžiamojo proceso medžiaga ir asmenims, neturintiems suinteresuotumo toje byloje. Mano nuomone, ši pozicija būtų pagrįsta ir logiška, tai dar labiau prisidėtų prie skaidresnio teismų darbo bei padidintų pasitikėjimą teismų vykdoma veikla.

Teismų sprendimų paskelbimas informavimo priemonėse.

Galimybė susipažinti su teismo sprendimais informavimo priemonėse yra vienas iš veiksnių didinančių teismų veiklos skaidrumą bei visuomenės pasitikėjimą teismų darbu. Teismų įstatymo 39 straipsnis įtvirtina teismų sprendimų skelbimą. Be to, kaip minėta, visi teismų sprendimai yra skelbiami viešai, o šis įstatymo straipsnis konkretizuoja informavimo

³¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 2, 2007 m. P. 103-108;

priemonės, kuriose yra skelbiami teismų sprendimai – išskiriamas Vyriausiojo administracinio teismo bei Aukščiausiojo Teismo biuleteniai ir internetiniai puslapiai, šiais atvejais yra kalbama apie Vyriausiojo administracinio teismo sprendimus, nutarimus ir nutartis bei apie Aukščiausiojo Teismo nutarimus ir nutartis. Akcentuojant priimtus ir įsiteisėjusius apygardų administracinių teismų, apygardų teismų ir Apeliacinio teismo sprendimus, nuosprendžius, nutarimus ir nutartis, uždaruose teismo posėdžiuose priimtų sprendimų, nuosprendžių, nutarimų ir nutarčių rezoliucines dalis, šią tvarką įgyvendina Nacionalinė teismų administracija. Svarbu paminėti, kad minėtieji visų teismo grandžių sprendimai skelbiami „nepažeidžiant asmens duomenų apsaugos, valstybės, tarnybos, komercinės, profesinės ir kitų įstatymų saugomų paslapčių apsaugos reikalavimų, taip pat laikantis kitų įstatymuose numatytų apribojimų ir draudimų“³². Šis viešumo principo aspektas yra svarbus tuo, kad tai padeda susikurti visuomenės ir teismų ryšį. Teismų paskirtis yra įgyvendinti teisingumą šalyje, tuo pačiu ir visuomenėje, o visuomenė turi teisę susipažinti su teismų priimamais sprendimais, pamatyti, kaip teismai įgyvendina teisingumą, tuo pačiu tapti viena iš teismų kontrolės grandžių³³.

Šiuo atveju yra labai svarbus žiniasklaidos vaidmuo, kuri nušviečia teismo sprendimus ir taip juos paviešina. Kai kuriose šalyse viešinti teismo darbą darant nuotraukas yra draudžiama. Ši taisyklė egzistuoja tam, kad apsaugotų asmenų teisę į privatumą, o kartu užtikrintų tvarką teismo posėdžių salėje, ir yra visiškai suderinama su teise į viešą procesą. Kitas visuomeninio informavimo aspektas, ypatingai per televiziją rodomas teisminis procesas ar jo dalis, yra vertinamas prieštaringai. Kol yra teigiama, kad ši visuomenės informavimo rūšis yra tikslinga tuo aspektu, kad kiekvienas norintis gali matyti, kas vyksta, šis požiūris yra labai paprastas. Programa, paviešinanti teismo procesą ar jo dalį bus suredaguota taip, kad parodytų visus teismo posėdžių salėje dalyvaujančius asmenis bei atskleistų jų emocijas. Redaktorius sutvarkys filmavimo medžiagą taip, kad tik nuo jo priklausys rodyti visą teismo posėdžių salę ar tik jos dalį, rodyti visuomenei visus dalyvaujančius asmenis, jų grupę, ar koki nors vieną asmenį ir iš kokių pozicijų. Kitaip tariant, kol visuomenei atrodo, kad informavimo priemonės stengiasi sudaryti tikslų ir objektyvų teismo posėdžio vaizdą, jos gali bandyti perteikti labai asmeninį viso proceso vaizdą. Strasbūro Teismas, kuris savo iniciatyva transliavo teismo posėdį viešai per visuomenės informavimo priemonės, gali tikėtis mažiau kritikos. Tačiau sprendimo šiuo klausimu dar nėra. Užsienio autorių nuomone, tai turėtų būti pavesta nusistatyti kiekvienos valstybės nacionalinei teisei. Kol kas dar nėra kaltinamojo teisių numatančių, kad teismo procesas turėtų būti transliuojamas per televiziją, kitais žodžiais

³² Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2002-02-20, Nr. 17-649);

³³ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 67;

tariant, bet kokių filmuojančių, fotografuojančių priemonių eliminavimas iš teismo posėdžių salės nepažeidžia viešumo principo³⁴, o užsienio valstybės, priklausomai nuo galimybės naudoti filmavimo ar fotografavimo priemones taip transliuojant teismo posėdžius galima būtų suskirstyti į tris grupes, tai yra valstybės, kurios draudžia teismo posėdžių filmavimą bei fotografavimą, pavyzdys būtų Anglija, valstybės, leidžiančios ribotai naudotis šia teise, pavyzdys – Prancūzija, šioje valstybėje rodyti filmuoto teismo posėdžio juostą galima tik po dvidešimties metų, teisėjas taip pat turi neribotą teisę nuspręsti, kad byla yra nagrinėjama uždarame teismo posėdyje, jei toks viešumas pasirodytų esąs pavojingas tvarkai ar dorovei. Šalis, leidžianti atvirą teismo posėdį visomis šio termino prasmėmis yra Jungtinės Valstijos, kurioje teisminis nagrinėjimas gali būti transliuojamas per televiziją³⁵. Ten, kur televizija be teisiamojo asmens leidimo pradeda transliuoti teismo posėdį, tai gali pažeisti tokio asmens teisę į privatumą. Lietuvos Respublikoje dėl tokių problemų net nekyla ginčų, kadangi procesiniai įstatymai numato, kad teisiamojo posėdžio metu yra neleidžiama naudoti kino ar televizijos kameras, fotoaparatus, taip pat kitas garso ir vaizdo įrašymo priemones³⁶. Tačiau yra ir kitas šios problemos aspektas, nors draudimas naudoti filmuojančią techniką teismo posėdžių salėje ir nepažeidžia viešumo principo, tačiau, mano nuomone, rezonansinėse bylose, kurios sukelia ypatingą susidomėjimą visuomenėje, kaip pavyzdžiui byloje dėl Vilniaus Tarybos nario papirkimo, kurioje buvęs Vilniaus meras buvo pripažintas kaltu, buvo kalbama, kad teismas neužtikrino viešumo principo objektyvaus įgyvendinimo, nes ne visi norintys galėjo stebėti teismo posėdį. Tokioje situacijoje kyla klausimas, ar teismo posėdžio transliavimas nebūtų logiška išeitis tokioje situacijoje, norint išvengti tokių nesusipratimų.

Byloje dalyvaujančių asmenų bei visuomenės teisė dalyvauti bylos nagrinėjime.

Vienas iš viešumo principo aspektų baudžiamajame procese yra byloje dalyvaujančių asmenų bei visuomenės teisė dalyvauti bylos nagrinėjime, galimybė informuoti visuomenę apie teismo posėdžio, bylos eigą leistinomis informavimo priemonėmis. Šis viešumo principo aspektas yra labai susijęs su teismo posėdžio, teismo veiklos viešumu, o kartu ir su visuomenės požiūriu į teismų vykdomą funkciją bei pasitikėjimo teismu problema. Teismo veiklos viešumas reiškia ne tik tai, kad nė vienas asmuo negali būti nuteistas „už akių“, bet ir visuomenės teisė gauti informaciją apie teismų veiklą. Teisminė valdžia būdama viena iš valstybinės valdžios formų, neturi ir negali būti izoliuota nuo visuomenės. Visuomenės informavimo priemonės atlieka ypatingą vaidmenį – apsaugo visuomenę nuo valstybės

³⁴ St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 128;

³⁵ J. Pradel. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Eugrimas. Vilnius, 2001 m. P. 348 – 353;

³⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

institucijų piktnaudžiavimo bei užtikrina, kad teismų veikla atitiktų demokratinės valstybės standartus. Žiniasklaidos vaidmenį ne kartą yra akcentavęs ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. *Craxi prieš Italiją* Teismas byloje akcentavo tai, kad tam tikrais atvejais visuomenės teisė žinoti tam tikros bylos aplinkybes gali būti pateisinama, taip paneigiant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio I dalies pažeidimą. Minėtoje byloje žiniasklaidos ir visuomenės susidomėjimas byla kilo dėl aukštos pareiškėjo padėties, politinio konteksto. Teismas akcentavo, kad demokratinėje visuomenėje neišvengiama, kad spauda kartais aštriai komentuotų tokias bylas, keldama aukšto rango valstybės pareigūnų moralumo, politikos bei verslo klausimus. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė, kad pareiškėjo bylą nagrinėjęs Teismas buvo sudarytas tik iš profesionalių teisėjų, o pareiškėjas pripažintas kaltu įvykus rungimosi principu pagrįstam procesui, todėl Teismas atmetė galimybę pažeisti Konvencijos 6 straipsnio I dalį³⁷. Panagrinėjus šį Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą galima būtų padaryti išvadą, kad tam tikrais atvejais, šiuo atveju dėl bylos svarbos visuomenės gyvenime, žiniasklaidos dėmesys gali būti pagrįstas ir net reikalingas, nes tai tik dar labiau sukoncentruoja teismo, nagrinėjančio tokią bylą, dėmesį bei atsakomybę.

1966 metų Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnis įtvirtina minimalias garantijas teisingam ir viešam teisminiam procesui. Remiantis šio Pakto aiškinimu visuomenė turėtų būti suprantama plačiai. Viešumo principo prigimtis yra ne tik tai, kad eiliniai visuomenės nariai gali stebėti teismo posėdžius, tačiau tai turi būti leidžiama ir tarptautiniams stebėtojams ir priežastys, kodėl teismo posėdis vyksta uždarami, turi būti labai svarios. Pažymėtina, kad stebėtojų delegacijos iš žmogaus teises saugančių organizacijų turėtų būti kviečiamos ypatingai politinių elementų turinčiuose teismo posėdžiuose. Tai yra galimybė tarptautinei bendruomenei stebėti, kaip valstybėje funkcionuoja teisingumo sistema. Ankščiau, ypatingai valstybėse, kuriose demokratinė valstybių principai yra labai menki, vyriausybei sužinojus, kad tarptautinė bendruomenė nori stebėti teismo procesą, teismas pakeisdavo posėdžio laiką arba vietą be išankstinio perspėjimo. Tokiais atvejais be užuolankų yra teigiama, kad teismai šiuo atveju įgyvendina ne teisingumą, o valdžios arba vyriausybės politiką³⁸. Vis dėlto, reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad skleidžiama informacija apie teismo veiklą gali kelti pavojų ir nešališkam teismo procesui dviem būdais: neapgalvotas ir išankstinis bylos aplinkybių skelbimas gali turėti neigiamą įtaką teisingai išnagrinėti bylą, o per visuomenės informavimo priemones daromas visuomenės spaudimas teismui proceso

³⁷ V. Greičius. Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos. Teisės problemos nr. 3 -4, 1998 m. P. 75-76;

³⁸ K. English. A. Stapleton. The human rights handbook. A practical guide to monitoring human rights. University of Essex, 1995 m. P. 62-65, 116;

metu gali lemti būsimą teismo sprendimą, todėl būtina akcentuoti, kad visuomenės teisė į informaciją negali pažeisti proceso dalyvių teisių, tam yra numatytos tam tikros viešumo principo išimtys³⁹.

1.3. VIEŠUMAS – ASMENINĖ AR INSTITUCINĖ GARANTIJA?

Dar vienas akcentas, į kurį vertėtų atkreipti dėmesį, aptarus viešumo principo aspektus, tai klausimas, ar viešumas yra labiau asmeninė, ar tik institucinė garantija, tai yra koks šios garantijos tikslas – visuomenės, ar asmens, kaltinamo nusikalstamos veikos padarymu, garantas. Didžiojoje Britanijoje veikiantis Žmogaus Teisių Komitetas savo Bendrajame Komentare pažymėjo, kad teisė į viešą teismo posėdį yra labai svarbi garantija apsaugant individo bei visuomenės interesus kaip visumą. Vieni autoriai viešumą pabrėžia tik kaip principą veikiantį kartu su demokratinėmis vertybėmis, tai yra šio principo egzistavimas yra įmanomas tik tose valstybėse, kuriose yra gerbiamos asmens teisės bei laisvės. Kitiems autoriams kyla klausimas, ar iš tikrųjų viešumo principas patenkina kaltinamo asmens interesus? Galima manyti, kad daugelyje atvejų taip nėra. Daugeliui kaltinamų asmenų viešas teismo posėdis sukelia tik neigiamas emocijas. Iš čia kyla būtinybė patyrinėti psichologinį šio principo aspektą. Iš tikrųjų visuomenės bei spaudos dėmesys gali būti daug didesnė bausmė kaltinamam asmeniui ir sukelti daug daugiau streso, nemalonių emocijų nei tiesiog bauda ar realus laisvės atėmimas. Žmogaus Teisių Teismo praktikoje yra ne vienas atvejis konstatuojant valstybes nares pažeidus asmens teises į viešą teisminį nagrinėjimą, bet ar galima kiekvienu atveju tvirtai teigti, kad šis neviešas nagrinėjimas yra pagrindinė priežastis, kuri taip smarkiai pažeidžia kaltinamojo teises. Derėtų į tai pažvelgti iš kitų pozicijų. Tai galbūt labai patogi proga pabandyti pagerinti savo padėtį procese argumentuojant Konvencijos pažeidimu. Žinoma, svarbu pastebėti, kad ši pozicija yra galbūt labai drastiška bei nesiderina su nuostatomis, kurias išreiškia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, bet vis dėlto ji gaj⁴⁰.

Reikėtų pripažinti, kad viešumo garantija susideda iš dviejų skirtingų ir galima teigti priešingų aspektų. Iš vienos pusės, Konvencijos 6 straipsnis šią garantiją įtvirtina kaip asmeninę kaltinamojo teisę, taip, kad teisminiame nagrinėjime galėtų dalyvauti kaltinamą asmenį palaikantys asmenys, kurie stebėdami teismo posėdį galėtų kontroliuoti teismo darbą bei prisidėti šalinant visus neteislingumus kaip visuomenės atstovai, bet kartu šis artimųjų dalyvavimas gali prisidėti ir prie nepatogumų, kurie atsirastų, tiek artimiesiems matant, kaip kaltinamam artimam asmeniui skiriama bausmė, tiek pačiam kaltinamajam asmeniui, kuris

³⁹ G. Umbrasaitė. Teismo nepriklausomumas ir visuomenės pasitikėjimas teismu. *Justitia* nr.6., 2000 m. P. 11-12;

⁴⁰ ST. Trechel (assistance of S. J. Summers). *Human rights in criminal proceedings*. Oxford, 2005 m. P. 121 – 123;

gali jausti gėdą bei psichologinius neigiamus veiksnius, susijusius su padaryta nusikalstama veika. Iš kitos pusės, viešumas įtvirtina institucinę garantiją, galimybę užtikrinti, kad valstybės institucijos vykdančios teisingumą visada žinotų, kad yra stebimos visuomenės, taip prisidedant prie teisės bei teisme dalyvaujančių asmenų, ne tik kaltinamojo, bet ir liudininkų, ekspertų bei kitų dalyvaujančių asmenų gerbimo. Galima teigti, kad šis aspektas nėra tinkamai bei pakankamai realizuotas Konvencijos 6 – ajame straipsnyje, bet išryškėja netiesiogiai bei iš dalies pritaikius teisės į informaciją principą⁴¹.

Taigi, atsakymo į klausimą, ar viešumas yra asmeninė, ar institucinė garantija nėra, tai yra viešumą sudaro šios abi garantijos, iš vienos pusės – tai kaltinamojo asmens teisė į viešą teismo procesą, iš kitos – tai galimybė kontroliuoti teismo veiklą naudojantis asmeninėmis garantijomis.

⁴¹ ST. Trechel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 121 – 123;

2. VIEŠUMO PRINCIPO RYŠYS SU KITAIŠ PRINCIPAIŠ.

Proceso viešumo principas yra konstitucinis principas, kurį įtvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio II dalis bei 117 straipsnio I dalis, vadinasi, šis principas kartu su kitais konstituciniais principais yra pagrindas pagrindžiant visą teisės sistemą, kartu šis principas yra ir tarpšakinis, kadangi jis yra svarbus visoms procesinėms teisės šakoms. Viešumo principas yra glaudžiai susijęs su kitais konstituciniais principais, kurie papildo, paryškina patį viešumo principą, tiek paaiškina jo išimtis. Tai tokie principai kaip nekaltumo prezumpcija, teisė gauti ir skleisti informaciją, teisė į teisingą teismo procesą, privataus gyvenimo neliečiamybė, asmens susirašinėjimo, pokalbių telefonu, telegrafo pranešimų ir kitokio susižinojimo neliečiamybė, įstatymo ir teismo apsaugos, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsinišosi į jo garbę ir orumą, teisėjų bei teismų nepriklausomumo. Akivaizdu, kad be apribojimų taikant viešumo principą kyla didelė rizika pažeisti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą, žmogaus garbę bei orumą, perdėtas spaudos dėmesys gali daryti spaudimą teismo darbui, o kartu ir turėti įtakos teisėjų nepriklausomumui bei nešališkumui.

Vienas iš konstitucinių principų, su kuriuo yra glaudžiai susijęs viešumo principas yra nekaltumo prezumpcija. Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta: „Asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu⁴²“. Nekaltumo prezumpcija yra vienas iš svarbiausių teisingumo vykdymo demokratinėje teisinėje valstybėje principų. Šio principo esmė ir reikšmė tokia: asmuo laikomas nepažeidusiu Konstitucijos, įstatymų, kitų teisės aktų tol, kol įstatymo nustatyta tvarka neįrodoma priešingai. Taigi kiekvieno asmens atžvilgiu preziumuojamas nekaltumas. Tai oficiali teisinė asmens padėtis, kurią valstybė, visuomenė, individai privalo gerbti, jos paisyti. Nuostata dėl asmens nekaltumo prezumpcijos nebegalioja nuo tada, kai teismas viešai Lietuvos Respublikos vardu priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį paskelbia baudžiamojo kaltinimo asmeniui teisėtumą bei pagrįstumą ir pripažįsta jį kaltu⁴³. Nekaltumo prezumpcijos principo turinys teisės moksle ir teisinėje praktikoje tyrinėjamas atskleidžiant įvairius nekaltumo prezumpcijos veikimo aspektus. Vienas iš šio principo aspektų yra labai susijęs su viešumo principu – teisėsaugos ar kiti valstybės pareigūnai, informuodami visuomenę apie nusikalstamų veikų tyrimą negali šios informacijos pateikti taip, kad susidarytų įspūdis, jog tam tikro asmens kaltumu nėra abejojama, nors dėl šio asmens kaltumo teismas dar nėra

⁴² 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30));

⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Teisės institutas, 2000 m. P. 235 – 236;

priėmęs sprendimo. Tai yra valstybės institucijos bei pareigūnai turi derinti viešą informacijos apie bylos aplinkybes paskelbimą taip, kad būtų gerbiamos asmenų teisės bei laisvės⁴⁴.

Europos Žmogaus Teisių Teismas yra išsakęs savo nuomonę kalbant apie nekaltumo prezumpcija ir keliose sprendimuose, kuriuose pareiškėjai buvo Lietuvos Respublikos piliečiai. Byloje *A. Butkevičius prieš Lietuvą*, pareiškėjas kaip vienu iš argumentų savo peticiją grindė nekaltumo prezumpcijos jo atžvilgiu pažeidimu. Ši ypač didelį visuomenės susidomėjimą sukėlusio byla buvo aptarinėjama dėl to, kad byloje figūravo garsių politikų ir aukštų teisėsaugos pareigūnų pavardės. Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad tuometinio Seimo pirmininko Vytauto Landsbergio pareiškimai apie peticijos pareiškėjo kaltę dar iki teismo nuosprendžio priėmimo skatina visuomenę laikyti A. Butkevičių kaltu ir gali būti aiškinama kaip kišimasis į kompetentingų teismų bešališką veiklą. Šis Teismas nustatė, kad Seimo pirmininko pareiškimai, kad “nėra abejonių, kad pareiškėjas paėmė pinigus už teisinės paslaugas, todėl jis yra “kyšio paėmėjas” sudarė sąlygas, kad Seimas duotų sutikimą dėl peticijos teikėjo kaip Seimo nario neliečiamybės statuso panaikinimo ir jo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn. Nagrinėjant nekaltumo prezumpcijos principą, Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad šį principą gali pažeisti ne tik teisėjas ar teismas, bet ir kiti valdžios pareigūnai. Teismas dar kartą pabrėžė, kad bet kokie valdžios atstovų pareiškimai turi būti vertinami atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, buvusias tokių pareiškimų darymo metu. Tačiau Teismas mano, kad Seimo Pirmininko išsakyta vieša pozicija dėl to, kad peticijos teikėjas yra “kyšio paėmėjas” gali būti aiškinama, kad Seimo pirmininko nuomone, asmuo įvykdė nusikaltimą, kuriuo jis dar tik buvo kaltinamas. Be to, tokie pareiškimai apie peticijos pareiškėjo kaltę buvo daromi ne vieną kartą, skatinant visuomenę iš anksto tikėti šio asmens kaltumu, nelaukiant teismo nuosprendžio šiuo klausimu. Todėl tokie išankstiniai pareiškimai apie kaltę be teismo sprendimo pažeidžia nekaltumo prezumpcijos principą.

Dar vienoje byloje *prieš Lietuvos Respubliką* pareiškėjas *Henrikas Daktaras* motyvavo nekaltumo prezumpcijos pažeidimu, tačiau jo skundas dėl šio principo jo atžvilgiu pažeidimo buvo atmestas. Šios bylos priimtame sprendime dėl jos priimtumo buvo analizuojami tokie Lietuvos valdžios institucijų, įskaitant Generalinį prokurorą, teiginiai, kad pareiškėjas yra „vienas iš nusikalstamo pasaulio lyderių”, arba „kad jo kaltė įrodyta” (iki teismo galutinio nuosprendžio priėmimo) ir kiti. Nors rėmimasis Konvencijos 6 str. 2 dalies pažeidimu dėl teiginio, kad „vienas iš nusikalstamo pasaulio lyderių” buvo atmestas, kadangi aukštų pareigūnų pastangos buvo išsakytos politiniame kontekste, siekiant paaiškinti visuomenei administracinių valdžios institucijų elgesį sulaikant pareiškėją, todėl Teismas šią skundo dalį

⁴⁴ G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2005 m. P. 50 – 51;

įvertino kaip aiškiai nepagrįstą. Dėl teiginio, kad pareiškėjo „kaltė buvo įrodyta parengtinio tardymo metu surinktais įrodymais“, Europos Žmogaus Teisių Teismas pabrėžė, kad šie žodžiai kelia sudėtingus teisės ir faktų aiškinimo klausimus, kurių išsprendimas priklauso nuo bylos iš esmės nagrinėjimo. Tačiau šios bylos sprendime Teismas atmetė ir aptartą skundo dalį dėl nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimo, kadangi šiuo atveju, Teismo nuomone, buvo kalbama ne apie tai, ar įrodymai nustato pareiškėjo kaltę, ką sprendžia ne prokuroras, o būtent buvo sprendžiamas klausimas, ar bylos medžiagoje pakako pareiškėjo kaltės įrodymų, kad byla būtų perduota teismui⁴⁵.

Nekaltumo prezumpcijos sukuriama oficialią teisinę baudžiamojo proceso dalyvių (paprastai įtariamojo, kaltinamojo, teisiamojo) padėtį turi gerbti, jos privalo paisyti kiti baudžiamojo proceso dalyviai ir apskritai teisinių santykių subjektai. Todėl dažnai žiniasklaidoje reiškiami valstybės pareigūnų nuomonė apie įtariamąjį, kaltinamąjį, teisiamąjį ar jų elgesį turi būti derinama su nekaltumo prezumpcijos principu. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Allenetas de Ribemontas prieš Prancūziją* pažymėjo, kad „minčių ir įsitikinimų reiškimo laisvė, garantuojama Konvencijos, apima teisę gauti ir skleisti informaciją. Nekaltumo prezumpcijos principas negalėtų sutrukdyti pareigūnams informuoti visuomenės apie nusikaltimų tyrimus jų metu, bet ji reikalauja, kad jie tai darytų labai korektiškai, neatskleisdami profesinių paslapčių, ir labai santūriai, kaip to reikalauja pagarba nekaltumo prezumpcijos principui⁴⁶“. Aptarus šiuos tris Žmogaus Teisių Teismo sprendimus galima būtų padaryti išvadą, kad dar neišsiteisėjus teismo sprendimui apie įtariamus asmenis daromi vieši pareiškimai kiekvienu atveju turėtų būti vertinami atsižvelgiant į tikslą, kurio tokiais pasisakymais yra siekiama, tai yra negalima teigti, kad visais atvejais neigiami pasisakymai visuomenės informavimo priemonėse apie nusikalstamomis veikomis įtariamus asmenis reikš, kad yra pažeidžiamas konstitucinis nekaltumo prezumpcijos principas. Taigi viešumo ir nekaltumo prezumpcijos principų ryšys yra tiesioginis, tačiau kiekvienu atveju turėtų būti vertinamas atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes.

Dar vienas konstitucinis principas, kurio santykį su viešumo principu reikėtų aptarti yra teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principas. Šį principą įtvirtina Konstitucijos 31 straipsnio II dalis ir 109 straipsniai, reikšmingiausių tarptautinių dokumentų nuostatos. Konstitucijos 31 straipsnio II dalis įtvirtina asmens teisę, kaltinamo padarius nusikaltimą, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas. Taigi šis straipsnis tiesiogiai siejasi su Konstitucijos 109 straipsniu, konkretinančiu valdžių padalijimo principą, išreikštą Konstitucijos 5 straipsnyje, ir nustatančiu, kad teisingumą baudžiamosiose bylose

⁴⁵ D. Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. Teisė nr.45, 2002 m;

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Teisės institutas, 2000 m. P. 239;

vykdo tik teismas. Valstybėje jokiai kitai institucijai nesuteikta teisė spręsti asmens kaltumo ar nekaltumo klausimą ir priimti apkaltinamąjį nuosprendį⁴⁷. Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė, kad teismo nepriklausomumą ir bešališkumą pagrindžia valdžių atskyrimo principas, nei Konvencija, nei jos rėmuose sukurtos institucijos nediktuoja sąlygų, kuriomis vadovaujantis turi būti užtikrintas toks atskyrimas. Teismas taip pat nurodė, kad yra sunku tinkamai interpretuoti bešališkumo ir nepriklausomumo principą. Pažymėjęs, kad net tuo atveju, kai konkretus asmuo turi bylai išnagrinėti reikiamą kvalifikaciją, ir nėra net subjektyvių priežasčių nepasitikėti jo sąžiningumu, svarbu išsaugoti išorinį objektyvios teismo nepriklausomybės ir bešališkumo įvaizdį⁴⁸.

Teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principas kiekvienoje demokratinėje valstybėje laikomas vienu svarbiausių teisinės valstybės principų. Teisėjams, nagrinėjantiems bylas negali būti daromas joks poveikis. Konstitucinis Teismas ne viename savo nutarime yra akcentavęs šį principą. 1995 metų nutarime Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „<...> teisėjų ir teismų nepriklausomumo negalima vertinti pagal kokį nors vieną, kad ir labai reikšmingą, požymį. Kita vertus negalima nepripažinti, kad pažeidus bet kurią iš teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui, žmonių teisių ir laisvių užtikrinimui <...>“. Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kad teisėjo ir teismo nepriklausomumo vykdant teisingumą garantijų turinį pirmiausia lemia jų nepriklausomumas: nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucinių, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos⁴⁹. Galima teigti, kad jau yra teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principo teisminės praktikos ir Lietuvoje. 2005 metų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis, kurioje teismas akcentavo nešališkumo kriterijus: „Nešališko teismo nuostata apima ne tik subjektyvų teismo nešališkumą. Teismas turi būti nešališkas ir objektyviai, būtent pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę. Pirmosios instancijos teismas ne tik sudarė situaciją, kuri kaltinamajam galėjo sukelti abejonių dėl teismo nešališkumo, bet parodė ir išankstinį nusistatymą prieš kaltinamąjį“⁵⁰. Dar vienoje 2002 metų Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje Teismas pažymėjo: „<...> baudžiamosios bylos iškėlimas plačiaja prasme yra vienas iš parengtinio tyrimo veiksmų byloje, ir tai, kad nagrinėjant baudžiamąsias bylas neturi būti jokių abejonių dėl teismo nešališkumo, o jų šioje baudžiamosioje byloje yra, teisėjas turėjo arba nusišalinti savo iniciatyva, arba patenkinti jam

⁴⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Teisės institutas, 2000 m. P. 240;

⁴⁸ D. Gomien. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. Vilnius, 1995 m. P. 31;

⁴⁹ 1995 metų gruodžio 6 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Vyriausybės nutarimo teisės saugos darbuotojų darbo apmokėjimo klausimais“ (Valstybės žinios, 1995-11-02, Nr. 101 - 2264);

⁵⁰ 2005 metų kovo 8 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 202/2005(kat.2.1.2.4);

pareikštą nušalinimą. To nepadarydamas, jis pažeidė vieną iš pagrindinių baudžiamojo proceso įstatymo principų - teismo nešališkumo principą, vadinasi, baudžiamoji byla pirmosios instancijos teisme buvo išnagrinėta neteisėta teismo sudėtimi, tai yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, besąlygiškas pagrindas panaikinti nuosprendį, nes minėtas pažeidimas suvaržė nuteistųjų teisę į nešališką teismą⁵¹.

Teismų nepriklausomumo ir nešališkumo principo esmė, tokia, kad jokie pašaliniai asmenys bei institucijos negali trukdyti teismui vykdyti teisingumą, taip pat bylą nagrinėjantis teismas turi su abiem proceso šalimis elgtis vienodai, nerodydamas nei vienai iš jų palankumo, neturi būti suinteresuotas priimti vienai iš šalių palankaus sprendimo, priešingu atveju, iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tai yra pagrindas panaikinti priimtus sprendimus. Konstitucijos 31 straipsnio II dalyje pabrėžiama, kad teismas turi, pirma, viešai išnagrinėti bylą, antra, būti nepriklausomas, trečia, bešališkas. Taip sudaromos procesinės garantijos objektyviai, visapusiškai išnagrinėti baudžiamąją bylą ir teisingai ją išspęsti, vadinasi, kalbant apie viešumo bei teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principų santykį, galima teigti, kad tai yra teismo sprendimo, atitinkančio įstatymų reikalavimus bei užtikrinančio žmogaus teisių ir laisvių gerbimą, priėmimo garantija. Tai yra pažeidus bent vieną iš šių principų ir kitas netektų prasmės.

Konstitucijos 31 straipsnio II dalis be jau aukščiau minėtųjų principų, taip pat įtvirtina ir teisės į teisingą teismo procesą principą, apie kurį jau buvo šiek tiek užsiminta, kai buvo kalbama apie viešumo principo sampratą tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nustatęs įvairius teisingo (literatūroje dar vadinamo sąžiningo) proceso principo aspektus: būtina garantuoti teisę į gynybą, teisę kaltinamajam užduoti klausimus kaltinimo liudytojams, įkaitant ir tuos, kuriems suteiktas anonimiškumas, teismo procesą vykdyti laikantis šalių lygybės principo, garantuoti, kad būtų užtikrintos kitos Konvencijos 6 straipsnyje numatytos teisės, tarp kurių yra ir teisė į viešą teismo procesą, vadinasi pažeidus bent vieną iš 6 straipsnyje numatytų asmens teisių, galima būtų kalbėti apie proceso nesąžiningumą. 2003 metų rugsėjo 18 dienos nutartyje pareiškėjas išreiškė nuomonę, kad aukšto valstybės pareigūno pasisakymai viešais ir neleistinais tokiam pareigūnui pareiškimais, padarė įtaką teismui, dėl ko pareiškėjui buvo atimta teisė į teisingą bylos išspėdimą, tuo tarpu Aukščiausiojo Teismo plenarinės sesijos teisėjų nuomone „<...> šiuose pasisakymuose nebuvo nurodymų teisėsaugos institucijų pareigūnams, kaip turėtų būti tiriama byla ar kaip ji turėtų būti sprendžiama teisme, ir nėra jokių duomenų apie tai, kad šiais

⁵¹ 2002 metų balandžio 16 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 160/2002(S-2.1.2.1.11.2);

pasiskundimais buvo siekiama sutrukdyti teisingai išnagrinėti bylą teisme⁵². Tačiau iš kitos pusės teisės į teisingą teismo procesą principo turėtų būti paisoma labai griežtai ir apdairiai, tą pažymėjo ir Europos Žmogaus Teisių Teismas *Teixera de Castro prieš Portugaliją* byloje „<...> nors organizuoto nusikalstamumo plėtimasis neabejotinai reikalauja imtis reikiamų priemonių, teisė į teisingą teismą vis dėlto užima tokią svarbią vietą, kad negali būti paaukota praktinių sumetimų vardan. Bendri teisingumo reikalavimai, įtvirtinti 6 straipsnyje, taikomi procesams dėl visų rūšių baudžiamųjų pažeidimų, pradedant nesudėtingais ir baigiant pačiais sudėtingiausiais. Viešasis interesas negali pateisinti įrodymų, gautų ne dėl to, kad policija sukurstė padaryti nusikaltimą, naudojimo⁵³. Teisė į teisingą teismo procesą apima Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintas įtariamojo, kaltinamojo, teismo teisės, tarp kurių yra ir teisė į viešą teismo procesą, tai yra galima teigti, kad šie principai yra tiesiogiai susiję, tai tarsi dar vienas garantas, kad asmeniui kaltinamam nusikalstamos veikos padarymu bus suteiktos visos įstatymų garantuotos teisės nebūti nepagrįstai ir neteisingai nuteistam.

Privataus gyvenimo neliečiamumo bei teisės gauti ir skleisti informaciją principai yra tie, kurių santykį su viešumo principu taip pat reikėtų aptarti. Žmogaus privatus gyvenimas – tai kiekvieno individo teisė gyventi taip, kaip jam norisi, būti apsaugotam nuo savavališko kišimosi į jo asmeninį gyvenimą, šio gyvenimo detalių kėlimo į viešumą. Tai sritis, kuri būtent dėl grynai savo asmeninio, emocinio pobūdžio negali būti formalizuota, apibrėžta privalomomis vykdyti taisyklėmis, tam tikras išimtis, susijusias su turiniais, giminystės santykiais, įtvirtina įstatymai. Žmogus tam tikra prasme egzistuoja kaip laisvas, autonomiškas individas, nepriklausomas nuo visuomenės, valstybės, kitų žmonių. Toks nepriklausomumo garantas yra suteikiamas pačios Konstitucijos, kurios 22 straipsnyje įtvirtinta žmogaus privataus gyvenimo neliečiamybė ir konfidencialumas, susirašinėjimo, pokalbių telefonu, telegrafo pranešimų, kitokio susižinojimo slaptumas, garbės ir orumo pripažinimas ir gerbimas⁵⁴. Konstitucijos 22 straipsnio IV dalies nuostata: „asmenį nuo savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, nuo kėsinosi į jo garbę ir orumą saugo įstatymas ir teismas“ nukreipia ir viešumo principo link, nes ši nuostata iš esmės kalba apie teisių apsaugos ir gynimo garantą, o tas garantas yra visa teisės šakų sistema ir nors viešumo principas yra tik labai nedidelė šios sistemos dalis, vis dėlto, baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintos šio principo išimtys yra būtent tai, kas maksimaliai užtikrina privataus gyvenimo neliečiamybę bei žinių apie jį paskleidimą. Tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, tiek Baudžiamojo proceso kodeksas įtvirtina

⁵² I. Radavičienė. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995 – 2005 metais. Vilnius, 2006 m. P.45 – 46;

⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biliutenis. Teismų praktika Nr.20. Vilnius, 2003 m. P. 370;

⁵⁴ 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30));

galimybę rengti uždara teismo posėdį tais atvejais, kai gali būti pagarsintos žinios apie privatų asmenų bei jų šeimų, proceso dalyvių gyvenimą, tai yra tas saugiklis, kuris užtikrina, kad viešumo principas neveiktų valstybėje neribotai, o saugotų bei gerbtų privačią asmenų erdvę.

Dar vienas konstitucinis principas, kuris yra labai susijęs su viešumo ir privataus gyvenimo neliečiamumo principais yra laivė gauti ir skleisti informaciją, kurią įtvirtina Konstitucijos 25 straipsnis. Kaip pažymėta Konstitucinio Teismo 1997 metų vasario 13 dienos nutarime, „laisvas ir visuotinis keitimasis informacija, nevaržomas jos skleidimas yra ypač svarbus demokratinių procesų veiksnys, užtikrinantis ne tik individualios nuomonės, subjektyvių įsitikinimų, bet ir grupinių pažiūrų, įskaitant ir politines, bei visos tautos valios formavimą. Būtent dėl to informacijos laisvė yra pamatinis pliuralistinės demokratijos elementas“⁵⁵. Nuo teisės ieškoti ir gauti informaciją neatskiriama ir teisė laisvai skleisti informaciją ir idėjas. Tokios nuostatos paskirtis – užtikrinti, kad informacija nebus sutelkta vienos rankose, kad visi asmenys turės lygias galimybes jos ieškoti ir ją gauti. Tai galimybė pasirinkti informaciją, ją gauti įvairią ir iš daugelio šaltinių. Ypatinga reikšmė užtikrinant informacijos laisvės aspektą tenka masinės informacijos priemonėms, informuojančioms visuomenę. Viena vertus susidaro dviprasmiška situacija, kuri teisė yra labiau svarbi, ar skleisti ir gauti informaciją, ar teisė, kad būtų užtikrintas privataus gyvenimo neliečiamumas bei gerbiamas asmens privatumas. Į tai geriausiai atsako teismų praktika. Europos Žmogaus Teisių Teismas ne kartą yra pabrėžęs, kad aktyvi spaudos kompanija, darydama įtaką viešajai nuomonei, taigi ir prisiekusiems, turintiems spręsti kaltinamojo kaltės klausimą, gali nepalankiai paveikti proceso teisingumą. Teismas tai pat konstatavo, kad aktualių įvykių nušvietimas spaudoje yra naudojimas saviraiškos laisve, kurią garantuoja Konvencija. Aktyvios spaudos kompanijos, susijusios su procesu, atveju lemiamas dalykas yra ne subjektyvūs įtariamojo būgštavimai dėl išankstinio nusistatymo nebuvimo, kurio yra reikalaujama iš bylų nagrinėjančių teismų, kad ir kokie jie būtų suprantami, bet tai, ar konkrečiomis aplinkybėmis jo baimė gali būti laikoma objektyviai pagrįsta. 2003 metų rugsėjo 16 dienos Aukščiausiojo Teismo nutartyje pažymėjo, kad „<...> kasaciniame skunde nurodytos televizijos laidos ir straipsniai liudija apie tai, kad bylos tyrimas ir nagrinėjimas buvo valstybės mastu aptarinėjamas žiniasklaidoje. Žiniasklaidos susidomėjimas šia byla paaiškinamas tuo, kad 1993 – 1995 metais Lietuvoje bankrutavo keletas bankų, tarp jų ir bankas „Nida“, dėl to didelė dalis Lietuvos gyventojų prarado savo indėlius. Visuomenę domino bankų bankroto priežastys ir bylų tyrimo eiga, todėl teigti, kad spaudoje teikiami komentarai pažeidžia kaltinamųjų asmenų teises yra

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Teisės institutas, 2000 m. P. 192 – 193;

nepagrįsti“⁵⁶. Šie pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad visuomenės teisė žinoti ir gauti informaciją, negali pažeisti tokių principų kaip nekaltumo prezumpcija, privataus gyvenimo neliečiamybės bei viešumo, o kartu ir pernelyg aštrus žiniasklaidos kišimasis į teismų veiklą gali sukelti grėsmę pažeisti ir teismų nepriklausomumo bei nešališkumo principą. Tą patvirtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 metų lapkričio 28 dienos sprendimas dėl pareiškimo prieš Lietuvą priimtino. Teismas pabrėžė, kad nors dėl bylos pasisakė Generalinis prokuroras ir Seimo Pirmininkas, nė vienas teisėjas tokių komentarų nepateikė, be to, dėl pareiškėjui pateiktų kaltinimų sprendė profesionalūs teisėjai, kuriuos žiniasklaida turėjo paveikti mažiau nei prisiekusiuosius, taigi žiniasklaidos kampanija, susijusi su bylos tyrimu ir teisiniu nagrinėjimu, teismų, nagrinėjusių bylą, šališkumo nelėmė ir šia prasme pareiškėjui buvo užtikrinta teisė į nepriklausomą ir nešališką teismą.

Kalbant apie teismų viešumo principo turinį negalima pamiršti, kad šis principas yra itin glaudžiai susijęs ir su kitais Konstitucijoje neįtvirtintais, bet baudžiamajam procesui reikšmingais principais, tokiais kaip rungtyniškumo bei žodiškumo. Baudžiamąjį proceso kodekso 242 straipsnio I ir II dalys įtvirtina žodiškumo principo turinį: „1. Pirmosios instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, privalo tiesiogiai ištirti bylos įrodymus: apklausti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, išklausti į teismo posėdį pašauktų ekspertų ir specialistų išvadas bei paaiškinimus, apžiūrėti daiktinius įrodymus, balsu perskaityti protokolus ir kitus dokumentus. 2. Teisiamajame posėdyje apklausiami asmenys parodymus ir paaiškinimus duoda žodžiu“⁵⁷. Tiesioginis ir žodinis bylos nagrinėjimas teisme užtikrina galimybę betarpiškai, dalyvaujant visiems proceso dalyviams, išsamiai ir nešališkai išnagrinėti visas bylos aplinkybes, išvengti klaidų ir sudaryti galimybes priimti teisingus bei teisėtus sprendimus, išvengti istorijoje ne kartą žinomo nuteisimo „už akių“⁵⁸. Tai labai svarbūs reikalavimai ir juos pažeidus teismo nuosprendžiai dažniausiai naikinami dėl esminių baudžiamąjį proceso įstatymų pažeidimų⁵⁹. Nagrinėdamas byla žodžiu, teismas gali geriau suprasti šalių reikalavimus, išsamiau ištirti bylos aplinkybes, nes raštu ne visada pavyksta atsakyti į kylančius klausimus, procesas vyksta atvirai, proceso dalyviai ir kiti asmenys gali jį stebėti ir aktyviai jame dalyvauti, naudotis jiems suteiktomis teisėmis. Šiam principui garantuoti į teismo posėdį būtina iškviesti visus byloje dalyvaujančius asmenis, taigi žodinis principas garantuoja viešumo principo įgyvendinimą⁶⁰. Europos Žmogaus Teisių Teismas ne vienoje savo bylų nurodė viešumo ir žodiškumo principų svarbą bei reikšmę. *Dory prieš*

⁵⁶ I. Radavičienė. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamąjį proceso teisė 1995 – 2005 metais. Vilnius, 2006 m. P. 42;

⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

⁵⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084);

⁵⁹ A. Šumskas. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Justitia. Vilnius, 2000 m. P. 120-121;

⁶⁰ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 63;

Švedija, Lundevall prieš Švediją ir Salomonsson prieš Švediją byloje pareiškėjai skundėsi, kad nebuvo žodinio teismo proceso, tai yra, kad buvo pažeistos Konvencijos 6 straipsnio I dalies nuostatos. Teismas nurodė, kad, išskyrus išimtines aplinkybes, kuriomis būtų pateisintas žodinio nagrinėjimo nereikalingumas, teisė į proceso viešumą pagal Konvencijos 6 straipsnio I dalies nuostatas – tai teisė į žodinį bylos nagrinėjimą bent vienos instancijos teisme „<...> teisingumas tinkamai vykdomas tada, kai žodinis bylos nagrinėjimas atliekamas pirmosios instancijos teisme, o ne apeliaciniame“, todėl Teismas konstatavo Konvencijos pažeidimą⁶¹. Vadinasi, žodiškumo bei viešumo principai tarsi papildo vienas kitą ir vieno iš jų pažeidimas automatiškai reiškia kito principo pažeidimą, kartu patvirtinant darbo pradžioje išsakytą tezę, kad principai negalioja atsietai teisės sistemoje, o sudaro darnią visumą.

Baudžiamojo proceso kodekso 7 straipsnio I dalis įtvirtina, kad „Bylos teismuose nagrinėjamos laikantis rungtyniškumo principo⁶²“. Skirtingus interesus byloje turintys proceso subjektai turi teisę siūlyti teismui, kaip turi būti išspręsta byla, lygiomis teisėmis teikti prašymus, paaiškinimus bei pageidavimus, pasisakyti šalių ginčiuose. Rungimosi bei viešumo principo sąsajas nurodė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Ludi prieš Šveicariją*. Teismas pabrėžė, kad pagal Konvencijos 6 straipsnio I dalį bus tvirtai laikomasi nuomonės, kad įrodymai kaltinamajam turi būti pateikti per viešą teismo posėdį, norint sukelti rungimosi ginčus. Teismas akcentavo, kad viešumas teisme – tai rungimosi proceso paskata ir garantija, tai yra viešumo principas laiduoja šalims jų tiesioginį dalyvavimą, o rungimosi ir žodiškumo principai nurodo, kaip tas dalyvavimas turi vykti: šalys dalyvaudamos teismo posėdyje pateikia paaiškinimus, teikia prašymus, pageidavimus⁶³. Reikėtų taip pat atkreipti dėmesį į rungimosi bei viešumo principo santykį ikiteisminio tyrimo metu, kuris šioje proceso stadijoje yra pakankamai ribotas, tačiau egzistuoja. Nors Baudžiamojo proceso kodeksas užsimena tik apie šių principų veikimą teismo proceso metu, apie šių principų veikimą ikiteisminio tyrimo metu yra užsimenama literatūroje. Šių principų veikimas ikiteisminio tyrimo metu yra susijęs su ikiteisminio tyrimo duomenų apsaugos užtikrinimu, visiškai užtikrinti rungimąsi atliekant ikiteisminį nusikalstamų veikų tyrimą taip pat nėra galimybių, nes siekiant išaiškinti nusikaltimus bei baudžiamuosius nusižengimus, kartais yra ribojamas tyrimo medžiagos pavišėjimas, kuris yra būtinas ir pateisinamas demokratinėje visuomenėje⁶⁴. Iš to kas čia buvo paminėta, galima padaryti išvadas, kad teismo nagrinėjimo metu rungimosi principas siejant jį su viešumo principu turi platesnes galimybes veikti negu tai vyksta ikiteisminio tyrimo metu, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad šie du principai papildo viena kitą.

⁶¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 1 – 2 (43 - 44)., 2003 m. P. 75;

⁶² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

⁶³ J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m. P. 63;

⁶⁴ S. Kuklianskis. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. Jurisprudencija, 2005 m. t. 75(67) P. 10;

Aptarus viešumo principo bei kitų tiek konstitucinių, tiek baudžiamojo proceso principų turinį, galima būtų dar kartą akcentuoti, kad viešumo principas nėra vienalytis bei vienas baudžiamojo proceso teisėje, kartu su juo bei aplink jį yra daugybė jį papildančių, konkretinančių principų, kurie tarpusavyje taip pat įtakoja vienas kitą, tą pagrindžia ir aptarta teismų praktika, kuri griežtai laikosi nuomonės, kad nepaisant nusikalstamos veikos, principų turėtų būti paisoma visais atvejais, pradedant nesudėtingais ir baigiant pačiais sudėtingiausiais atvejais ir viso proceso metu.

2.1. VIEŠUMO PRINCIPO IŠIMTYS. BENDROSIOS NUOSTATOS.

Viešumas teisme – tai rungtyniško proceso paskata ir garantija tą ne kartą yra pabrėžęs ir Europos Žmogaus Teisių Teismas, byloje *Ludi prieš Šveicariją* pabrėžė, jog bylos visuose teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus tuos atvejus, kai tai prieštarauja valstybės paslapties saugojimo interesams. Baudžiamąsias bylas viešai nagrinėjant geriau užtikrinami ne tik baudžiamojo proceso dalyvių, bet ir visuomenės interesai. Viešumas – tai apsauga nuo slapto, nekontroliuojamo teisingumo ir paprastai nuo nepagrįsto, neteisėto nubaudo⁶⁵. Dar vienoje byloje *Sejdovic prieš Italiją* Teismas nurodė, kad nors teismo procesas vyko ir kaltinamajam nedalyvaujant, ir Italijos institucijų teigimu, pareiškėjas atsisakė savo teisės atvykti į bylos teisminį nagrinėjimą, kadangi dingo iš karto po nužudymo padaryto kelių liudininkų akivaizdoje, tai dar neįgalina teigti, kad asmuo sutiko būti nuteistas *in absentia*. Teismas priminė, kad nuteisti asmenys, kurie negali būti laikomi nedviprasmiškai atsisakę teisės dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, turėtų turėti galimybę gauti naują teismo sprendimą dėl jiems pareikštų kaltinimų. Vien galimybė, kad galėjo būti atsisakyta teisės, atsižvelgiant į tyrimą atlikusių institucijų galimus pateikti įrodymus ar nuteisto asmens įrodymus dėl aplinkybių, susijusių su bėglio statusu, negali tenkinti Konvencijos 6 straipsnio reikalavimų⁶⁶. Lyginant Konstitucijos bei Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, įtvirtinančias viešumo principą su kaimyninių valstybių – Baltarusijos Respublikos bei Rusijos Federacijos, galima būtų padaryti išvadas, kad teismo posėdžio viešumas yra suvokiamas taip pat, tai yra abiejų valstybių Baudžiamojo proceso kodeksai įpareigoja bylas teismuose nagrinėti viešai.

Tiek kaltinamasis, tiek visuomenė turi teisę žinoti kaip vykdomas teisingumas, kadangi tai net tik galimybė kontroliuoti teismo darbą, bet ir galimybė stebėti, kad nė vienas asmuo nebūtų nubaustas nepagrįstai, neteisėtai ar jam nedalyvaujant, tačiau taip pat svarbu dar kartą pabrėžti, kad visuomenės gyvenime yra ir daug daugiau vertybių svarbesnių nei tik visuomenės teisė žinoti, informuoti bei komentuoti. Tam yra numatytos viešumo principo

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I dalis. Teisės institutas, 2000 m. P. 241-242;

⁶⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 1, 2005 m. P. 79;

išimtys, saugikliai, kurie padeda tarsi nustatyti pusiausvyrą ties viešumo principu bei visuomenės teise gauti informaciją. Konstitucinis Teismas yra ne kartą tyręs aktų, ribojančių žmogaus teises, atitikimą Konstitucijai. Sprendžiant, ar konstitucinės teisės, šiuo atveju ir teisė į viešą procesą, gali būti ribojamos, svarbu išsiaiškinti, ar tai darant neperžengiamos Konstitucijoje numatytos ribojimo galimybės. Konstitucinis Teismas suformulavo kai kuriuos svarbius konstitucinių teisių ribojimo doktrininis principus, sąlygas, kurioms esant kai kurios asmens konstitucinės teisės, nepriskiriamos prie absoliučių teisių, gali būti ribojamos. Konstitucinis Teismas 2002 metų spalio 23 dienos nutarime „Dėl viešojo asmens privataus gyvenimo apsaugos ir žurnalisto teisės neatskleisti informacijos šaltinio“ pabrėžė, kad laisvė ieškoti, gauti, skleisti informaciją nėra absoliuti, Konstitucijoje yra ne tik įtvirtinta žmogaus laisvė ieškoti, gauti, skleisti informaciją, bet ir apibrėžtos šios teisės ribos⁶⁷. Lygiai taip pat veikia ir viešumo principas, nors tai yra konstitucinė garantija, kertinis principas demokratinėje valstybėje, vis dėl to, ši teisė į viešą procesą nėra absoliuti. Dar viename 2005 metų liepos 8 dienos nutarime Konstitucinis Teismas aiškindamas asmens teisių ir laisvių ribojimo pagrįstumą demokratinėje visuomenėje teigia, kad jį galima vertinti vadovaujantis protingumo ir akivaizdžios būtinybės kriterijais, jis turi atitikti teisingumo sampratą⁶⁸.

2.2. VIEŠUMO PRINCIPO IŠIMTYS, IPAREIGOJANČIOS TEISMAŲ VISAIS ATVEJ AIS RENGTI UŽDARĄ TEISMINĮ NAGRINĖJIMĄ.

Konstitucinis Teismas ypač plačią bendrąją teisių ribojimo doktriną formulavo 2004 metų gruodžio 29 dienos nutarime „Dėl organizuoto nusikalstamumo užkardymo“, atkreipdamas dėmesį, kad prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas tais atvejais, kai paaiškėja, kad toks ribojimas yra būtinas. Konstitucinis Teismas formuluoja reikalavimą, kad tokiu atveju ribojimas neturi būti didesnis nei, kad reikalinga konstituciškai pagrįstiems tikslams pasiekti, nes priešingu atveju „galėtų būti pažeistos žmogaus teisės ir laisvės“⁶⁹.

Įdomu atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucija bei Baudžiamojo proceso kodeksas šiek tiek skirtingai interpretuoja imperatyvias bei dispozityvias viešumo principo išimtis, Konstitucijos 117 straipsnio I dalis išskiria žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumą, taip pat valstybinę, profesinę ar komercinę paslaptį, įtvirtindama, kad šiais paminėtais atvejais teismo

⁶⁷ 2002 metų spalio 23 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl viešojo asmens privataus gyvenimo apsaugos ir žurnalisto teisės neatskleisti informacijos šaltinio“ (Valstybės žinios, 2002-10-31, Nr. 40 - 4675);

⁶⁸ Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007 m. P. 345-349; 2005 metų liepos 8 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos menininkų rūmų“ (Valstybės žinios, 2005-07-19, Nr. 87 - 3274);

⁶⁹ 2004 metų gruodžio 29 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl organizuoto nusikalstamumo užkardymo“ (Valstybės žinios, 2005-01-04, Nr. 1 - 7);

posėdis *gali būti* uždaras, tai yra įtvirtinama tarsi dispozityvi nuostata, tuo tarpu Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio I dalis įtvirtina imperatyvias nuostatas, kada teisminis nagrinėjimas vyksta neviešai – tai atvejai, kai proceso metu gali būti paviešintos valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslaptys, o Kodekso 9 straipsnio II dalis įtvirtina jau dispozityvius atvejus, kai teismas kiekvienu konkrečiu atveju nusprendžia rengti neviešą teismo posėdį, ar jo dalį, ar ne. Jeigu žvelgtume iš labai griežtų pozicijų, tai reiktų teigti, kad šiuo atveju Kodekso nuostatos prieštarauja Konstitucijai, tačiau tarp Konstitucijos bei Kodekso įsigaliojimo yra daugiau nei 10 metų skirtumas ir valstybės, profesinė, tarnybos bei komercinė paslaptis jau 2003 metais esant tiek pasikeitusiam politiniam režimui, tiek pačiai ekonomikos sistemai, įgyja visai kitokią prasmę nei tai buvo tik atkūrus nepriklausomybę, tai yra šių sąvokų reikšmė bei jas sudarantys elementai ekonomiškai pagrįstoje nepriklausomoje valstybėje įgyja visai kitokią prasmę, šie gėriai tampa daug svarbesni, nei tai buvo tada, kai Lietuva priklausė nuo valstybės, su kuria siejo daugiau nei 40 metų bendro egzistavimo, todėl, mano nuomone, nuostatų, kad pagal Kodeksą bylos dėl valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties nagrinėjamos uždareme teismo posėdyje, nereiktų vertinti kaip prieštaraujančių Konstitucijai, tai sąmoningas įstatymo leidėjo žingsnis dar labiau apsaugoti valstybės elementus, nuo kurių priklauso jos gerovė.

Pagal Baudžiamojo proceso kodekso I dalį teismas privalo rengti neviešus posėdžius, jei teismo proceso metu reikia tirti informaciją, esančią valstybės, tarnybos, profesinė ar komercinė paslaptimi. Tai yra kategoriška taisyklė, kurios turi laikytis teismas kiekvienu atveju, kai susiduria su byla, kurią sudaro viena iš šių paslapčių. Pirmas iš atvejų, kuriam esant yra būtina rengti uždarą teismo posėdį yra valstybės paslapties saugojimas, paaiškinama ir šios vertybės apsaugos būtinybė, nes būtent tai yra kiekvienos suverenos valstybės interesų apsaugos priemonė, nuo kurios priklauso ne tik visos valstybės, visuomenės, bet ir kiekvieno jos nario saugus gyvenimas⁷⁰. Informaciją, kuri yra laikoma valstybine paslaptimi apibrėžia Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo pakeitimo įstatymas, kurios II straipsnio 2 punktas apibrėžia valstybės paslapties sąvoką: „Šio Įstatymo nustatyta tvarka įslaptinta politinė, karinė, žvalgybos, kontržvalgybos, teisėsaugos, mokslo ir technikos informacija, kurios praradimas arba neteisėtas atskleidimas gali sukelti grėsmę Lietuvos Respublikos suverenitetui, teritorijos vientisumui, gynybinei galiai, padaryti žalos valstybės interesams, sukelti pavojų žmogaus gyvybei“⁷¹. Prie valstybės paslapties sąvokos kartu yra pateikiamas ir šios vertybės reikšmingumas bei kuo gali pasibaigti, jei šis gėris nebus

⁷⁰ G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2005 m. P. 59-60;

⁷¹ Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2004-01-07, Nr. 4-29);

tinkamai apsaugotas. Minėtojo įstatymo 7 straipsnis numato ir informacijos kategorijas, galinčias sudaryti valstybės paslaptį, tokių kategorijų yra numatyta 28. Tas pats Įstatymas numato ir tarnybos paslapties apibrėžimą bei kategorijas, kada informacija pripažįstama tarnybos paslaptimi, Įstatymo II straipsnio 3 punktas įtvirtina: „Tarnybos paslaptis – įslaptinta politinė, karinė, ekonominė, teisėsaugos, mokslo ir technikos informacija, kurios praradimas arba neteisėtas atskleidimas gali pakenkti valstybės ar jos institucijų interesams arba sudaryti prielaidas neteisėtam valstybės paslaptį sudarančios informacijos atskleidimui, sukelti pavojų žmogaus sveikatai⁷²“. Įstatymas taip pat numato kategorijų sąrašą informacijai, kuri gali sudaryti tarnybos paslaptį, tokios informacijos kategorijų yra 25. Įdomu atkreipti dėmesį į tai, kad šis tarnybos paslapties apibūdinimas galiojo tik iki šių metų liepos 1 dienos, nuo šios datos tarnybos paslapties sąrašas plėtėsi, įtraukiant kartu ir švietimo informaciją, taip yra plečiamas ir tarnybos paslaptį sudarančių kategorijų sąrašas, priskiriant brandos egzaminų užduotį ar jos dalies turinį. Palyginus valstybės ir tarnybos paslapties apibrėžimus bei kuo gali pasireikšti šių gėrių pažeidimas, galima teigti, kad valstybės paslapties paviešinimas gali sukelti žymiai sunkesnių padarinių bei padaryti daug daugiau žalos nei pažeidus tarnybos paslaptį, todėl logiška teigti, kad valstybės paslaptis yra numatyta kaip pirmoji bei prioritėtinė išimtis rengiant neviešus teismo posėdžius. Atskleidus valstybės paslaptį grėsmė gali kilti ne tik valstybės teritorijai bei saugumui, bet ir žmonių gyvybei, tuo tarpu paviešinus tarnybos paslaptį grėsmė gali kilti jau mažesniai gėriui – žmogaus sveikatai. Geriausias praktinis valstybės paslapties paviešinimo pavyzdys įvyko 2003 lapkričio mėnesį, kada dienraštyje „Respublika“ buvo publikuota Valstybės saugumo departamento pažyma, kuri pateikiama aukščiausiems šalies vadovams, kurioje buvusio Prezidento R. Pakso aplinka siejama su tarptautiniais nusikaltėliais. Daugiausia nerimo šios pažymos paviešinimas sukėlė dėl tokių priežasčių kaip: valstybės paslapties prieinamumas, tai yra keliami grėsmė valstybės saugumui, dar vienas svarbus akcentas yra tai, kad šioje pažymoje skelbiamos kitų asmenų pavardės, taip pažeidžiant tų asmenų teisę į privatų gyvenimą, kyla grėsmė nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimui, kadangi tokiems pažymoje minimiems asmenims krinta nepasitikėjimo ir įtarumo šešėlis. Tai yra spaudoje paskelbta pažyma sukėlė grėsmę valstybės saugumui bei pažeidė žmogaus teises⁷³.

Dar du atvejai, kuriais pagal Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio I dalį teismas privalo rengti neviešus teismo posėdžius tai profesinės ir komercinės paslapties saugojimo būtinybė, tačiau tokios aiškios reglamentacijos, kaip yra kalbama apie valstybės ir tarnybos paslaptį šiuo atveju nėra, o kartu nėra numatytas ir kategorijų sąrašas galintis sudaryti

⁷² Ibid;

⁷³ J. Kuzmickaitė. Tarp smalsumo ir būtinybės žinoti. Atgimimas Nr.40. 2003 metų lapkričio 7 – 13 d.;

komercinę ar profesinę paslaptis. Šių paslapčių apibrėžimus įtvirtina Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.116 straipsnis. Norint surengti neviešą teismo posėdį esant šiems dviems pagrindams teismui, tam tikra prasme ir proceso dalyviams, tenka žymiai atsakingesnis darbas pripažįstant, ar informacija gali būti priskiriama prie komercinės ar profesinės paslapties, kadangi Civilinis kodeksas nepateikia baigtinio tokios informacijos sąrašo. Civilinio kodekso 1.116 straipsnio I dalis įtvirtina: „Informacija laikoma komercine (gamybine) paslaptimi, jeigu turi tam tikrą ar potencialią komercinę (gamybinę) vertę dėl to, kad jos nežino tretieji ir negali būti laisvai prieinama dėl šios informacijos savininko ar kito asmens, kuriam savininkas ją yra patikėjęs, protingų pastangų išsaugoti jos slaptumą⁷⁴“. Galima teigti, kad komercinė informacija yra priskiriama prie ūkinės veiklos, tokį apibrėžimą įtvirtina ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 3 straipsnis, įtvirtindamas, kad ūkinė veikla yra visokia gamybinė, komercinė, finansinė ar profesinė veikla. 1999 metų minėtojo Įstatymo redakcija įtvirtino ir komercinės paslapties apibrėžimą: „Ūkio subjektui priklausanti ir viešai neatskleista techninė, technologinė, komercinė ar organizacinė informacija, dėl kurios slaptumo išsaugojimo ūkio subjektas imasi tam tikrų priemonių, išskyrus informaciją, kuri pagal Lietuvos Respublikos įstatymus negali būti laikoma komercine paslaptimi.“ 2004 metų gegužės 1 dienos Konkurencijos įstatyme ši nuostata buvo panaikinta, mano nuomone, toks komercinės paslapties apibrėžimas yra konkretesnis bei labiau suprantamas, nei Civiliniame kodekse. Iš šio apibrėžimo galima teigti, kad informacija, kurią ūkio subjektas laiko, ar ketina laikyti komercine paslaptimi, turi būti slapta, svarbi ir identifikuojama tinkamu būdu, tai yra kokia kiekvieno konkretaus subjekto turima informacija yra komercinė paslaptis, gali nuspręsti tik pats subjektas įvertinęs turimą informaciją bei atsižvelgdamas į įstatymų reikalavimus.

Kalbant apie profesinę informaciją, jos pagrindinius požymius taip pat įtvirtina Civilinio kodekso 1.116 straipsnis, tik jau šio straipsnio IV dalis. Informacija laikoma profesine paslaptimi, jei ją pagal įstatymus ar sutartį privalo saugoti tam tikros profesijos asmenys, pavyzdžiui gydytojai. Atvejus, kai atliekant profesines teises ir pareigas, gauta informacija nėra pripažįstama profesine paslaptimi, nustato įstatymai, todėl kiekvienu atveju teismui sprendžiant dėl neviešo proceso surengimo, saugant tiek komercines, tiek profesines paslaptis turi būti nuspręsta įvertinus visas konkretaus atvejo aplinkybes bei atsižvelgus į Civiliniame kodekse numatytus tokios paslapties požymius⁷⁵.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2002-02-28, Nr. 36-1340);

⁷⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 60-61; G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2005 m. P. 32; V. Mikelėnas. A. Vileita. A. Taminskas. Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius. Justitia, 2001 m. P. 238-239; Lietuvos

Paminėti atvejai, kuriais teismas rengia uždarus teismo posėdžius yra šiek tiek kitaip interpretuojami Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje. Konvencijos 6 straipsnis tam tikrais atvejais numato galimybę neleisti spaudai dalyvauti per visą teisminį nagrinėjimą ar jo dalį. Tai galima daryti, kai to reikalauja visuomenės moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesai demokratinėje visuomenėje, šios trys vertybės galėtų būti prilygintos Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio I dalies nuostatomis dėl privalomai uždaro teismo posėdžio, nes jos Konvencijos tekste yra akcentuojamos pirmiausia, taip tarsi suteikiant šioms nuostatomis imperatyvumo bruožų. Tuo tarpu Konvencijos 6 straipsnio I dalyje vartojamas terminas „*arba*“, kai to reikalauja nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo interesai, ar kitos ypatingos aplinkybės, dėl kurių viešumas pažeistų teisingumo interesus, leidžia išvelgti dispozityvumo bruožų, kurie labai panašūs į neprivalomo teismo nagrinėjimo nuostatas, kurios įtvirtintos Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio II dalyje. Įdomu tai, kad Konvencijos tekstas nepateikia baigtinio sąrašo atvejų, kada gali būti nesilaikoma viešumo principo. Konvencija palieka tam tikrą interpretavimo laisvę sprendžiant kokiais „privataus gyvenimo“ ar kokiomis „ypatingomis aplinkybėmis“ gali būti pateisinamas viešumo principo atsisakymas⁷⁶. Europos Žmogaus Teisių Teismo nuomone, tai turėtų būti palikta nacionalinei teisei.

2.3. VIEŠUMO PRINCIPO IŠIMTYS, KAI TEISMAS TURI TEISĘ RENGTI NEVIEŠUS TEISMO POSĖDŽIUS.

Baudžiamojo proceso kodeksas konkrečiau nei Konvencijos tekstas pateikia atvejus, kai paprastai yra rengiami uždari teismo posėdžiai, nors jie tokie ir neprivalo būti. Teismas, įvertinęs visas bylos aplinkybes, gali nuspręsti rengti neviešą teismo posėdį, kai nagrinėjamos bylos:

1. susijusios su nusikalstamomis veikomis, kuriomis kaltinami jaunesni nei 18 metų amžiaus asmenys;
2. dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui;
3. kuriose gali būti pagarsintos žinios apie privatų proceso dalyvių gyvenimą;
4. kuriose reikia apklausti liudytoją ar nukentėjusįjį, kuriems taikomas anonimiškumas⁷⁷.

Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262);

⁷⁶ J. Bernatoniš. G. Švedas. A. Dapšys. D. Foight. V. Sinkevičius. A. Taminskas. V. Vėgelis. Žmogaus teisės ir laisvės Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla. Vilnius, 1995 m. P. 141-143;

⁷⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341);

Bylos, kuriose kaltinami jaunesni nei 18 metų amžiaus asmenys, patenka į neprivalomai rengiamų uždarų teismo posėdžių kategoriją, tačiau atsižvelgiant į vaiko interesų apsaugos svarbumą bei būtinybę padaryti kuo mažesnę poveikį vaiko asmenybei, uždari posėdžiai tokiose bylose turėtų būti rengiami paprastai visais atvejais. Ši nuostata yra gabi visose demokratinėse valstybėse, taip tikintis daryti kuo mažesnę žalingą poveikį nepilnamečiui. Pagal anksčiau galiojusį Baudžiamojo proceso kodeksą, amžiaus riba, iki kurios buvo galima rengti neviešus posėdžius – 16 metų, tačiau sekant užsienio valstybių pavyzdžiu, riba išaugo iki 18 metų, taip pat atsižvelgiant ir į Lietuvos Respublikos įstatymus, įtvirtinančius, kad asmenys iki 18 metų amžiaus yra laikomi vaikais. Nors iš kitos pusės, labai dažnai nepilnamečių asmenų nusikalstamos veikos žiaurumu toli pralenkia suaugusiųjų asmenų nusikalstamas veikas, manyčiau, kad tokiems nepilnamečiams viešas teismo posėdis neturėtų padaryti daugiau žalos nei jis padarė bei tokių asmenų apsauga nuo tariamai žalingo visuomenės dėmesio jau turės labai mažai įtakos jų asmenybei bei įtakos jų elgesi. Nors ši nuostata ir prieštarauja Baudžiamojo proceso kodekse bei Konvencijoje įtvirtintai pozicijai, bet manyčiau, kad tokia pozicija yra pagrįsta. Tuo labiau, kad Baudžiamasis kodeksas numato atsakomybę asmenų, kuriems iki nusikalstamos veikos padarymo buvo suėję 16 metų, o tam tikrais Kodekso numatytais atvejais atsakomybė už konkrečias nusikalstamas veikas atsiranda jau nuo 14 metų, todėl amžiaus riba iki kurios rengiami uždari teismo posėdžiai, tai yra 18 metų neatrodo labai logiška, kai Baudžiamasis kodeksas įtvirtina atsakomybę jau nuo 14 metų, taip pripažįstant paauglį jau pakankamai sąmoningu ir galinčiu atsakyti už savo veiksmus. Tai yra galėčiau teigti, kad, mano nuomone, nuostata, kuri galiojo pagal senąjį Baudžiamojo proceso kodeksą, yra logiškesnė, nes šiuo atveju viešumas netenka vieno iš savo požymio, įtariamajam, kaltinamajam ar teisiamajam yra eliminuojamas visuomenės auklėjimo aspektas, o tuo pačiu visuomenė netenka ir viešumo atliekamos prevencijos.

Dar viena viešumo principo išimtis, kuri įgalina teismą savo nuožiūrą rengti uždarą teismo posėdį, yra dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. Šias nusikalstamas veikas įtvirtina atskiras Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso skyrius (XXI), kuriame yra numatyta atsakomybė už išžaginimą, seksualinį prievartavimą, privertimą lytiškai santykiuoti, lytinės aistros tenkinimą pažeidžiant nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvę ir (ar) neliečiamumą, seksualinį priekabiavimą, bei mažamečio asmens tvirkinimą. Ši bylų kategorija yra priskirta prie tų, kurias teismas turėtų nagrinėti uždarame teismo posėdyje dėl būtinybės apsaugoti nukentėjusius nuo šių nusikalstamų veikų asmenis, apsaugoti juos nuo perdėtai smalsaus bei tiriančio visuomenės dėmesio, tai yra siekiama bent kiek apsaugoti tolesnį tokių asmenų gyvenimą, pavadinčiau šią kategoriją būtinybe apsaugoti psichologinę nukentėjusiųjų asmenų

sveikatą bei kiek galima mažiau kištis į tokių žmonių asmeninį gyvenimą bent jau ribojant visuomenės dėmesį. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pareiškęs savo nuomonę dėl šių bylų, akcentuojant ne tik nukentėjusiųjų asmenų teisę į tai, kad nebūtų pagarsintos žinios apie tokias nusikalstamas veikas, bet ir gynybos pozicijas. *Bocos – Cuesta prieš Nyderlandų Karalystę* byloje Teismas pažymėjo: „<...> auka tokių procesą dažnai supranta kaip sunkų išbandymą, ypač kai iš jos yra reikalaujama susitikti su kaltinamuoju. Šios ypatybės dar labiau išryškėja byloje, kurioje nukentėjusysis yra nepilnametis. Sprendžiant klausimą, ar tokioje byloje buvo užtikrinta kaltinamojo teisė į teisingą nagrinėjimą, turi būti atsižvelgiama į nukentėjusiojo interesus“. Teismas pripažino, kad baudžiamajoje byloje dėl lytinių veikų gali būti imamasi tam tikrų priemonių siekiant apsaugoti nukentėjusį su sąlyga, kad tokios priemonės gali būti suderintos su tinkamu ir veiksmingu gynybos teisių įgyvendinimu, tą užtikrinant iš teisminių institucijų gali būti reikalaujama imtis priemonių, kurios atsveria gynybos darbo suvaržymus⁷⁸.

Trečioji kategorija, kada teismas turėtų rinktis uždara teisminį nagrinėjimą, bylos, kuriose gali būti pagarsintos žinios apie privatų proceso dalyvių gyvenimą. Jose paprastai tiriamos viešai nežinomos aplinkybės apie asmeninį gyvenimą. Manychiau, ši kategorija yra sunkiausiai paaiškinama ir apibrėžiama. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnio I dalis įtvirtina nuostatą, kad „Žmogaus privatus gyvenimas yra neliečiamas“⁷⁹. Daugiausia diskusijų kelia pati sąvoka „privatus gyvenimas“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas viename savo nutarimų pabrėžė, kad Konstitucijos 22 straipsnio normos gina asmens teisę į privatumą. Ši teisė apima asmeninį, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kita. Savavališkai ir neteisėtai kišantis į žmogaus privatų gyvenimą kartu yra kėsiniama į jo garbę bei orumą⁸⁰. Žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą yra įtvirtinta tarptautinės teisės aktuose. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 12 straipsnyje skelbiama: „Niekas neturi patirti savavališko kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, jo buto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, kėsiniamosi į jo garbę ir orumą. Kiekvienas žmogus turi teisę į įstatymo apsaugą nuo tokio kišimosi arba tokių pasikėsinimų“⁸¹. Apie asmeninio ir jo šeimos gyvenimo apsaugą kalba ir Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnis. Jau minėtą, daug diskusijų keliančią sąvoką „privatus gyvenimas“ bandė apibrėžti Europos žmogaus teisių teismas 1992 m. gruodžio 16 d. sprendime byloje *Niemietz prieš Vokietiją*, teismas nurodė, kad nėra nei

⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika Nr.26. Vilnius, 2006 m. P. 361;

⁷⁹ 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30));

⁸⁰ 1999 metų spalio 21 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos pase“ (Valstybės žinios, 1999-10-27, Nr. 90 - 2662);

⁸¹ 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497);

galimybės, nei būtinybės išsamiai apibrėžti sąvoką “privatus gyvenimas”, ir išanalizavo kai kuriuos tokio gyvenimo požymius. Jis pabrėžė, kad būtų per daug siaura privatumą tapatinti su “intymiu būreliu”, kur kiekvienas asmuo gali elgtis kaip tinkamas ir visiškai atsiriboti nuo išorinio pasaulio. Privataus gyvenimo gerbimas, šio teismo manymu, tam tikra prasme yra individo teisė užmegzti ir plėtoti santykius su kitais individais. Privataus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens būseną, kai asmuo gali tikėtis privatumo, su jo teisėtai privataus gyvenimo lūkesčiais⁸². Antroje ir trečiojoje kategorijose viešumo atsisakymą nulėmė būtinybė saugoti žmogaus asmeninį ir privatų gyvenimą kaip konstitucinę vertybę. Šiuo atveju vienas principas, tai yra būtinybė saugoti minėtas konstitucines vertybes įgauna viršenybę prieš kitą, tai yra viešumo principą. Kiekvienoje byloje dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui yra tiriamos labai asmenišką žmonių gyvenimo detalės, todėl kiekvienu atveju teismas privalo atsižvelgti į nagrinėtinos bylos aplinkybes. Jeigu aplinkybės lemia, kad tokia byla yra kitos bylos dalis, tam Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio III dalis numato galimybę rengti tik dalies bylos neviešą nagrinėjimą⁸³.

Paskutinė grupė bylų, kada bylą nagrinėjantis teismas nors ir neprivalo, bet paprastai nagrinėja bylą uždare teismo posėdyje, tai atvejis, kada reikia apklausti liudytoją arba nukentėjusįjį, kuriems yra taikomas anonimiškumas. Praktika rodo, kad dėl liudytojų ir nukentėjusiųjų vengimo atskleisti bylos aplinkybes ar jų pakeitimo nemaža dalis baudžiamųjų bylų nutraukiama jau ikiteisminio tyrimo metu, priimami išteisinamieji nuosprendžiai teismo nagrinėjimo metu, sunkesni nusikaltimai perkvalifikuojami į lengvesnius. Kaltinamieji bei teisiamieji, jų bendrininkai grasina, paperka, naudoja smurtą prieš liudytojus, nukentėjusius, šių asmenų artimuosius, naikina ar žaloja jų turtą. Šie teisės pažeidimai, labai dažnai peraugantys į nusikalstamas veikas akivaizdžiai pažeidžia žmogaus teises. Esant ar kylant tokių nusikalstamų veikų grėsmei, atsiranda poreikis visuomenei ir valstybei efektyviai nuo to gintis⁸⁴. Logiška teigti, kad tokioje byloje uždaras nagrinėjimas galėtų vykti tik tada, kai yra būtina apklausti minėtus asmenis, tai yra liudytoją ar nukentėjusįjį. Pagal jau minėtąjį Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo pakeitimo įstatymo 7 straipsnio I dalies 21 punktą ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos medžiagoje esantys įslaptinti liudytojo ar nukentėjusiojo asmens tapatybę padedantys nustatyti duomenys yra laikomi valstybės

⁸² 2004 metų rugsėjo 28 dienos Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos išvada „Dėl kai kurių teisės saugos institucijų pareigūnų dalyvavimo politinėje veikloje bei galimų piktnaudžiavimų vykdančios operatyvinę veiklą ir skelbiančios operatyvinės veiklos metu surinktą informaciją“;

⁸³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 33;

⁸⁴ J. Riepšas. Liudytojų apsaugos nuo neteisėto poveikio ir teisės į gynybą problemos baudžiamajame procese. Žmogaus teisių problema baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995 m. P. 15-16;

paslaptimi⁸⁵. Toks šių duomenų priskyrimas valstybės paslapties kategorijai leidžia vertinti tapatybės informaciją, kaip itin svarbią, kurios pavišinimas gali kelti grėsmę net liudytojo bei nukentėjusiojo asmens gyvybei. Kiekvienas šaukiamas būti liudytoju asmuo privalo atvykti ir atskleisti viską, kas jam yra žinoma byloje, taip pat teisingai atsakyti į proceso dalyvių užduodamus klausimus. Baudžiamojo proceso kodeksas numato atsakomybę liudytojams už atsisakymą arba vengimą atlikti liudytojo pareigą, o už melagingų parodymų davimą Baudžiamasis kodeksas numato ir baudžiamąją atsakomybę. Taikant byloje anonimiškumą, viešumas ribojamas dvejopai: ne tik rengiant uždara teismo posėdį, bet ir tuo aspektu, kad dalyvaujantys byloje asmenys negali žinoti liudytojo ar nukentėjusiojo tapatybės.

2000 metų rugsėjo 19 dienos nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad liudytojo ar nukentėjusiųjų išlaptinimas nepažeidžia teismo proceso viešumo principo, tačiau atkreipė dėmesį, kad liudytojų ar nukentėjusiųjų išlaptinimas galimas tik kaip išimtinė priemonė, kai būtina užtikrinti jų saugumą ir kai išlaptintų liudytojų ar nukentėjusiųjų apklausos teisminiame posėdyje tvarka bei jų parodymų tyrimas ir naudojimas neapriboja ir nepaneigia asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, konstitucinės teisės į gynybą, taip pat į teisingą bylos nagrinėjimą. Tokios pat pozicijos laikosi ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Galimybė išlaptinti liudytoją ar nukentėjusįjį yra neginčijama, tačiau pabrėžiamas išlaptinto liudytojo ar nukentėjusiojo parodymų išimtinumas, taip pat atkreipiamas dėmesys į kitas sąlygas, kurių būtina laikytis naudojantis tokių liudytojų ar nukentėjusiųjų parodymais kaip įrodymu baudžiamojoje byloje pagrindžiant apkaltinamąjį nuosprendį. Tai siejama su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintais reikalavimais. Principus, kuriais vadovaujantis turi būti vertinamas išlaptintų liudytojų parodymų teisėtumas, Europos Žmogaus Teisių Teismas išdėstė byloje *Van Mechelen ir kiti prie Olandiją*. Išlaptintų liudytojų naudojimas pateisinamas tada, kai būtina apsaugoti jų interesus, jeigu tai, kad yra naudojami tokie liudytojai, neatima iš kaltinamojo teisės į gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą apskritai. Gynybai turi būti suteikta galimybė apklausti kaltinimo liudytojus, kadangi liudytojų anonimiškumas suvaržo gynybos galimybes kvestionuoti liudytojo patikimumą, pateikti argumentus dėl galimo asmeninio jo priešiško ar išankstinio nusistatymo kaltinamojo atžvilgiu. Šiuos apribojimus turi pakankamai atsverti teisminės valdžios taikomos procedūros. Be to, išlaptintų liudytojų parodymai negali būti vieninteliai ar lemiami įrodymai, pagrindžiantys apkaltinamąjį nuosprendį. Taigi Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje pripažįstama, kad tam tikrais atvejais išlaptintų liudytojų naudojimas

⁸⁵ Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2004-01-07, Nr. 4-29);

nepažeidžia Konvencijos⁸⁶. Tačiau „<...> iš principo įrodymai turi būti pateikti viešame teismo posėdyje, dalyvaujant kaltinamajam, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos nagrinėjimą <...> paprastai šios teisės reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėliau procese“ – tokią poziciją Teismas išsakė *Delta prieš Prancūziją* byloje⁸⁷.

Dar viena Europos Žmogaus Teisių Teismo byla tik šiuo atveju įdomi tuo, kad pareiškėjas buvo Lietuvos Respublikos pilietis yra byla *Birutis ir kiti prieš Lietuvą* Šioje peticijoje peticijos pateikėjai skundėsi Konvencijos 6 straipsnio 1 ir 3 dalių pažeidimais (nuteisimas remiantis įslaptintų liudytojų parodymais bei teisės į teisingą teismą ir teisės apklausti liudytojus pažeidimas). Europos Žmogaus Teisių Teismas 2002 m. kovo 28 d. priėmė sprendimą šioje byloje, kuriame vienbalsiai konstatavo Konvencijos 6 str. 1 d. bei 6 str. 3 d. d punkto pažeidimus. Atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str. taikymo praktiką galima teigti, kad šių pažeidimų lietuviškoje peticijoje konstatavimas, buvo visiškai tikėtinas. Šiuo atveju galima kelti klausimą dar ir dėl to, kodėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso normos tiek ilgai nebuvo pakeistos, kad suteiktų teisę užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams, tuo labiau, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo pozicija šiuo klausimu buvo pakankamai aiški. Jei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 317(1) straipsnis būtų buvęs pakeistas anksčiau ir suteikęs teisę užduoti klausimus įslaptintam liudytojui, ko gero, ši byla nebūtų pasiekusi Europos žmogaus teisių teismo. Byla įdomi tuo, kad klausimas dėl įslaptintų liudytojų naudojimo teisėtumo Lietuvos baudžiamajame procese buvo nagrinėjamas lietuviškose peticijoje Europos Žmogaus Teisių Teisme pirmą kartą. Strasbūro teismas nurodė, kad teismo posėdžiai yra vieši ir tai yra Konvencijos taikymo praktikoje išvystyta taisyklė, iš kurios tik tam tikrais atvejais yra leidžiamos išimtys. Tačiau bet kokių atveju minėtos išimtys neturi pažeisti kaltinamojo gynybos teisių. Konvencijos 6 str. 3 d. d punktas reikalauja, kad kaltinamajam būtų sudarytos sąlygos apklausti kaltinimo liudytojus ir užduoti jiems klausimus. Šis Konvencijos aspektas buvo analizuojamas ir jau minėtoje *Ludi v Šveicariją* byloje. Šioje byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas patvirtino savo praktikoje suformuotus principus dėl slaptų agentų ar agitatorių naudojimo ir pabrėžė, kad įrodymai kaltinamajam bet kokių atveju turi būti pateikti viešo teismo nagrinėjimo metu, siekiant sukelti tarp šalių rungtyniškus ginčus. Šioje byloje, kaip ir aptariamoje lietuviškoje byloje, buvo pastebėta, kad nors šis principas ir gali turėti

⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 – 461 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 33; 2000 metų rugsėjo 19 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Baudžiamojo proceso kodekso nuostatų, skirtų įslaptinto liudytojo apklausai“ (Valstybės žinios, 2000-09-22, Nr. 80 - 2423);

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika Nr.20. Vilnius, 2003 m. P. 370;

išimčių, šios išimtys jokių būdu negali pažeisti asmens gynybos teisių. Byloje nei tardytojas, nei nuosprendį priėmę teismai neišklausė infiltruoto agento parodymų ir jų nesulygino su pareiškėjo teiginiais. Nei pats pareiškėjas, nei jo advokatas neturėjo galimybių šio agento apklausti. Todėl Teismas padarė išvadą, kad gynybos teisės buvo tiek apribotos, kad asmuo negalėjo pasinaudoti teisingu procesu, todėl ir buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punktas kartu su šio straipsnio 1 dalimi. Nagrinėdamas bylą *Birutis ir kiti prieš Lietuvą* Europos Žmogaus Teisių Teismas pasirėmė ir kitų savo bylų sprendimais, kuriose buvo pabrėžta, kad naudojant įslaptintus liudytojus, nepaisant procesinių sunkumų, kaltinamajam neturi būti užkirstas kelias patikrinti įslaptinto liudytojo patikimumo, o asmuo negali būti apkaltintas vien remiantis įslaptintų liudytojų parodymais. Nagrinėjamos lietuviškos bylos *Birutis ir kiti prieš Lietuvą* kontekste Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatė, kad nei pareiškėjams, nei jų advokatams nebuvo sudarytos sąlygos užduoti klausimus įslaptintiems liudytojams. Be to, Lietuvos teismai nenagrinėjo ir klausimo, koku būdu ir aplinkybėmis buvo gauti įslaptintų liudytojų parodymai. Šie parodymai iš esmės buvo tik perskaityti viešai teismo salėje ir jais buvo remiamasi nuteisiant pirmąjį ir antrąjį pareiškėją. Tokie veiksmai nėra suderinami su kaltinamųjų gynybos teisėmis bei jų teise į teisingą bylos nagrinėjimą teisme, kaip tai numato Konvencijos 6 str. 1 d bei šio straipsnio 3 dalies d punktas. Todėl Europos žmogaus teisių teismas vienbalsiai konstatavo Konvencijos 6 straipsnio pažeidimus⁸⁸. Naujasis Baudžiamojo proceso kodeksas liudytojo bei nukentėjusiųjų, kuriems taikomas anonimiškumas, apklausos problemą išsprendė smulkiai reglamentuodamas tai Kodekso 282 straipsnyje. Pirmiausiai apklausa organizuojama taip, kad tokiam asmeniui atvykus į teismą būtų garantuotas jo anonimiškumas, sudaromos akustinės bei vizualinės kliūtys, apklausiant jį neviešame teismo posėdyje, tačiau nepamiršamos ir gynybos teisės: „<...> Prieš tokio asmens apklausą kiti nagrinėjimo teisme dalyviai teisiamojo posėdžio pirmininkui raštu pateikia klausimus, kuriuos jie nori užduoti tam liudytojui (nukentėjusiajam). Taip apklausto liudytojo parodymus teisiamojo posėdžio protokole užrašo teisiamojo posėdžio pirmininkas arba vienas iš teisėjų. Šiuos parodymus teisiamojo posėdžio pirmininkas arba vienas iš teisėjų balsu perskaito teisiamaajame posėdyje. Kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pakartotiniai ir papildomi klausimai, kuriuos šie nori užduoti po to, kai apklausto liudytojo (nukentėjusiojo) parodymus teisiamojo posėdžio pirmininkas arba vienas iš teisėjų balsu perskaitė teisiamaajame posėdyje, užduodami ir į juos atsakoma šioje dalyje nustatyta tvarka“. Atskirais atvejais, Kodeksas taip pat numato išimtis, kai liudytojas

⁸⁸ D. Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. Teisė nr.45, 2002 m. P. 71-72;

(nukentėjusysis) gali būti apklausiami ikiteisminio tyrimo teisėjo, jie į teisiamąjį posėdį nekviečiami, o jų parodymai teisme perskaitomi balsu⁸⁹.

Kalbant apie viešumo principo išimtis, kurias įtvirtina Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio I dalis, tai galimybę neleisti visuomenei ir spaudai dalyvauti per visą teisminį nagrinėjimą ar jo dalį, pateisintų, kai to reikalauja visuomenės moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesai demokratinėje visuomenėje, ar nepilnamečių, ar bylos šalių privataus gyvenimo interesai, ar kitos ypatingos aplinkybės, dėl kurių viešumas pažeistų teisingumo interesus. Taigi, akivaizdu, kad Konvencijos tekstas, lyginat su viešumo principo išimtimis, kurias numato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, nepateikia baigtinio sąrašo atvejų, kada gali būti nesilaikoma viešumo principo. Konvencija pateikia tam tikrą interpretavimo laisvę, sprendžiant kokiais „privataus gyvenimo interesais“ ar kokiomis „ypatingomis aplinkybėmis“ gali būti pateisinamos viešumo principo atsisakymas. Svarbu tai, kad šis principas yra kertinis kiekvienoje demokratinėje valstybėje ir išimtis čia gali būti daromos tik tada, kai viešo teismo nagrinėjimo metu gali būti pažeistas ypatingą vertę turintis interesas⁹⁰.

Panagrinėjus Lietuvos Baudžiamojo proceso kodekse numatytas viešumo principo išimtis, reikėtų atkreipti dėmesį į šio principo išimtis kaimyninių valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose. Baltarusijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, reglamentuojantis viešumo principą, labai įdomiai pabrėžia minėtojo principo išimtis, pirmiausia pabrėžiama, kad bylos visuose teismuose yra nagrinėjamos viešai, o kita straipsnio dalis imperatyviai reglamentuoja bei išvardina visus atvejus, kada teismo procesas vyksta neviešai, šie atvejai labai panašūs į Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse numatytas šio principo išimtis, tačiau yra ir šiokių tokių skirtumų, į kuriuos norėčiau atkreipti dėmesį. Baltarusijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas neiškiria atvejų, kuriais nagrinėjamas vyksta uždariai, susijusių su privačiais interesais, tokiais kaip komercinė ar profesinė paslaptis, išskiriamas vienintelis atvejis – valstybės interesams prieštaraujančios bylos nagrinėjamos uždaramame teismo posėdyje, tai tikriausiai galima būtų paaiškinti galiojančiu šioje šalyje politiniu režimu. Įdomu ir tai, kad Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas išskiria išimtį, numatančią, kad jaunesnių kaip aštuoniolikos metų asmenų bylas, kai šie yra kaltinamieji, teismas nagrinėja neviešai, tuo tarpu Baltarusijos Respublikoje šis amžiaus cenzas yra žemesnis, neviešas nagrinėjimas vyksta tais atvejais, kai tokie asmenys yra iki šešiolikos metų amžiaus. Dar vienas pastebėjimas, išimtis, kurios apibūdinimas skiriasi teorijoje, kuris įtvirtintas Lietuvos

⁸⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341). P. 90;

⁹⁰ J. Bernatonis. G. Švedas. A. Dapšys. D. Foight. V. Sinkevičius. A. Taminskas. V. Vėgelis. Žmogaus teisės ir laisvės Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla. Vilnius, 1995 m. P. 141-142;

baudžiamojo proceso kodekse, yra išimtis, numatanti, kad Baltarusijos Respublikoje baudžiamosios bylos, kuriose būtina užtikrinti nukentėjusiojo ar liudytojo asmenų saugumą, taip pat nagrinėjamos neviešai, tačiau Kodeksas pateikia ir platesnį sąrašą, kada su minėtais asmenimis susijusios bylos yra nagrinėjamos neviešai, kai reikia užtikrinti nukentėjusiojo ar liudytojo šeimos ar artimųjų žmonių, kitų asmenų, kuriuos jie pagrįstai pripažįsta artimaisiais, saugumą. Mano nuomone, ši formulotė, Baltarusijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra perteklinė, nes tai teismo reikalas kiekvieną kartą susidūrus su byla, kurioje pagrįstai nukentėjusiam asmeniui ar liudytojui yra kilęs ar galėtų kilti pavojus, nuspręsti ar artimieji patenka į šį ratą asmenų, kuriems dėl bylos aplinkybių gali kilti pagrįsta grėsmė. Lietuvoje šį klausimą kiekvienu atveju sprendžia teismas. Kitos išimtys, kurias įtvirtina Baltarusijos baudžiamojo proceso kodeksas yra beveik identiškos Lietuvos baudžiamojo proceso kodekse numatytoms išimtims – teismo procesas vyksta neviešai „turint tikslą nepaskleisti žinių apie intymias dalyvaujančių asmenų paslaptis, taip pat duomenis, galinčius turėti įtakos tokių asmenų garbei, orumui, bylos, susijusios su lytiniais nusikaltimais“⁹¹.

Rusijos Federacijos Konstitucija numato: „Neviešame teismo posėdyje bylos nagrinėjamos neviešai tais atvejais, kuriuos numato federaciniai įstatymai“. Šiuo atveju ši nuostata skiriasi nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytos, tai yra visai neišskiriami atvejai, kurie numatytų viešumo principo išimtis, šias išimtis įtvirtina Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodekso 18 straipsnis. Visos šiame straipsnyje numatytos išimtys yra identiškos Baltarusijos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse išvardintoms išimtims, tik truputį skiriasi jų apibūdinimas, naudojama ne valstybės interesų apsaugos kategorija kaip pagrindas rengti uždara teismo posėdį, bet būtinybė apsaugoti valstybės paslaptį. Įdomu pastebėti, kad Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso kodeksas numato ne baigtinį sąrašą atvejų, kai nagrinėjimas turi vykti uždare teismo posėdyje. Rusijos baudžiamasis kodeksas įtvirtina atvejį, kada teisminis nagrinėjimas privalo vykti neviešai, nors tas atvejis nepatenka ne į vieną išimtį, kurias įtvirtina Baudžiamojo proceso kodeksas. Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 259 straipsnis įtvirtina: „Byla privalo būti nagrinėjama uždare teismo posėdyje, jeigu jos metu gali būti paviešinti kariniai duomenys, sudarantys ne valstybinę, o profesinę paslaptį“⁹², to paties Kodekso 129 straipsnis įtvirtina dar vieną atvejų sąrašą, kad teisminis nagrinėjimas gali vykti neviešai: „Bylos nagrinėjimas gali vykti neviešai ir nagrinėjant tokias bylas, kuriose gali kilti galimybė atskleisti medicinos, įvaikinimo, notaro veiksmų ir piniginių indėlių paslaptis, taip pat saugant asmenų, kurie pavaizduoti vaizduojamojo meno kūrinuose

⁹¹ Уголовно – процессуальный кодекс республики Беларусь. Минск, Амалфея, 2003 г. Р. 30;

⁹² J. Bernatoniš. G. Švedas. A. Dapšys. D. Foight. V. Sinkevičius. A. Taminskas. V. Vėgelis. Žmogaus teisės ir laisvės Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla. Vilnius, 1995 m;

interesus“⁹³. Panagrinėjus Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtintas viešumo principo išimtis galima pastebėti tai, kad jos labai panašios į įtvirtintas Lietuvos Baudžiamojo proceso kodekse, atvejai, kada gali būti rengiamas neviešas bylos nagrinėjimas, jei nagrinėjimo metu gali būti atskleistos valstybinės, komercinės, asmeninės paslaptys ar iškilti pavojus asmenų gyvybei ar sveikatai ir kitais atvejais, taigi Kodeksas nepateikia baigtinio atvejų sąrašo⁹⁴. Panagrinėjus kaimyninių valstybių Baudžiamojo proceso kodeksų nuostatas, galima padaryti išvadą, kad jos tam tikrais aspektais panašios į Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytas viešumo principo išimtis.

Aptarus visus Konstitucijoje bei Baudžiamojo proceso kodekse numatytus viešumo principo apribojimus, galima teigti, kad šios išimties yra tam tikrais atvejais netgi gyvybiškai būtinos, nes be jų nebūtų įmanomas normalus valstybės, visuomenės bei proceso dalyvių gyvenimas, tai yra vienas principas, šiuo atveju būtinybė apsaugoti valstybės suverenitetą, vientisumą, visuomenės nario gyvybę, sveikatą, privatumą, nugalėti prieš visuomenės teisę matyti, dalyvauti, kritikuoti, kištis bei skleisti informaciją, tą yra pabrėžęs ir Konstitucinis Teismas. 1997 metų vasario 13 dienos nutarime pažymėjo, kad, tarp, viena, asmens teisių ir laisvių, ir, antra, visuomenės interesų kyla konfliktų, kartais atsiranda ir prieštaravimų, kad demokratinėje visuomenėje tokie prieštaravimai sprendžiami derinant skirtingus interesus, ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros, vienas iš interesų derinimo būdų yra asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimas. Pagal Konstituciją žmogaus teises ir laisves galima riboti, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu, ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais negali būti paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; turi būti laikomasi proporcingumo principo. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad teisių ribojimai gali būti įgyvendinami tik tada, kai tai yra būtina, Teismas formuluoja reikalavimą, kad tokiu atveju ribojimas neturi būti didesnis nei, kad reikalinga konstituciškai pagrįstiems tikslams pasiekti, nes priešingu atveju galėtų būti pažeistos žmogaus teisės ir laisvės⁹⁵.

Paanalizavus visas viešumo principo išimtis svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad kiekvienu atveju teismas privalo nuspręsti, ar šioje konkrečioje byloje yra pagrindas bylą nagrinėti uždaramame teismo posėdyje pritaikius vieną iš šių, viešumo principo išimties pagrindų. Nusprendus, kad egzistuoja pagrindas, numatytas jau aptartame išimčių sąrašė, teismas tam tikrais atvejais privalo, kitais atvejais, nors ir neprivalo, bet vis dėlto turėtų rengti visą arba

⁹³ Ibid;

⁹⁴ G. Goda. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Vilnius, 1997 m. P. 9;

⁹⁵ Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007 m. P. 348-349;

dalį neviešo teismo nagrinėjimo, kai prašymą dėl neviešo teismo rengimo pareiškia prokuroras ar nagrinėjimo teisme dalyviai. Neesant tokių prašymų teismas pats savo iniciatyva gali nuspręsti, kad šiuo konkrečiu atveju reikia uždaro teismo posėdžio. Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad tuo tikslu teismas kiekvienu atveju privalo priimti nutartį, tai yra įteisinti visą ar dalį neviešo teismo nagrinėjimo. Nutartis, įtvirtinanti neviešą teisminį nagrinėjimą, yra pagrindas apsaugoti asmenis nuo neviešumo, nuo neteisingo ir neteisėto nuteisimo⁹⁶. Kaip jau minėta, teismas gali nuspręsti, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes, surengti visą arba dalį neviešo teismo nagrinėjimo. Praktika teigia, kad jei yra galimybė, tai geriau naudotis dalimi neviešo teismo nagrinėjimo. Svarbu atkreipti dėmesį, šią nuostatą įtvirtina ir Baudžiamojo proceso kodeksas, kad „Neviešame teismo posėdyje bylos nagrinėjamos laikantis visų proceso taisyklių“⁹⁷. Vienintelis skirtumas, kuris skiria viešą ir neviešą teisminį nagrinėjimą, yra organizacinis, o ne procesinis – į teismo salę nėra įleidžiami žiūrovai⁹⁸.

⁹⁶ G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2005 m. P. 62;

⁹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

⁹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 33;

3. VIEŠUMO PRINCIPO ĮGYVENDINIMAS IR VEIKIMAS BAUDŽIAMOJO PROCESO STADIJOSE.

Geriausias viešumo principo pavyzdys – teisė į viešą, žodinių teisminių nagrinėjimą, kuriame galėtų laisvai dalyvauti visuomenė. Kiekvienas visuomenės narys turėtų turėti teisę bet kuriuo metu dalyvauti teismo posėdžiuose. Tam galėtų sutrukdyti tik viešumo principo išimties numatytos įstatymuose. Visuomenės dalyvavimas teisminiame nagrinėjime negali būti pateisinamas, jei tokie asmenys kelia triukšmą bei trukdo teismo darbui. Europos Žmogaus Teisių Teismas *Cambel ir Fell prieš Jungtinę Karalystę bei Riepan prieš Austriją* byloje pateikė labai įdomių argumentų apie viešumo principo įgyvendinimą, į kuriuos reikėtų atkreipti dėmesį.

Organizacinio pobūdžio sunkumų atsiranda tada, kai teisminis nagrinėjimas vyksta kalėjime. Teismas pažymėjo, kad bylos nagrinėjimas kalėjime sukelia daug didesnių sunkumų negu tie, kurie iškyla paprastuose baudžiamuosiuose procesuose, kur bylos yra nagrinėjamos teismo posėdžių salėje, išskyrus tą, kad kaltinamojo asmens vežimas į teismą sukelia transportavimo bei apsaugos sąnaudų būtinybę. Tačiau iš kitos pusės Teismas akcentavo tai, kad minėtose bylose viešumas užėmė išskirtinę vietą, kadangi kaltinamasis asmuo turėjo gintis pats nuo grėsmės, kurią jis sukėlė kalėjimo prižiūrėtojų saugumui, liudininkai šiose situacijose buvo tie patys prižiūrėtojai, kurie dirba kalėjime, kuriame įkalintas kaltinamasis. Faktas, kad byla buvo nagrinėjama kalėjime dar nereiškia, kad tai yra pakankamas pagrindas nepaisyti viešumo principo, netgi, jei visuomenės nariai, norintys dalyvauti tokiaame nagrinėjime, turėtų pateikti savo tapatybę patvirtinančius dokumentus bei praeiti kalėjimo kontrolės postus. Teismas padarė išvadą, kad šio principo įgyvendinimas bei paisymas neturi būti tik vizija: „Apie Teismą, kuris atitinka viešumo principui keliamus reikalavimus galima kalbėti tik tada, kai visi norintys visuomenės nariai turi galimybę jame dalyvauti bei jiems yra žinoma teismo nagrinėjimo data, vieta ir laikas. Daugeliu atveju visos šios sąlygos bus įvykdytos, jei teismo posėdis vyks teismo posėdžių salėje, kurioje yra pakankamai vietos dalyvauti stebėtojams, tai yra visuomenės nariams. Teisminis nagrinėjimas, vykstantis už teismo posėdžių salės ribų, ypatingai vietose, kuriose yra apribota asmens fizinė laisvė, tokiose kaip kalėjime, kuriose visuomenės nariai praktiškai neturi jokių galimybių dalyvauti, kelia labai didelę grėsmę viešumo principo įgyvendinimui. Tokiais atvejais valstybė privalo imtis kompensacinių priemonių, kad užtikrintų viešumo principo įgyvendinimą, tai yra informuoti visuomenę per informavimo priemones apie teismo posėdžio laiką bei vietą, užtikrinti nekliudomą visuomenės dalyvavimą“⁹⁹.

⁹⁹ St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 126-127;

Riepan prieš Austriją byloje visos minėtos sąlygos nebuvo įgyvendintos. Teismas konstatavo, kad šiam įgyvendinimui pritrūko bent jau specialaus pranešimo vietinio teismo skelbimų lentoje visuomenės nariams, kuriame būtų nurodyta vieta, kurioje vyks teisminis nagrinėjimas, kaip tą vietą pasiekti bei tikslūs reikalavimai, kurie keliami norintiems dalyvauti asmenims. Valstybė, norėdama užtikrinti tokiose bylose viešumo principo įgyvendinimą, turi imtis aktyvių veiksmų. Jeigu nagrinėjimas vyksta laive, tai tokiam nagrinėjime turi turėti teisę dalyvauti laivo keleiviai bei įgula. Svarbu tai, kad bylose, kuriose yra ypatingai aktyvus visuomeninis interesas, plataus atgarsio bylose, viešumo principo įgyvendinimas turi būti realizuojamas didesnėse teismo posėdžių salėse. Prielaida, kad valstybė neturi pareigos informuoti visuomenę apie teismo posėdžio vietą ir laiką yra klaidinga. Žmogaus teisių komitetas konstatavo pažeidimą byloje, kurioje teisminis nagrinėjimas vyko atokiame kalėjime, teisėjai saugumo sumetimais buvo su gaubtuvais, o visuomenės dalyvavimas eliminuotas¹⁰⁰.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima padaryti išvadą, kad teismo procesai ne teismo posėdžių salėje prisideda prie viešumo principo pažeidimo, kuriame labai svarų indėlį sudaro būtent visuomeninis interesas. Kai kurių autorių nuomone, žiūrint iš kaltinamojo asmens pozicijų, būtent visuomeninis interesas yra toks stiprus, kad net persveria viešumo garantiją. Bet iš kitos pusės, nerealizavus viešumo principo, nebus įmanoma kalbėti ir apie visuomenės intereso įgyvendinimą. Konstatuoti faktą, kad teisminiuose nagrinėjimuose, kurie vyksta apriboto fizinio veikimo teritorijoje, yra pažeidžiamas viešumo principas yra labai nesunku, galima kelti klausimą ne tik apie viešumo principo pažeidimą, bet ir apie teismo nepriklausomumą bei nešališkumą.

Jau ne kartą akcentuota, kad viešumo principo įgyvendinimui labai svarbu visuomenės informavimas apie teismo posėdžio vietą bei laiką, galimybė visiems norintiems bei atitinkantiems įstatyme keliamus reikalavimus visuomenės nariams dalyvauti teisminiame nagrinėjime, tačiau vertėtų atkreipti dėmesį ir į kitą šio principo pusę būtent, ką duoda viešas nagrinėjimas, kokią jis įtaką daro visiems jame dalyvaujantiems, o kartu ir pačiam teismui. Šio principo veikimas ypatingai svarbus pirmosios instancijos teisme, bylose, kuriose tiesiogiai išklausomi įrodymai. Teismo pozicija yra tinkamai bei aiškiai užtikrinti, kad visi įrodymai būtų pateikiami kaltinamojo asmens akivaizdoje viešame teismo posėdyje, turint galimybę pateikti priešingus argumentus. Šis reikalavimas, kuris įtvirtina betarpiškumo

¹⁰⁰ St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 127-128;

principą, kartu atlieka dvejopą funkciją: iš vienos pusės yra sąžiningo proceso elementas, o kartu ir būtina sąlyga viešam teismo procesui¹⁰¹.

II magistro darbo skyriuje buvo aptartas viešumo principas galima teigti siaurąja prasme, tai yra ta, kuria viešumo principas yra įtvirtinamas Baudžiamojo proceso kodekso bendrosiose nuostatose, tačiau iš kitos pusės viešumo principas reguliuoja santykius tarp dviejų teisės normų sistemų. Vienos iš jų reguliuoja atvirą teismo procesą, kitos – atvejus, kurie įtvirtina uždarą teismo procesą. Tarp autorių, rašančių apie viešumo principo veikimo sferą, egzistuoja dviejų pozicijų šalininkai. Vieni autoriai – A. A. Čiliajevas, T. N. Dobrovolskaja, R. Ch. Jakupovas, laikosi pozicijos, kad viešumas yra būdingas visoms baudžiamojo proceso stadijoms. Kitų autorių nuomone – M. S. Strogovič, M. A. Čelcova, viešumas siejamas su teismo nagrinėjimo stadija. Pagrindinis antrųjų autorių grupės argumentas yra tas, kad Rusijos Federacijos Baudžiamojo proceso kodeksas įtvirtina nuostatą apie parengtinio tyrimo duomenų neskelbtinumą, tai pat, kad parengtinio tyrimo duomenys gali būti paviešinti gavus tyrėjo arba prokuroro leidimą, tačiau antrosios pozicijos šalininkai nėra linkę interpretuoti nuostatos leidžiančios proceso dalyviams ir kitiems asmenims susipažinti su parengtinio tyrimo medžiaga, kadangi ši galimybė yra numatyta tik išimtiniais atvejais. Galimybė susipažinti su parengtinio tyrimo duomenimis tyrėjo ir prokuroro leidimu liudija tai, kad tokia medžiaga nėra laikoma absoliučia paslaptimi. Remiantis Rusijos Federacijos praktika, kur didžiojoje daugumoje bylų tyrėjai nedraudžia susipažinti su parengtinio tyrimo medžiaga, galima padaryti išvadą, kad viešumo principas veikia vienodai tiek ikiteisminio tyrimo stadijoje, tiek teismo nagrinėjimo metu¹⁰², todėl apie viešumo principą reikėtų kalbėti visuose baudžiamojo proceso stadijose, pradedant ikiteisminio tyrimo stadija ir pabaigiant nuosprendžio įvykdymu.

Ikiteisminis tyrimas – pirmoji baudžiamojo proceso stadija, kurios tikslas greitai ir išsamiai nustatyti nusikalstamos veikos aplinkybes, nustatyti veiką padariusį asmenį, sudaryti sąlygas tinkamam bylos išnagrinėjimui teisme ir kita, tai yra kuo greičiau bei kokybiškiau vyks ikiteisminis tyrimas, tuo greičiau bus patraukti asmenys atsakingi už nusikalstamas veikas baudžiamojon atsakomybėn, o nukentėjusiems maksimaliai atlyginta padaryta žala. Labai dažnai ikiteisminio tyrimo sėkmė priklauso nuo to, kiek ilgai ikiteisminio tyrimo pareigūnai laiko paslapyje bylai teisingai išspręsti reikalingas detales. Galimybė susipažinti bei atskleisti ikiteisminio tyrimo paslaptį yra labai susijusi su viešumo principo veikimu ikiteisminio tyrimo metu. Baudžiamojo proceso kodekso 177 straipsnis įtvirtina „Ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumą“. Šie duomenys neskelbtini dėl šių priežasčių: vykstant ikiteisminiam tyrimui

¹⁰¹ St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m. P. 128-129;

¹⁰² P. X. Якупов. Уголовный процесс. Москва. Зерцало, 1997 г. P. 64 – 65;

įtariamasis asmuo dar nėra laikomas kaltu, tą gali padaryti tik teismas, o atskleidus šias aplinkybes, išankstinis tokios informacijos paviešinimas gali pažeisti nekaltumo prezumpciją, dar vienas aspektas, kad ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas gali pažeisti daugelio asmenų teisę į privataus gyvenimo neliečiamybę bei išankstinis informacijos skelbimas gali sutrukdyti sėkmingai atlikti ikiteisminį tyrimą¹⁰³.

Ikiteisminio tyrimo paslaptį galima būtų priskirti prie visuomeninės ir asmeninės reikšmės paslapčių. Šios paslapties priskyrimas prie visuomeninės reikšmės paslapčių reikšmingas tuo, kad tokio pobūdžio paslaptis padeda užtikrinti sėkmingą nusikalstamų veikų ikiteisminį tyrimą, kuriuo yra suinteresuoti ne tik nusikalstamą veiką siekiantys išaiškinti pareigūnai, bet ir pati visuomenė. Lygiai taip pat žinodami, kad teisę nuspręsti, ar vienų arba kitų duomenų viešas paskelbimas gali pakenkti nusikalstamos veikos tyrimui ar ne, turi tik ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kurio žinioje yra baudžiamoji byla, teigiama, kad tokioms paslaptims būdingas dispozityvus teisinio reguliavimo metodas, kuris taip pat yra būdingas visoms asmeninio pobūdžio paslaptims, todėl ikiteisminio tyrimo duomenų paslaptis yra priskiriama prie asmeninės reikšmės paslapčių¹⁰⁴.

Kai kurioje literatūroje yra išsakoma nuomonė, kad draudimas skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis yra priešastis viešumo principo neveikimui ikiteisminio tyrimo stadijoje, tačiau jau akcentuota, kad viešumo principas veikia siauriau ar plačiau visose baudžiamąjo proceso stadijose, kartu jis apima ir ikiteisminį tyrimą, tik būtinybė apsaugoti kitas vertybes, kitus principus visuomenėje, tokius kaip nekaltumo prezumpcija, būtinybė gerbti privatų asmenų gyvenimą, viešumo principas yra ribojamas. Tačiau ir ikiteisminiame tyrime yra ne viena išimtis įgalinanti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Baudžiamąjo proceso kodekso 48 straipsnis, įtvirtinantis gynėjo teises ir pareigas, numato gynėjui teisę tiek dalyvauti veiksmuose, kurie atliekami su įtariamuoju, ikiteisminio tyrimo metu susipažinti su proceso veiksmų dokumentais, dalyvauti įrodymų rinkimo veiksmuose ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu¹⁰⁵. Baudžiamąjo proceso kodekso 177 straipsnis įtvirtinantis ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumą, taip pat numato išimtis, kurios pagrindžia viešumo principo egzistavimą ikiteisminio tyrimo metu. Ikiteisminio tyrimo duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina.

Nors baudžiamajame procese viešumas yra suprantamas dažniausiai siaurąja prasme, ir jo veikimas visa apimtimi yra konstatuojamas tik teismo nagrinėjimo metu, tačiau reikėtų

¹⁰³ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 453;

¹⁰⁴ A. Panomariovas. Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2002, t. 29(21); P. 31 – 32;

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

atkreipti dėmesį, kad būtent išimtys, kurias įtvirtina Baudžiamojo proceso kodeksas ir kurios proceso dalyvius įgalina susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis, pagrindžia viešumo principo egzistavimą ir plačiąją prasme. Svarbu atkreipti dėmesį, kad nors ir ribojamas viešumo principas ikiteisminio tyrimo metu, tai yra proceso dalyviai negalėtų susipažinti su šiais duomenimis, nes prokuroras nepatenkina prašymo susipažinti su tokiais duomenimis arba gynėjui yra neduodamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimas dalyvauti įrodymų rinkimo veiksmuose, šis ribojimas yra iki tam tikro laiko, iki bylos nagrinėjimo teisme dienos arba dar anksčiau, priklausomai nuo ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų iniciatyvos, kuri turėtų būti pagrįsta, kad būtent ikiteisminio tyrimo duomenų pavišėjimas gali sutrukdyti ikiteisminio tyrimo sėkmei, o kartu ir tolimesnei bylos eigai. Šie ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo veiksmai neturėtų būti vertinami, kaip pažeidžiantys viešumo principą, o kartu ir proceso dalyvių teises, o iki tam tikro laiko riboja jas.

Kalbant apie pasaulinę praktiką, tai valstybes galima suskirstyti į dvi dideles grupes pagal tai, kaip griežtai ikiteisminiame tyrime yra ribojama tiek proceso šalių, tiek visų kitų asmenų teisė gauti informaciją, susijusią su ikiteisminiu baudžiamosios bylos tyrimu. Pirmajai grupei priklausytų tos, kuriose baudžiamojo proceso viešumo principas beveik neveikia ikiteisminio tyrimo metu, tokiose valstybėse susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis leidžiama tik labai išimtiniais atvejais, antrajai grupei priklausytų tos, kurios nors ir tam tikru mastu riboja baudžiamojo proceso viešumo principo pasireiškimą ikiteisminio tyrimo stadijoje, tačiau baudžiamajame procese dalyvaujantiems asmenims suteikia platesnės apimties teisę susipažinti su tam tikra ikiteisminio tyrimo pareigūnų turima informacija. Pastarajai grupei reikėtų priskirti ir Lietuvos Respubliką, kurioje viešumo principo veikimas ikiteisminio tyrimo metu yra pripažįstamas ir suteikia teisę su tam tikromis išimtimis proceso dalyviams susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis.

Galimybė susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis tiek gynėjui, tiek kitiems proceso dalyviams yra pozityvi nuostata, nes gynėjas susipažinęs su proceso dokumentais, galėdamas dalyvauti su įtariamuoju susijusiuose proceso veiksmuose įgauna galimybę geriau pasiruošti gynybai bei efektyviau išnaudoti tam skirtą laiką, tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad už ikiteisminio tyrimo duomenų neleistiną pavišėjimą yra numatyta baudžiamoji atsakomybė, įtvirtinta Baudžiamojo kodekso 247 straipsnyje, tai yra prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įspėja proceso dalyvius ar kitus asmenis, jei ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimas gali turėti įtakos tolesnei tyrimo sėkmei. Tačiau labai dažnai spaudoje pasirodo straipsnių apie asmenis, kurie dar teismo nepripažinti kalti būna išankstine nuomone nuteisti, kaip kalti. Vienas tokių pavyzdžių praktikoje Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų

skyriaus kolegijos nutartis 2000 metų rugsėjo 6 dienos baudžiamojoje byloje. Nuteistojo gynėjas nurodo, kad buvo pažeista jo ginamojo teisė į nepriklausomą ir nešališką teismą: tuojau po įvykio ir vėliau aukšti valstybės valdžios pareigūnai viešuose pasisakymuose pareiškė vienareikšmišką nuostatą, kad tragiškame incidente teisus buvo nukentėjusysis, taigi iki teismo nuosprendžio priėmimo buvo formuojama išankstinė nuomonė, kad jo ginamasis yra kaltas. Teismas pateikdamas nuomonę apie prieš tai minėtus teiginius pažymėjo, kad skunduose nenurodyti konkretūs kišimosi į teismo veiklą pagrindai, taip pat nebuvo duomenų, kad dėl tokių faktų būtų iškelta baudžiamoji byla, taigi pagrindo konstatuoti, kad buvo pažeista asmenų teisė į nešališką ir nepriklausomą teismą, nėra. „Šios teisės neatėmė ir nesuvaržė kasaciniuose skunduose nurodytų aukštų valstybės pareigūnų pasisakymai masinės informacijos priemonėse apie įvykius <...> pirma, pasisakymuose nebuvo nurodomos kokios nors kitų asmenų, išskyrus nukentėjusįjį pavardės ir nebuvo tvirtinama, kad jie yra kalti padarę kokį nors nusikaltimą; antra, nurodyti pareigūnai nebuvo teisminės valdžios atstovai ir jų nuomonė negalėjo turėti kokios nors įtakos bylos nagrinėjimui; trečia, bylos teismo nagrinėjimo metu kasaciniuose skunduose nurodyti pareigūnai neužėmė tų pareigų, kurias ėjo tada, kai pareiškė savo nuomonę apie įvykius“ – konstatavo Aukščiausiojo Teismo kolegija¹⁰⁶.

2004 metų lapkričio 16 dienos Aukščiausiojo Teismo nutartyje, kasaciniuose skunduose nuteistasis ir jo gynėjas nurodo, kad teisėjų kolegija buvo šališka, nes išreiškė išankstinę nuomonę dėl kasatoriaus kaltės, šališkumą atskleidžia tokie apeliacinės instancijos teismo veiksmai: „posėdžio metu įvardijimas nuteistuoju, nors buvo išteisintasis, o apkaltinamasis nuosprendis priimamas per labai trumpą laiką“. Teismas konstatavo, kad byloje nėra duomenų, kad teisėjai turėjo išankstinį nusistatymą, ar buvo tendencingi, tačiau nešališko teismo nuostata apima ne tik subjektyvų teismo nešališkumą. Teismas turi būti nešališkas ir objektyviai – pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę. Šioje byloje teismas nesuteikė kasatoriui objektyvių nešališkumo kriterijų, kadangi didelės apimties byloje nuosprendis buvo priimtas per 15 minučių, tai yra neįvertinus įrodymų bei suvaržius kasatoriaus teisę gintis, tai yra kolegijos pirmininkė iš anksto žinojo, kad bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis¹⁰⁷.

2002 metų balandžio 16 dienos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegijos nutartyje kasatorius skundžia teismą, kuris, jo nuomone, „turėdamas išankstinę nuomonę, neobjektyviai ir nevisapusiškai ištyrė visas bylos aplinkybes, 2000 metais teismas nagrinėdamas šią baudžiamąją bylą ir dar neištyręs visų bylos aplinkybių priėmė nutartį gražinti bylą tardymui papildyti, kur nurodė patraukti baudžiamojon atsakomybėn V. Ališauską <...> ir jį. Toks

¹⁰⁶ I. Radavičienė. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995 – 2005 metais. Vilnius, 2006 m. P. 35;

¹⁰⁷ Ibid. P. 49 – 50;

teismo nurodymas išreiškė išankstinę nuomonę, net išvardijant, kokiais įrodymais remiantis įrodyta jo kaltė. Priėmęs tokią nutartį, teisėjas negalėjo būti objektyvus priimdamas nuosprendį, nes jo išvados buvo nulemtos paties priimta nutartimi. Kasatorius teigia reiškęs teisėjui nušalinimą, tačiau teisėjas nenusišalino“. Teismas konstatavo, kad „kai teisėjas ankstesnėje nutartyje detalčiai ir išsamiai išsakė savo nuomonę dėl bylos aplinkybių, jo dalyvavimas dar kartą nagrinėjant šią baudžiamąją bylą kelia pagrįstų abejonių dėl teisėjo objektyvumo, kartu ir dėl jo šališkumo. <...> Tokia nuomonė buvo išreikšta ir teismo nagrinėjimo metu, kada teisiųjų gynėjų buvo pareikštas nušalinimas teisėjui, tačiau teisėjo nutartimi šie jų pareikšti nušalinimai buvo atmesti. Teisėjas turėjo arba nusišalinti savo iniciatyva, arba patenkinti jam pareikštą nušalinimą. To nepadarydamas, jis pažeidė vieną iš pagrindinių baudžiamojo proceso įstatymo principų - teismo nešališkumo principą, vadinasi, baudžiamoji byla pirmosios instancijos teisme buvo išnagrinėta neteisėta teismo sudėtimi, tai yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, besąlygiškas pagrindas panaikinti nuosprendį, nes minėtas pažeidimas suvaržė nuteistųjų teisę į nešališką teismą¹⁰⁸.

Dar vienoje Aukščiausiojo Teismo kolegijos 2003 metų rugsėjo 16 dienos nutartyje nuteistoji bei jos gynėjas kasaciniame skunde kaip vieną iš pagrindų nurodo, kad televizijos laidoje bei spaudoje bylą tyręs prokuroras iš anksto viešai formavo neigiamą visuomenės nuomonę ginamąją, kaip padariusią nusikaltimą. Teismas pasirėmė Žmogaus Teisių Teismo praktika. Pastarasis ne kartą pabrėžė, kad aktyvi spaudos kampanija, darydama įtaką viešajai nuomonei, taigi ir prisiekusiesiems, turintiems spręsti kaltinamojo kaltės klausimą, gali nepalankiai paveikti proceso teisingumą. Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat konstatavo, kad aktualių įvykių nušvietimas spaudoje yra naudojimas saviraiškos laisve, kurią garantuoja Konvencija. Lietuvos žiniasklaidos susidomėjimas šia byla paaiškinamas tuo, kad bylos įvykiai skaudžiai paveikė, kai kurių asmenų, pradėjusių masiškai prarasti savo santaupas bankuose, likimus. Tokiais atvejais buvo iškeliamos bylos ir pradėdamos ikiteisminis (parengtinis) tyrimas, taigi, suprantama, kad visuomenę domino įvykių priežastys ir bylų tyrimo eiga. Žiniasklaidoje apie tyrimo eigą pasisakydavo ir prokurorai. Aukščiausiojo Teismo nuomone, žiniasklaidoje nurodyti komentarai neduoda pagrindo teigti, kad ginamoji buvo vieningai ir aiškiai pasmerkta. Be to, dėl ginamajai pareikštų kaltinimų sprendė profesionalūs teisėjai, kuriuos, kaip ne kartą pabrėžė Europos Žmogaus Teisių Teismas, žiniasklaida turėjo paveikti mažiau negu prisiekusiuosius. Pabrėžtina ir tai, kad teisėjas šioje byloje pareiškęs išankstinę nuomonę dėl kito teisiąmojo kaltumo, nuo baudžiamosios bylos

¹⁰⁸ 2004 metų lapkričio 16 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 738/2004(S-2.2.4);

nagrinėjimo buvo nušalintas, taigi kasaciniame skunde išvardinti argumentai buvo laikomi nepagrįstais¹⁰⁹.

Pateikus Aukščiausiojo Teismo praktikos pavyzdžių tampa akivaizdu, kad egzistuoja informacijos, kuriuos viešas atskleidimas gali sutrukdyti ikiteisminį tyrimą, iki tam tikro laiko apsauga nuo visuomenės ir teisės į žodžio laisvę suderinimo problema. Maksimalus viešumas, teismų nepriklausomumas bei nešališkumas, išankstinės nuomonės apie teisiamus asmenis atsisakymas, operatyvumas yra veiksniai, kurie lemia sėkmingą kovą su atskirais nusikaltimais bei nusikalstamumu apskritai. Lygiai tokie patys veiksniai lemia ir sėkmingą žiniasklaidos darbą bei funkcionavimą. Nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje žiniasklaida yra laikoma viena iš objektyviausių, nepriklausomų ir patikimų visuomenės struktūrų. Sėkmę, lyginant su ikiteisminio tyrimo institucijomis, galima būtų pateisinti tuo, kad ikiteisminio tyrimo institucijų darbo tikslas yra faktinių duomenų, turinčių įrodomąją galią, surinkimas, kurių pagrindu galima įrodyti nusikalstamą asmens veiką, tuo tarpu žiniasklaidai užtenka tikėtinų faktų arba prielaidų ir todėl ji nėra tokia skrupulinga skelbdama įvykius bei aiškindama faktus, tačiau reikia nepamiršti praktikos pavyzdžių rezonansinėse bylose, kur žiniasklaida, siekdama sensacijos skelbia ne iki galo ir nevirškai patikrintą, vadinasi, neteisingą informaciją, pateikia nemotyvuotas išvadas, kurios lemia pagrindą asmenims, dar teismo nepripažintais kaltais, skūsti sprendimus pažeidus jų teises. Neginčijant žiniasklaidos bei žodžio laisvės svarbos, skatinant ikiteisminio tyrimo įstaigas bei pareigūnus imtis aktyvesnių veiksmų, kuo greičiau išsiaiškinant nusikalstamų veikų aplinkybes, vis dėlto reikia pripažinti, kad teisė į žodžio laisvę nėra ir negali būti laikoma absoliučia vertybe. Tai paaiškinama tuo, kad pirma laiko paskleista informacija apie atliekamą ikiteisminį tyrimą ne tik sutrikdo teisėsaugos institucijų darbą, bet ir sudaro sąlygas plačiam visuomenės ratui atskleisti tam tikrus ikiteisminio tyrimo duomenis, kurie yra ypatingai svarbūs toje byloje¹¹⁰.

Prieš tai aptartas viešumo principo įtvirtinimas Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio kontekste, tačiau jau buvo minėta, kad šį principą įtvirtina ir to paties Kodekso 44 straipsnis, kuris yra savotiškas žmogaus teisių katalogas, savo turiniu atitinkantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos penktojo, šeštojo, aštuntojo straipsnių nuostatas ir kitas tarptautines normas. Komentuojamas straipsnis tik susistemina teises, kurios numatytos ir plačiau aptariamos kituose Baudžiamojo proceso kodekso straipsniuose. Šiame straipsnyje vartojamos formuluotės maksimaliai panašios į tas, kurias įtvirtina Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Tai pagrindžiama jau darbo pradžioje minėta Konstitucinio Teismo iškelta problema. 1995 metų sausio 24 dieną Konstitucinis Teismas

¹⁰⁹ A. Panomariovas. Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2002, t. 29(21). P. 41-43;

¹¹⁰ Ibid. P. 36-37;

savo išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos“ konstatavo, kad baudžiamojoje teisenoje tiesiogiai taikomi baudžiamieji ir baudžiamojo proceso įstatymai, o tarptautinės sutartys taikomos tik specialiais šių įstatymų numatytais atvejais. Siekiant apsidrausti nuo situacijų, kada būtų aišku, kokią sprendimą reikėtų priimti norint nepažeisti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, tačiau toks sprendimas nebūtų priimamas vien dėlto, kad nacionaliniame įstatyme nėra atkartotos Konvencijos formuluotės, sukonstruotas Baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnis. Be to, šis straipsnis suteikia plačias galimybes remtis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika¹¹¹. Baudžiamojo proceso kodekso 44 straipsnis įtvirtina visą katalogą įtariamąjį bei kaltinamąjį teisių, be kitų teisių šio straipsnio V dalis įtvirtina, asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką teisę ne tik į bylą per kuo trumpiausią laiką lygybės sąlygomis bei teisingai ją išnagrinėti nepriklausomo ir nešališko teismo, bet ir tokios bylos viešumo sąlygas, kurias jau konkretina Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnis, įtvirtinantis patį viešumo principą bei apibūdinantis jo egzistavimą.

Aptarus viešumo principo veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje, konstatavus, kad viešumo principas, nors ir siauresne apimtimi bei tam tikromis išimtimis veikia ir šioje stadijoje, reikia pripažinti, kad viešumo principas ne tik gali, bet ir turi apimti ikiteisminę baudžiamosios bylos tyrimo stadiją, bet reikia nepamiršti, kad beatodairiškas šio principo taikymas ikiteisminio tyrimo metu gali pažeisti, o ne padėti nusikaltimo tyrimui, o greičiau jam pakenkti ar sutrukdyti. Tą pagrindžia teismų praktikos pavyzdžiai, kai matyti, kad labai dažnai išankstinė nuomonė, sužinojus tam tikrus ikiteisminio tyrimo duomenis, būna vienas iš pagrindų apskundžiant teismo, kaip susidariusio išankstinę nuomonę apie kaltinamą asmenį, sprendimus. Kalbant apie viešumo principo veikimą pirmosios instancijos teisme, tai, jei ikiteisminio tyrimo metu yra pripažįstamas siauresnis šio principo veikimas, tai teismo nagrinėjimo stadijoje proceso viešumo principas praktikoje pasireškia plačiąja prasme, tai yra veikia visos apimties, išskyrus tam tikras išimtis, kurias vienu atveju bylą nagrinėjantis teismas privalo taikyti visais atvejais, kitu atveju, savo ar proceso dalyvių iniciatyva. Šias viešumo principo išimtis, kurios yra vienintelė kliūtis plačiausiam viešumo principo veikimui įtvirtina jau nagrinėtas Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnis.

Kalbant apie viešumo principo veikimą teismo nagrinėjimo stadijose, tokiose kaip pirmosios, apeliacinės ar kasacinės instancijos teismas, tai šis principas iš viso negalėtų egzistuoti, jai ne žodinis bylos nagrinėjimas, per kurį ir realizuojamas viešumo principas, nes, kaip jau ne kartą minėta, viešumo principas teisės sistemoje neveikia atsietai bei jį sudaro

¹¹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 86;

daug įvairiausių aspektų. Akcentuojant viešumo principo veikimą teismo nagrinėjimo stadijose, tai nereikia jo labai pervertinti teigiant, kad visose teisminėse bylos nagrinėjimo stadijose procesas privalo atitikti žodinį bylos nagrinėjimą. „Viešas bylos nagrinėjimas privalo būti rengiamas tik pirmosios instancijos teisme, pavyzdžiui, kasacinėje instancijoje, procesas gali būti ir raštiškas“ – tokią nuomonę Europos žmogaus teisių komisija yra išsakiusi *Sutler, Axen, Pretto prieš Italiją* byloje. Teisė į žodinį nagrinėjimą yra glaudžiai susijusi su viešumo principu. Strasbūro Teismas *Fredin prieš Švediją* byloje nusprendė, kad teismas, kuris nagrinėja bylą kaip pirma ir paskutinė instancija, per teisę į viešą nagrinėjimą gali būti įgyvendinamas reikalavimas į bylos žodinį nagrinėjimą. Minėtoje byloje Teismas konstatavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos šeštojo straipsnio pirmos dalies pažeidimą, nes sprendžiant bylą aukštesniame teisme, į ieškovo prašymą surengti žodinį nagrinėjimą nebuvo atsižvelgta. Lietuvoje panašių problemų kaip *Fredin* byloje neturėtų kilti, nes procesiniai įstatymai žodiškumą įtvirtina kaip vieną iš teismo nagrinėjimo principų. Baudžiamojo proceso kodekso 242 straipsnis įtvirtina tiesioginį ir žodinį nagrinėjimą teisme, kuris įtvirtina, kad pirmosios instancijos teismas privalo tiesiogiai iširti bylos įrodymus¹¹², siekiant ne tik užtikrinti išsamų ir nešališką visų bylos aplinkybių išnagrinėjimą, bet ir realizuoti proceso viešumo principą. Jau buvo minėta, kad tiesioginis ir betarpiškas bylos aplinkybių ištyrimas teismo posėdyje ne tik galimybė kaltinamajam gintis nuo jam reikiamų kaltinimų, bet ir būtina viešumo principo įgyvendinimo sąlyga.

Apie viešumo principo veikimą teismo nagrinėjimo stadijose yra kalbėti žymiai lengviau, nes čia šis principas realizuojamas visiškai, pradedant nuo to, kad visuomenei privalo būti žinomas laikas ir vieta, kurioje vyks teisminis nagrinėjimas, kiekvienas visuomenės narys turi galimybę be kokių nors papildomų sąlygų (išskyrus numatytas Kodekse) dalyvauti viešame teismo posėdyje, kuriame yra tiesiogiai ir žodžiu ištiriami bylos įrodymai: apklausiami kaltinamieji, nukentėjusieji, liudytojai, išklausomos į teismo posėdį pašauktų ekspertų ir specialistų išvados bei paaiškinimai, apžiūrimi daiktiniai įrodymai, balsu perskaitomi protokolai ir kiti dokumentai¹¹³, be to, priimtas tokiam teismo posėdyje nuosprendis taip pat yra paskelbiamas viešai. Dar svarbu paminėti, kad viešumo principas nagrinėjimo teisminėje stadijoje metu atsiskleidžia ir per proceso subjektų galimybę susipažinti su baudžiamąja byla. Žmogaus Teisių Teismas ne vienoje byloje yra išsakęs savo poziciją, kaip svarbu būtent kaltinamajam užtikrinti teisę į viešą teisminį nagrinėjimą. Byloje *Colozza ir Rubinatas prieš Italiją* teismas konstatavo, kad kaltinamojo teisė dalyvauti posėdžiuose išplaukia iš Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6

¹¹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

¹¹³ Ibid;

– ojo straipsnio objekto ir tikslo. Šiuo atveju Teismas neprivalo spręsti, ar kaltinamasis gali ir kokiomis sąlygomis atsisakyti atvykti į posėdį, nes tokios teisės, garantuojamos Konvencijoje; atsisakymas turi būti nustatytas nedviprasmiškai. Minėtoje byloje taip nebuvo: Italijos pareigūnai panašų atsisakymą kvalifikavo kaip „besislapstantis“, kurį jie priskyrė Colozzai, pasiremdami paprasta prezumpcija, kuri neturėjo pakankamo pagrindo. Net jeigu teisė asmeniškai dalyvauti posėdyje nėra absoliuti, priduria teismas, niekas nepateisino jos visišką ir nepataisomą netekties. Kai nacionaliniai įstatymai leidžia vykti procesui, nedalyvaujant kaltinamajam, šiuo atveju Colozzai, suinteresuotas asmuo turi teisę vieną kartą per teisminį persekiojimą turėti galimybę, kad teismas svarstytų iš naujo, išklauses pastarąjį, jam inkriminuojamo kaltinimo pagrįstumą. Pastarasis asmuo niekada nepasinaudojo galimybe, kad jo byla būtų išnagrinėta teismo, turinčio visas jurisdikcijos galias ir kuris būtų posėdžiavęs jam nedalyvaujant; dėl to buvo pažeista Konvencijos 6 - ojo straipsnio I dalis¹¹⁴.

Dar vienoje byloje *F. C. B. Prieš Italiją* Žmogaus Teisių Teismas padarė išvadą, kad konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintos garantijos negali priklausyti tik nuo to, ar kaltinamasis asmuo nori ir siekia jomis pasinaudoti, tokias sąlygas bei uolumą turėtų parodyti ir teisingumą užtikrinančios bei įgyvendinančios institucijos. Teismas primindamas bylos aplinkybes akcentavo, kad F. C. B. nedalyvavęs Milano apeliacinio prisiekusiųjų teismo posėdyje, neparodė noro atsisakyti jame dalyvauti. Maža to, teisėtvarkos organai sužinojo iš sutampančių šaltinių, kad ieškovas buvo įkalintas Olandijoje. Todėl Teismas neatidėliojo proceso, bet pasitenkino pastaba, kad jis negavo įrodymų dėl kliūtis atvykti į teismą. Nors Olandijos pareigūnai buvo prašę italų pareigūnus bendradarbiauti, Italijos teisingumo organai neparadė reikiamų išvadų dėl neužbaigto proceso Milane, - toks elgesys menkai derinasi su uolumu, kuriuo susitariančios valstybės turėtų pasižymėti norėdamos užtikrinti galimybę veiksmingai pasinaudoti teisėmis, kurios garantuojamos Konvencijos 6 – jame straipsnyje. Jei ieškovas būtų netiesiogiai sužinojęs paskirtą teismo nagrinėjimo datą, - to užtektų, kad būtų leista jam dalyvauti posėdyje ir prisilaikoma konvencijos reikalavimų, iš bylos nematyti, kad jis būtų tyčia ar, mažiausiai tikėtina, dviprasmiškai atsisakęs dalyvauti ir gintis¹¹⁵.

Nors jau nagrinėtas ne vienas viešumo principo aspektas, atkreipčiau dėmesį dar į kelis iš jų. Viešas teismo posėdis, galimybė dalyvauti visiems asmenims teismo posėdyje, kuri užtikrina teismo darbo kokybę, įpareigoja jį atsakingai spręsti kylančius klausimus, turi įtakos piliečių teisingumo suvokimui bei švietėjiškai veikia visuomenę. Labai svarbus akcentas, kuris tik dar kartą paliudija, viešumo principo reikšmingumą, yra tai, kad literatūroje galima

¹¹⁴ V. Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Vilnius, Pradai, 1997 m. P. 181-183;

¹¹⁵ Ibid. P. 188-189;

rasti nuostatų, jog viešumo principas be kitų aspektų, taip pat atlieka ir prevencinę funkciją¹¹⁶. Kiek šis teiginys galėtų būti pagrįstas bei kiek jis turi įtakos realiai nusikalstamų veikų prevencijai yra sunku pasakyti, tačiau teoriškai tokia galimybė galėtų būti pripažįstama. Vieši teisminiai procesai, kurie yra visuomenei prieinami ne tik tiesiogiai, bet apie kurių eigą informuoja spauda, pagrindas susimąstyti, ar nauda, gauta padarius, pavyzdžiui, tyčinę veiką, ir už tai atsirandantis bausmės neišvengiamumas yra pakankamas pagrindas nusikalsti.

Viešas bylų nagrinėjimas teismuose, iš vienos pusės reiškia, kad teismo nagrinėjimo metu gali dalyvauti bet kurie asmenys, kurie nedalyvauja toje byloje kaip proceso dalyviai ir yra sulaukę tam tikro amžiaus. Jei teismas nenusprendžiama rengti uždara posėdį, tai kiekvienas asmuo, kuris atitinka Baudžiamojo proceso kodekse numatytus reikalavimus gali stebėti teismo posėdį. Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio IV dalis numato reikalavimą, kad jaunesni kaip šešiolikos metų asmenys, kurie nėra byloje kaltinamieji, nukentėjusieji ar liudytojai, į teismo posėdžių salę neįleidžiami¹¹⁷. Šią nuostatą galima būtų paaiškinti tuo, kad asmenys jaunesni kaip šešiolika metų dar negali suprasti to, kas vyksta teisme, kitas dalykas galėtų būti taip, kad tokie asmenys gali trukdyti teismui vykdyti teisingumą keldami triukšmą, o be to, teismo posėdis gali turėti neigiamos įtakos tokių asmenų psichologinei sveikatai bei augimui, sukelti neigiamų emocijų atsižvelgiant į jų jauną amžių. Iš kitos pusės apie viešumo principą galima kalbėti kitu aspektu. Viešas teismo posėdis leidžia ne tik teismo posėdį stebintiems asmenims jame dalyvauti bei stebėti, bet ir pranešti apie bylos aplinkybes visuomenei per radijo ir televizijos priemones. Kaimyninės Rusijos baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad filmo, kino ir video įrašai galimi tik tuo atveju, jei tai leidžia teismo pirmininkas. Jis turi teisę uždrausti ir kitokias fiksavimo priemones, kurios trukdytų procesui¹¹⁸. Tuo tarpu Lietuvos baudžiamojo proceso kodekso 260 straipsnis draudžia teismo posėdžio metu naudoti kino ar televizijos kameras, fotoaparatus, taip pat kitas garso ir vaizdo įrašymo priemones, nei žiniasklaidos atstovai, nei kiti asmenys neturi teisės panaudoti tokių techninių priemonių, tokia galimybė gali pasinaudoti teismas posėdžiui fiksuoti. Tai logiška paaiškinti tuo, kad vykstant teismo procesui, niekas negali blaškyti teismo dėmesio bei trukdyti jo rimties, apsunkinti procesą¹¹⁹. Šios nuostatos išimtys yra numatytos tik nagrinėjimo teisme dalyviams, kurie gali pasinaudoti priemonėmis, leidžiančiomis fiksuoti teismo posėdį, bet jam netrukdančiomis. Imperatyvi įstatymo nuostata,

¹¹⁶ Московский государственный университет имени М В Ломоносова. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Гуценк К. Ф. Москва. Зерцало, 1997 г.;

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

¹¹⁸ Московский государственный университет имени М В Ломоносова. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Гуценк К. Ф. Москва. Зерцало, 1997 г.;

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341); Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 – 461 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 105-106;

draudžianti fiksuoti bet kokiomis priemonėmis teismo posėdį nedalyvaujantiems byloje asmenims, nepažeidžia viešumo principo, tokie asmenys gali stebėti tokį posėdį ir fiksuoti viską, kas jame vyksta klausydamiesi bei užsirašydami, tai nepažeidžia jų teisių betarpiškai stebėti proceso, o jam pasibaigus, informuoti visuomenę apie teismo posėdžio eigą bei galutinį teismo sprendimą.

Tiek jau ne kartą minėtoji Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, tiek Baudžiamojo proceso kodeksas bei Teismų įstatymo pakeitimo įstatymas įpareigoja teismo sprendimus skelbti viešai. Šiai viešumo principo nuostatai įstatymai nenumato jokių išimčių ir jos turi paisyti visų instancijų teismai. Tiek viešuose, tiek iš dalies neviešuose bei neviešuose teismuose priimtų nuosprendžių rezoliucinės dalys visais atvejais yra skelbiamos viešai. Nuosprendžio rezoliucinėje dalyje nėra dėstomos aplinkybės, kurios galėtų atskleisti bylos, kuri buvo nagrinėjama uždareme teismo posėdyje, faktus bei juos paviėšinti, nuosprendžio rezoliucinė dalis konstatuoja teismo sprendimus, kuri yra trumpa, aiški ir surašyta taip, kad vykdant teismo nuosprendį, niekam nekiltų abejonių¹²⁰.

Kaip jau ne kartą minėta, viešumo principas visa apimtimi veikia tik teisminėse bylos nagrinėjimo stadijose, ko negalima pasakyti apie šio principo veikimą ikiteisminio tyrimo metu, kur pripažįstama, kad šis principas veikia siauriau. Nepaneigiamas šio principo veikimas yra ir apeliacinės bei kasacinės instancijos teisme, tą įtvirtina ir Baudžiamojo proceso įstatymas. Baudžiamojo proceso kodekso 320 straipsnio VI dalis įtvirtina: „Apeliacinės instancijos teismas bylas nagrinėja viešai <...>“¹²¹, tai yra laikantis visų reikalavimų, pradedant nuo teismo posėdžio vietos ir laiko užfiksavimo bei prieinamumo visuomenei iki viešo teismo nuosprendžio paskelbimo. Tačiau Kodekso tas pats straipsnis įtvirtina ir viešumo principo išimtis apeliacinėje instancijoje, kurios kaip ir pirmos instancijos teisme atlieka tą pačią funkciją, tai yra riboja viešumo principo įgyvendinimą bei saugo visuomenėje svarbesnius principus negu visuomenės teisė stebėti, žinoti, dalyvauti. Šios išimtys tiek pirmos, tiek apeliacinės instancijos teisme yra identiškos. Neviešas bylos nagrinėjimas apeliacinės instancijos teismo posėdyje galimas tik Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnyje numatytais viešumo principo išimtiniais atvejais, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, jei byla apeliacine tvarka, dėl vienos iš Kodekso 9 straipsnyje numatytų viešumo principo išimčių, yra nagrinėjama uždareme teismo posėdyje, tai vis tiek įpareigoja teismą rezoliucines apeliacinės instancijos teismo nuosprendžių ar nutarčių dalis visais atvejais skelbti viešai. Dar vienas aspektas, į kurį reikėtų atkreipti dėmesį yra tai, kad viešai apeliacinės instancijos teisme nagrinėjant bylas taip pat taikomos Baudžiamojo proceso

¹²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 – 461 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 214;

¹²¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

kodekso bendrosios nagrinėjimo teisme nuostatos, įtvirtintos kodekso XIX skyriuje, tačiau atsižvelgiant į bylų nagrinėjimo apeliacinėje instancijoje ypatumus. Aptarus viešumo principo veikimą apeliacinėje instancijoje, galima padaryti išvadą, kad šis principas pirmosios ir apeliacinės instancijos teisme veikia vienoda apimtimi.

Kalbant apie viešumo principo egzistavimą kasacinėje instancijoje, tai šią nuostatą įtvirtina Baudžiamojo proceso kodekso 377 straipsnis, įtvirtinantis: „Kasacinės instancijos teismas bylas nagrinėja viešame teismo posėdyje <...>“¹²². Vadinasi, kodekso nuostatos ir šių atveju pagrindžia, kad viešumo principo veikimas yra pripažįstamas ir šioje baudžiamojo proceso stadijoje, tačiau taip pat su išimtimis. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų ir skyriaus plenarinės sesijos posėdžiai yra vieši, išskyrus atvejus, kai viešas bylos nagrinėjimas prieštarauja valstybės, tarnybos, profesinės ar komercinės paslapties saugojimo interesams, šiais atvejais bylos visais atvejais ir kasacinės instancijos teisme nagrinėjamos neviešai, taip pat kitais atvejais, kuriuos įtvirtina Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio II dalis, kada teismas savo iniciatyva arba proceso dalyvių prašymu gali nuspręsti bylą nagrinėti neviešame teismo posėdyje. Tačiau nei vienoje teismų instancijoje, taip pat ir kasacinėje negalima daryti išimčių dėl viešo teismo nuosprendžio ar nutarties paskelbimo. Jei nuosprendis ar nutartis priimtos neviešame teismo posėdyje, tai rezoliucinė dalis vis tiek turi būti paskelbta viešai. Kasacinėje instancijoje viešumo principas realizuojamas taip pat užtikrinant jo įgyvendinimą per panešimą arba šaukimą, kuriame nurodoma bylos nagrinėjimo diena bei valanda. Dar vienas aspektas atskleidžiantis, kad viešumo principas neabejotinai būdingas kasaciniam procesui yra tai, kad asmenys, gavę pranešimą arba šaukimą į kasacinės instancijos teismo posėdį, Lietuvos Aukščiausiajame Teisme gali susipažinti su paduotu kasaciniu skundu ir papildomai surinkta medžiaga, taip realizuojant vieną iš viešumo principo aspektų tokių kaip teismo medžiagos viešumas bei prieinamumas. Vienam iš teisėjų savo pranešime išdėstius bylos esmę, nuosprendžio ar nutarties, taip pat kasacinio skundo turinį, proceso dalyviai turi teisę duoti žodinius paaiškinimus. Kaip jau minėta, galimybė teisme duoti paaiškinimus, atskleidžia viešumo principo esmę, nes žodinis procesas tik dar stipriau užtikrina viešumo principo veikimą baudžiamajame procese¹²³.

Apie viešumo principo egzistavimą reikėtų pakalbėti ir nuosprendžių vykdymo stadijoje. Tokį pagrindą suteikia Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso nuostatos, įtvirtinančios lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigų¹²⁴. Bausmių vykdymo kodekso 157 straipsnio I dalis įtvirtina: „Laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigose atliekantys asmenys,

¹²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);

¹²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 – 461 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m. P. 390;

¹²⁴ J. Blaževičius, J. Dermontas, P. Stalioraitis, D. Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos Teisės universitetas, 2004 m. P. 388;

kuriuos įmanoma toliau taisyti neizoliuotus nuo visuomenės, bet prižiūrimus, gali būti lygtinai paleisti iš pataisos įstaigų¹²⁵. Pagal tarptautinės teisės nuostatas lygtinio paleidimo taikymas turi būti siejamas su iš anksto įtvirtintų kriterijų vertinimu, atsižvelgiant tiek į teisės pažeidimo prigimtį ir sunkumą, tiek ir į pažeidėjo asmenybę, biografiją, nuteisimo tikslus bei aukos teises. 1980 metų Jungtinių Tautų rezoliucija „Dėl Jungtinių Tautų standartinių minimalių taisyklių, dėl priemonių nesusijusių su laisvės atėmimu“ (Tokijo taisyklės)¹²⁶ nustato pagrindinius alternatyvių priemonių parinkimo kriterijus: reabilitaciniai tesės pažeidėjo poreikiai, visuomenės apsauga, taip pat aukos, su kuria turi būti konsultuojamasi, kai tik tai įmanoma, interesai. Lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų kriterijai – materialieji bei formalieji pagrindai, kuriais remiantis vertinama, ar asmenį įmanoma toliau taisyti neizoliavus nuo visuomenės. Subjektas, kuriam taikomas lygtinis paleidimas, - nuteistasis, atliekantis laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigoje ir atitinkantis įstatymo nustatytas lygtinio paleidimo sąlygas. Kiekvienu atveju yra vertinama, ar egzistuojantys kriterijai yra pakankami, kad būtų galima auklėti asmenį neizoliavus nuo visuomenės¹²⁷. Atsižvelgiant į jau minėtos Jungtinių Tautų rezoliucijos reikalavimus, kad turi būti kreipiamas dėmesys į visuomenės apsaugą bei kiek įmanoma atsižvelgiama į aukos interesus, Lietuvos įstatymų leidėjas praplėtė lygtinio paleidimo iš pataisos vietų sąlygas, jas praplėsdamas bei kiek įmanoma priartindamas prie minėtosios rezoliucijos.

Nuo 2006 metų liepos 1 dienos Bausmių vykdymo kodekso 159 straipsnis buvo papildytas II dalimi: „Pataisos įstaigos administracija <...> praneša nukentėjusiajam (jei jis to pageidavo) apie nuteistojo lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigos“¹²⁸. Tai realizuojama nukentėjusiajam asmeniui pareiškus iniciatyvą, tai yra nukentėjusysis bausmės vykdymo institucijai įteikia prašymą, kad jis pageidauja, jog jam būtų pranešta apie būsimą nuteistojo paleidimą į laisvę. Tokią nukentėjusiojo teisę įgyvendina bausmės vykdymo institucijos vadovas arba jo pavaduotojas, kurie privalo pranešti nukentėjusiajam apie nuteistojo paleidimą. Nukentėjusiajam apie nuteistojo paleidimą į laisvę pranešama ne vėliau kaip likus trims dienoms iki nuteistojo paleidimo dienos. Tais atvejais, kai nuteistasis iš laisvės atėmimo vietos turi būti paleidžiamas tuoj po to, kai gaunamas nuosprendis, nutartis ar nutarimas dėl nuteistojo paleidimo, nukentėjusiajam pranešama iš karto po nuteistojo paleidimo¹²⁹. Aptarus nukentėjusiojo informavimą apie nuteistojo lygtinį paleidimą, galima konstatuoti visuomenės

¹²⁵ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084);

¹²⁶ 1980 metų Jungtinių Tautų rezoliucija Nr. 45/110 „Dėl Jungtinių Tautų standartinių minimalių taisyklių, dėl priemonių nesusijusių su laisvės atėmimu“ (Tokijo taisyklės)/<http://www.un.org>;

¹²⁷ S. Mesonienė. Teisinai lyginamieji lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų aspektai. Jurisprudencija, 2006 m. t. 5(83). P. 76-81;

¹²⁸ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084);

¹²⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084);

dalyvavimą nuosprendžių vykdymo stadijoje, o kartu ir viešą šios stadijos pobūdį, tai yra įstatymiškai yra įtvirtinama nuostata, įpareigojanti informuoti nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiuosius asmenis apie lygtinai paleidžiamus nuteistuosius. Apie teismo nuosprendžio viešą pobūdį galima kalbėti ir iš kitų pozicijų. Kai kuriuose valstybėse yra moralinių bausmių kategorija – tai yra bausmės, kurios pakenkia asmens reputacijai, nes jomis siekiama nuplėšti asmens garbę visuomenės akyse, kartais jos dar vadinamos žeminančiomis. Prancūzijoje teismo nuosprendis tam tikrų nusikaltimų bylose pakabinamas viešai, Vokietijoje įpareigojama atsiprašyti nukentėjusiojo. Viena kitai artimos moralinės bausmės taip pat yra griežtas išpėjimas ir išpėjimas. Griežtas išpėjimas yra oficialus pasmerkimas viešame teismo posėdyje. Išpėjimas galioja Rusijoje ir vadinamas viešu papeikimu. Tai reiškia, kad pasmerkiama visuomenės vardu atstovaujant teisėjui ir viešai. Norint dar labiau sustiprinti viešumo poveikį, teisėjo nuožiūra toks išpėjimas paskelbiamas per spaudą ir televiziją¹³⁰. Taigi galima teigti, kad ne tik pats teismo nuosprendis turi viešą pobūdį, bet ir jo paskelbimas visuomenės akivaizdoje dar labiau sustiprina jo veiksmingumą.

Aptarus viešumo principo veikimą ikiteisminio tyrimo stadijoje, visose teismo nagrinėjimo stadijose - pirmosios instancijos teisme, apeliacinėje ir kasacinėje instancijoje, bei nuosprendžių vykdyme galima konstatuoti, kad šis principas plačiau ar siauriau veikia visose iš jų ir labai svarbu, kad šis tarptautiniuose bei nacionaliniuose įstatymuose įtvirtintas principas veiktų visa savo apimtimi, kiek kiekvienai stadijai yra leidžiama, nes priešingu atveju tai bus pagrindas skųsti viešumo principo nepaisymą teismui. Europos Žmogaus Teisių Teismas labai dažnai susiduria su valstybių piliečiais besikreipiančiais būtent dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 – ojo straipsnio pažeidimų, kuris be kitų principų, įtvirtina taip pat ir viešumo principą.

Darbe aptartas viešumo principas tiek siaurąja, tiek plačiąja prasmėmis, tiek pačiame baudžiamajame procese, tiek atskirtas nuo proceso. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra pripažinęs, kad teisminė praktika, kalbant apie viešumo principą, yra nedidelė, tai aiškinama tuo, kad teisė į viešą nagrinėjimą yra kur kas labiau suprantama nei kiti objektyvaus teismo nagrinėjimo aspektai¹³¹. Vis dėlto, mano nuomone, šį principą reikėjo analizuoti bei vertinti jo reikšmę visam baudžiamajam procesui, nes pradėjus nagrinėti tą negausią praktiką, paaiškėjo, kad ne viskas yra taip gerai ir suprantama, kaip tai atrodo iš pirmo žvilgsnio.

¹³⁰ J. Pradel. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Eugrimas. Vilnius, 2001 m. P. 540;

¹³¹ D. Gomiën. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. Vilnius, 1995 m. P. 32;

IŠVADOS

1. Viešumas – procesinis principas, kuris būdingas ir baudžiamojo proceso teisei, jo esmė skirtingais istoriniais laikotarpiais kito tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisėje, tačiau tai nesumenkino šio principo svarbos, galimybė dalyvauti bylos nagrinėjime įstatymo nustatyto amžiaus sulaukusiems asmenims, užtikrina kokybiškesnį teismo darbą, didina teisėjų atsakomybę, naikina teismų uždarumą, turi įtakos visuomenės informavimui bei veikia ją švietėjiškai.
2. Atskiri viešumo principą apibūdinantys aspektai tik dar labiau atskleidžia šio principo esmę bei reikšmę. Jo veikimo sfera tokia plati, kad apie ją reikia pradėti kalbėti jau nuo baudžiamosios bylos medžiagos, teismo posėdžio iki visuomenės teisės susipažinti su teismo procesu, jame dalyvauti, tačiau nepamirštant kaltinamojo teisių į privatumą, garbę ir orumą bei tokių, kurias pažeistų neviešas teismo procesas.
3. Viešumo principas negali būti suvokiamas tik Baudžiamojo proceso kodekso 9 straipsnio prasme, jis yra glaudžiai susijęs su kitais konstituciniais principais, kurie papildo, paryškina patį viešumo principą, tiek paaiškina jo išimtis. Tai tokie principai kaip teisė gauti ir skleisti informaciją, privataus gyvenimo neliečiamybė, asmens susirašinėjimo, pokalbių telefonu, telegrafo pranešimų ir kitokio susižinojimo neliečiamybės, įstatymo ir teismo apsaugos, kad niekas nepatirtų savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, kėsintis į jo garbę ir orumą, teisėjų bei teismų nepriklausomumo ir nešališkumo, teisės į teisingą teismo procesą, rungtyniškumo bei žodiškumo principų.
4. Proceso kodekso 9 straipsnyje numatytų viešumo principo išimčių taikymas vienais atvejais yra būtinas, kitais atvejais reikalingas, tačiau negalima pervertinti viešumo principo ribojimų nei vienoje baudžiamojo proceso stadijoje, jie turi būti būtini, pateisinami bei reikalingi. Ribojimai neturi būti didesni nei tai reikalinga konstituciškai pagrįstiems tikslams pasiekti, nes priešingu atveju galėtų būti pažeistos žmogaus teisės į viešą teismo procesą bei visuomenės teisę dalyvauti tokiaame procese.
5. Viešumo principas turi remtis ne tik subjektyviais šio principo demokratinėje visuomenėje įgyvendinimo aspektais, kurie įtvirtinti įstatymuose, tačiau šis principas turi reikštis ir objektyviai, tai yra kaltinamojo teisė į viešą teismo procesą, nukentėjusiojo ar liudytojo teisė gerbiant privatų gyvenimą dalyvauti neviešame teismo posėdyje ar visuomenės teisė dalyvauti teismo posėdyje, sužinoti ir stebėti jo eigą, dar nėra pakankamas viešumo principo prasme. Yra būtinas ir organizacinė, tai yra reali galimybė tai užtikrinti.

6. Viešumas – tai apsauga nuo slapto, nekontroliuojamo teisingumo ir paprastai nuo nepagrįsto, neteisėto nubaudimo. Šis principas yra svarbus bei veikia visame baudžiamajame procese, tačiau skirtinga apimtimi. Plačiausiai, literatūroje teigiama visa apimtimi, išskyrus įstatymuose numatytas išimtis, šio principo veikimas pasireiškia teisminėse nagrinėjimo stadijose, siauriausiai šis principas veikia ikiteisminio tyrimo stadijoje, tą sąlygoja ikiteisminio tyrimo stadijoje numatyti viešumo principo ribojimai.

7. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra išsakęs nuomonę, kad teisė į viešą teisminį nagrinėjimą yra mažiausiai keliantis problemų aspektas iš viso objektyvaus teismo nagrinėjimo, tačiau, mano nuomone, panagrinėjus tą negausią teisminę praktiką bei gausų literatūros kiekį, analizuojantį viešumo principą, ne viskas yra taip aišku, kaip to norėtųsi ir dar tikrai yra galimybių tobulėjimui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Norminė literatūra:

1. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30)).
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341).
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084).
4. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas (Valstybės žinios, 2000-09-06, Nr. 74-2262).
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas (Valstybės žinios, 2002-02-28, Nr. 36-1340).
6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2002-02-20, Nr. 17-649).
7. Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo pakeitimo įstatymas (Valstybės žinios, 2004-01-07, Nr. 4-29).
8. 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (Valstybės žinios, 2006-06-17, Nr. 68-2497).
9. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Valstybės žinios, 1995-05-16, Nr. 40-987).
10. 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (Valstybės žinios, 2002-08-02, Nr. 77-3288).
11. 1980 metų Jungtinių Tautų rezoliucija Nr. 45/110 „Dėl Jungtinių Tautų standartinių minimalių taisyklių, dėl priemonių nesusijusių su laisvės atėmimu“ (Tokijo taisyklės) / <http://www.un.org>.

II. Knygos, vadovėliai ir straipsniai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. I d. Teisės institutas, 2000 m.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I – IV dalys (1 – 220 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras V – XI dalys (221 – 461 straipsniai). Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2003 m.
4. G. Goda. M. Kazlauskas. P. Kuconis. Baudžiamojo proceso teisė. Teisinės informacijos centras. Vilnius, 2005 m.

5. J. Blaževičius, J. Dermontas, P. Stalioraitis, D. Usik. Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė. Lietuvos teisės universitetas, 2004 m.
6. J. Bernatonis. G. Švedas. A. Dapšys. D. Foight. V. Sinkevičius. A. Taminskas. V. Vėgelis. Žmogaus teisės ir laisvės Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos. Lietuvos Respublikos Seimo leidykla. Vilnius, 1995 m.
7. J. Pradel. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Eugrimas. Vilnius, 2001 m.
8. T. Birmontienė. E. Jarašiūnas. E. Kūris ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius, 2001 m.
9. G. Goda. Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. Vilnius, 1997 m.
10. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2007 m.
11. I. Radavičienė. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995 – 2005 metais. Vilnius, 2006 m.
12. V. Berger. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Vilnius, Pradai, 1997 m.
13. P. Danisevičius. M. Kazlauskas. E. Palskys. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso vadovėlis. Vilnius, 1978 m.
14. D. Gomien. Trumpas Europos žmogaus teisių konvencijos vadovas. Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras. Vilnius, 1995 m.
15. V. Mikelėnas. A. Vileita. A. Taminskas. Civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius. Justitia, 2001 m.
16. A. Šumskas. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Justitia. Vilnius, 2000 m.
17. S. Kuklianskis. Ikiteisminio tyrimo teoriniai pagrindai. Jurisprudencija, 2005 m. t. 75(67).
18. S. Mesonienė. Teisinai lyginamieji lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų aspektai. Jurisprudencija, 2006 m. t. 5(83).
19. D. Jočienė. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos Europos žmogaus teisių teisme: teisinės pamokos ir ateities perspektyvos. Teisė nr.45, 2002 m.
20. J. Kapočiūtė. Ar viešumo principas suponuoja tikrąjį viešumą? Teisės apžvalga nr.5, 2001 m.
21. G. Umbrasaitė. Teismo nepriklausomumas ir visuomenės pasitikėjimas teismu. Justitia nr.6., 2000 m.
22. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 1 – 2 (43 - 44)., 2003 m.
23. V. Greičius. Lietuvos Respublikos teismai: jų sistemos raida, problemos. Teisės problemos nr. 3 -4, 1998 m.

24. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 3 – 4 (45 - 46), 2003 m.
25. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 2, 2007 m.
26. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Justitia nr. 1, 2005 m.
27. 2004 metų rugsėjo 28 dienos Lietuvos Respublikos Seimo laikinosios komisijos išvada „Dėl kai kurių teisėsaugos institucijų pareigūnų dalyvavimo politinėje veikloje bei galimų piktnaudžiavimų vykdant operatyvinę veiklą ir skelbiant operatyvinės veiklos metu surinktą informaciją“ (http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3025&p_d=36923).
28. J. Rieššas. Liudytojų apsaugos nuo neteisėto poveikio ir teisės į gynybą problemos baudžiamajame procese. Žmogaus teisių problema baudžiamajame procese ir baudžiamajame procese. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 1995 m.
29. A. Panomariovas. Parengtinio (ikiteisminio) tyrimo duomenų paslaptis baudžiamajame procese. Jurisprudencija, 2002, t. 29(21); 31 – 29.
30. J. Kuzmickaitė. Tarp smalsumo ir būtinybės žinoti. Atgimimas Nr.40. 2003 metų lapkričio 7 – 13 d.

III. Literatūra užsienio kalba:

1. St. Trechsel (assistance of S. J. Summers). Human rights in criminal proceedings. Oxford, 2005 m.
2. K. English. A. Stapleton. The human rights handbook. A practical guide to monitoring human rights. University of Essex, 1995 m.
3. Berger. Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. Vilnius, 1997 m.
4. Ashvorth. M. Redmayer. The criminal process. Third edition. Oxford, 2005 m.
5. Уголовно – процессуальный кодекс республики Беларусь. Минск, Амалфея, 2003 г.
6. Московский государственный университет имени М В Ломоносова. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Гуценк К. Ф. Москва. Зерцало, 1997 г.
7. П. А. Мупинская. Уголовно - процессуальное право Российской Федерации Москва. Юристъ, 1998 г.
8. Уголовный процесс. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Москва. Юристъ, 1998 г.
9. Р. Х. Якупов. Уголовный процесс. Москва. Зерцало, 1997 г.

IV. Teismų praktika:

1. R. K. Ubaitis. Konstitucinio Teismo nutarimų poveikis bylų nagrinėjimo teismuose praktikai. Konferencijos medžiaga, 2006 m.

2. 1995 metų sausio 24 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos“ (Valstybės žinios, 1995-01-27, Nr. 9-199).
3. 1995 metų gruodžio 6 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Vyriausybės nutarimo teisėsaugos darbuotojų darbo apmokėjimo klausimais“ (Valstybės žinios, 1995-11-02, Nr. 101 - 2264).
4. 1997 metų vasario 13 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl alkoholio ir tabako reklamos“ (Valstybės žinios, 1997-03-15, Nr. 23 - 314).
5. 1999 metų spalio 21 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos pase“ (Valstybės žinios, 1999-10-27, Nr. 90 - 2662).
6. 2000 metų rugsėjo 19 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Baudžiamojo proceso kodekso nuostatų, skirtų įslaptinto liudytojo apklausai“ (Valstybės žinios, 2000-09-22, Nr. 80 - 2423).
7. 2002 metų spalio 23 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl viešojo asmens privataus gyvenimo apsaugos ir žurnalisto teisės neatskleisti informacijos šaltinio“ (Valstybės žinios, 2002-10-31, Nr. 40 - 4675).
8. 2004 metų gruodžio 29 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl organizuoto nusikalstamumo užkardymo“ (Valstybės žinios, 2005-01-04, Nr. 1 - 7).
9. 2005 metų kovo 8 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 202/2005(kat.2.1.2.4).
10. 2005 metų liepos 8 dienos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos menininkų rūmų“ (Valstybės žinios, 2005-07-19, Nr. 87 - 3274).
11. 2002 metų balandžio 16 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 160/2002(S-2.1.2.1.11.2).
12. 2004 metų lapkričio 16 dienos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis Nr. 2k – 738/2004(S-2.2.4).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika Nr.20. Vilnius, 2003 m.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika Nr.25. Vilnius, 2006 m.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis. Teismų praktika Nr.26. Vilnius, 2006 m.

SANTRAUKA

Viešumas – pamatinis demokratinės valstybės proceso principas, taikomas visoje teisės sistemoje. Šio principo reikšmingumą atskleidžia ne tik jo įtvirtinimas aukščiausiu nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu, bet ir jo ryšys su svarbiausiais konstituciniais bei baudžiamojo proceso principais. Atskleisti ir vertinti šį principą tik Baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis, kurias tiesiogiai įtvirtina tik du Kodekso straipsniai yra pernelyg siaura ir netikslinga, kadangi šis principas yra daugialypis. Išskiriami du didžiuliai viešumo principo aspektai: viešumas, kuris atskirtas nuo proceso ir proceso viešumas. Pirmosios grupės esmė atskleidžia viešumo principo aspektai - tokie kaip teismo posėdžio bei baudžiamosios bylos medžiagos viešumas, viešas teismo sprendimo paskelbimas ir visuomenės teisė dalyvauti teismo posėdžiuose, iš kitos pusės šio kartinio principo esmė - sisteminga teisės normų analizė viso baudžiamosios bylos proceso metu, pradedant nuo ikiteisminio tyrimo ir baigiant nuosprendžio vykdymu. Proceso viešumo principas nėra absoliutus, tokios nuostatos laikosi tiek tarptautinė, tiek nacionalinė teisė, tai paaiškinama svarbesnių vertybių valstybėje egzistavimu nei tik visuomenės teisė žinoti, stebėti ir dalyvauti. Tai realizuojama privalomomis bei neprivalomomis viešumo principo išimtimis, pastarąsias teismas taiko savo nuožiūra, atsižvelgęs į bylos aplinkybes, pirmosios yra taikomos visais atvejais privalomai, siekiant apsaugoti svarbiausius teisinius gėrius valstybėje. Svarbiausia nepervertinti viešumo principo ribojimų, kad viešo teismo proceso principas netaptų uždaru teismo procesu, tai yra tokie ribojimai turi būti konstituciškai pagrįsti ir būtini visuomenėje.

SUMMARY

Publicity – the underlying process principle of the democracy, which is applied in the all law system. The meaning of this principle reveals not only its fixation on the highest national and international level, but also its connection with the most important principles of constitutional and criminal procedure law. This principle is multiple, the struggles to enclose and judge it on the base of only the criminal procedure code is too tight and beside the purpose, because its sets only two articles directly on this term. It can be excluded two big parts of the aspects of the principle of publicity: publicity, which is separated of the process and the process publicity. On the one hand, the essence of the first group reveals such aspects of the principle of publicity as the publicity of the court session and the material of the criminal case, the public pronouncement of the court's judgments and the right of the society to attend court's sessions, on the second hand, the nature of this significant principle is the scientific analysis of all the law's norms which is important from the prejudicial process to the implement of the judgment. The principle of publicity is not absolute, this states international and national law, it can be explained that every society has much more important values then only the right of the society to know, to keep a close watch and to attend the court's sessions. The norms of law is implementing this by setting compulsory and facultative exceptions of the principle of publicity, the first group of exceptions are binding the court in order to protect the most important judicial values in the state, the second group of exceptions are not binding the court, it practices such exceptions on its own discretion. The most important is not to overestimate the exceptions of the publicity, these restrictions must be constitutionally legitimated and needful in the society otherwise the principle of publicity can become the principle of closure.